

ԻՈՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ՍՏՐԻԱՐԶՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅՈՓ
ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԿԳ ՏԵՐԻ

Ժ-ԺԱ-ԺԲ

1989

ՄԻՈՒՆ

ԱՄԱՍԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԻ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

ԿԳ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1989

Հոկտեմբեր — Նոյեմբեր — Դեկտեմբեր

Թիւ 10 - 11 - 12

1989

October - November - December

No. 10 - 11 - 12

SION

VOL. 63

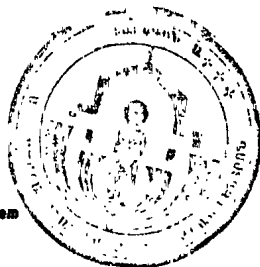
A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

ՓՈԽԱՆ ԽՄԲԵԳՐԱԿԱՆԻ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԻՏԵԱԼՆ Է ՍԶԳԻ ՄԸ ԿԵԱՆՔԻՆ ԲԱՐԳԱԻԱՃՈՒՄԻՆ ՄԵԾԱԳՈՅՆ ՍԶԴԱԿԸ

«Ո՞ր տաք է Սիոնե զփրկութիւն Իսրայէլի, ի դարձուցանել Տեառն
զգետութիւն ժողովրդեան իւրոյ» (Սաղմոս ԺԳ. 11):

Սաղմոսին այս խօսքը մեկնիչներու կողմէ երկու կերպով հասկցաւած է. ոմանք զայն նկատած են մէկ կտորը փառաբանական օրհներգի մը, յօրինուած՝ Դաւիթի օրով կամ իրմէ նոյնիսկ, և իր տաւրիղին վրայ նուագուած, ի պատիւ իր նուիրագործած Սիոնին. իսկ ուրիշներ զայն կը համարին կարօտի հառաչանք մը՝ Բաբելոնի գերեալներէն՝ ուղղուած դէպի Երուսաղէմի Սիոնը, որ, իբրեւ մարմնացումը իրենց կրօնական և ազգային իտէալին, ինչպէս աստղ բեւեռի՝ իրեն կը քաշէր անոնց նայուածքը, իրենց տարաշխարհիկ կեանքի ալեկոծումներուն միջոցին:

Վերջին բառերը՝ «Ի դարձուցանել Տեառն զգերութիւն ժողովրդեան իւրոյ», միտքը արդարև կը տանին դէպի երկրորդ մեկնութիւնը, խորհիլ տալով ողբական այն ելիքներգիներուն, որոնցմով Եբրայեցի հազներդակները կը ջանային սփոփել նժդեհութեան մէջ ազնկիզուող իրենց ազգակիցները հայրենիքին և անոր սրբութիւններուն յուշքով: Բայց որովհետեւ Սաղմոսարանին մէջ երկու անգամ գրուած է այս խօսքը պարունակող Սաղմոսը, նախ ԺԳ. և յետոյ ԾԳ. զլուխին մէջ և գրեթէ ճիշդ միեւնոյն բառերով, միայն մէկուն մէջ Ելոհիմ ու միւսին մէջ Ենովա անուններով արտայայտելով Աստուծոյ զաղափարը, կարելի է ընդունիլ որ իսկապէս հին բանաստեղծութիւն մը եղած լինի ան, թէ՛ ցրնծութեան առիթներով երգուած՝ փառքի օրերուն, և թէ արտամութեան ժամերու մէջ՝ առ չուրա Բաբելոնի:

Ամէն պարագայի մէջ, սա է սակայն ամենէն ճշմարիտ և այս պահու գմբդ ամենէն աւելի շահագրգռող կէտը թէ Աստուծոյ ժողովուրդին ըմբռնումին մէջ, այդ անունը՝ Սիոն՝ երկար դարերէ ի վեր հոմանիշը դարձած աստուածային սիրոյ և զօրութեան, անոնց հաւատքին խանդավառութեանը առջև կը ներկայանար իբրև անձնաւորումը Ենովայի զորովին և խնամակալ հովանաւորութեանը՝ նկատմամբ իր ժողովուրդին:

Պաղեստինի և նոյնիսկ Երուսաղէմի շրջակայից մէջ իրենց երեւոյթովը շատ աւելի աչքառու լեռներու կարգին, Սիոնը, այդ փոքրիկ բարձունքը, ընտրուած էր կարծես Աստուծմէ, ճիշդ՝ ինչպէս կը նկատէ իր խորքին մէջ կրօնազգած մատենագիր մը՝ իր փոքրիկութեանը համար նոյնիսկ. վասնզի Տէրը, որ ամենակալ է և ամենազօր, կը սիրէր փոքրերը և տկարները, անոնք որ

խորհրտանք չեն պարզեր իրեն դէմ. չէ՞ որ ինքն իսկ ըսեր էր Եսայիի բերնով. «Յո՞ւ բնակեցայց, եթէ ոչ ի հեգս և ի խոնարհս»:

Այսպէս կամ այնպէս, երբ Վկայութեան Խորանը, Իսրայէլացւոց հաւատքին սրբութիւնները տաղաւարող այդ շարժական յարկը, և Ուխտին Տապանակը՝ որուն մէջ կը պահուէին Օրէնքին տախտակները, ծաղկած զաւազանը, մասնաւորապէս սափորը և ոսկի բաւրմուռը, ամէնքն ի միասին՝ յոյսին մուրհակները դէպի իր կոչումին իրականացումը ընթացող ժողովրդի մը, երբ, կ'ըսեմ, այդ երկուքը՝ Խորանն ու Տապանակը՝ անապատի տաժանքներէն, Փառանի լեռնաշղթաներէն, Սինայի կայծակներէն, Բասանի մութ կայնեհատաններէն, Յորդանանի վիմատարած ալիքներէն, Գաղզաղայի հանգիստէն, Սելովի դադարէն, Էմաուսի արկածներէն և Կարիաթարիմի քսանամեայ օթեւանումէն ետքը, Դաւիթի հանճարէն և քաջութենէն երկնուած ազգային վերածնութեան օրերուն, փոխադրուեցան արքունի պալատին դրացութեանը մէջ՝ այդ բարձունքին վրայ, այն օրէն Սիոն ժողովուրդին գիտակցութեանը մէջ կը փոխարկուէր անբաղկատելի նուիրականութեամբ վեհացած սրբավայրի մը, որուն մէջ Տէրը կը բնակէր. մինչև այն ատեն անոնց տեսած բազմաթիւն ու դարձերը մոռցնող աստուածային տուն մը, որ այնուհետև, փառքի և վիշտի, յաշտութեանց և ձախողութեան հետ պատմական օրերուն ազգային խղճմանքին առջև պիտի պատկերանար իբրև որչափ ազգային՝ նոյնքան և կրօնական յիշատակարան մը, խորհրդանշան մը, յաւիտեական ալբիւր օրհնութեան, սրբութեան և զօրութեան:

Սաղմունն ու մարգարէութիւնները, Իսրայէլի կրօնական հոգւոյն և ցեղային խղճմանքին ամենէն հարազատ այդ արտայայտութիւնները, այդ զգացումն ու ըմբռնումն է որ կը ներկայացնեն զսնազան եղանակներով, այդ բարձունքին վրայ ցուցնելով մերթ աստուածային զօրութեան, փրկութեան և հովանաւորութեան սրբարան մը («Հանգաւ Տէր ընդ Սիոն», «Ո՞ւ տացէ ի Սիոնէ գիրկութիւն», «Առաքեսցէ քեզ Տէր օգնութիւն ի Սիոնէ»), մերթ օրէնքի և արդարութեան պատգամատելի մը («Լցաւ Սիոն իրաւամբք և արդարութեամբ», «Մերժեցան ի Սիոնէ անօրէնք», «Օրէնք ի Սիոնէ ելցեն»), մերթ խաղաղութեան և սուրբ կեանքի ապաստանավայր մը («Ի Սիոն դիմեալ ապրեսցուք», «Փախիցուք ի Սիոն», «Եկեսցուք ի Սիոն առ Տէր Աստուած Իսրայէլի», «Երանի՜ որ ունիցի զաւակ ի Սիոն»): Սիոն՝ հաւատքի անառիկ ամրոց, որուն պատմական և զաղափարական նուիրականութեան մասին որևէ ուրացում ի սպառ անհանդուրժելի պիտի գտնէր հանրային գիտակցութիւնը («Վասն Սիոնի ոչ չուցից»):

Նոյն այդ զգացումն ու ըմբռնումը չէ՞ միթէ որ մինչև այսօր տակաւին կ'ոգնուէր այդ ժողովուրդը, այդ միակ բառին՝ այդ պզտիկ անունին մէջ խտացնելով իր ամբողջ սիրտն ու միտքը, իր գերազոյն իտէալը, իր անցեալին յուշը և ապագային ձգտումը բովանդակապէս:

Ինչ որ հինն Իսրայէլ այդքան սրտաթուլեղ խանդավառութեամբ կը զգար ու կը զգայ տակաւին նկատմամբ իր կրօնական և ազգային մտաւիպարին, կարելի է ըսել թէ ամէն ժողովուրդ, եթէ ոչ արտաքին նոյն ձեւականութիւններով բոլորովին՝ բայց ներքնապէս և համանման խորքով մը կը զգայ և զգացած է յա-

ճախ իր գոյությունն ամենէն բախտորոշ վայրկեաններուն մանաւանդ՝ վերաբերում մար նոյնպիսի իտէլի մը :

Քրիստոնէութիւնը, որ, հակառակ իր քարոզած համամարդկային բարոյականութեան սկզբունքներուն, իւրաքանչիւր ազգի մէջ աւելի պայծառացուցած է իր ազգային ինքնութեան գիտակցութիւնը, միւս կողմէ աւելի խորացուցած ու մշակած է այդպիսի մտատիպարի մը սէրը ժողովուրդներու մէջ : Եւ սակայն Աւետարանի հաւատքը պաշտող ազգերուն համար թէն էապէս ուրոյն զգացումներ են կրօնքը և ազգութիւնը, բայց իրականին մէջ այնքան հաշտ են անոնք միմեանց հետ և այնքան դաշն միմեանց նկատմամբ որ զսգցես կը միանան իրարու հետ իբրեւ միաւորեալ միութեան մը մէջ :

Եթէ այս տեսութիւնը ինչ ինչ կողմերով դեռ տարակուսելի կը թուի շատերուն և նոյնիսկ մեզի, անիկա անվիճելի է սակայն այն ազգին, այն ժողովուրդին, այն ցեղային միութեան համար որ մենք ենք :

Ի զուր չէ արդարև որ Հայը շատ կանուխ ժամանակներէ, քրիստոնէական գրականութեան լոյսին տակ իր ազգային գիտակցութիւնը կազմուելէն ի վեր, և հետզհետէ աւելի ևս, ինքզինքը կոչած է Նոր Իսրայէլ : այսինքն խորհած է թէ այն հոգեկան և ցեղային առանձնաշնորհութիւնները զորոս ան սովոր էր ինքզինքին վերագրել՝ իրենն ալ եղած են մեծ չափով, ու ինքն ալ իրաւունք զգացած է ինքզինքը իր կարգին համարելու ժողովուրդ մը՝ արժանի երկնային բացառիկ հոգածութեան, ժողովուրդ մը որ՝ սկիզբէն աչի իր կոչումին՝ իր մէջ ոյժը կը զլայ և կը շինէ՝ իր սգոյնով ու այդ կոչումը, ի գին ամենէն անկող դժուարութեանց տիրանալու համար իր ճակատագրին, որուն բարոյութեան մասին միշտ ալ բարձր եղած է իր համոզումը : Ասոր համար է որ Հին Կտակարանի պատմագրական էջերէն շատերուն մէջ կարծած է ան յաճախ իր կեանքը կարդալ, մարգարէական եղատգներուն մէջ իր ապագային նախազգեսութիւնները լսել, ու բարոյական և քառասուրբական գիրքերուն մէջ կանգ առած է յաճախ սկզբունքներու առջև, որոնք կարծես՝ ուղղակի հոգիին կը խօսին : Իսկ Սաղմոսը, Եբրայական ազգի այդ աստուածախառն գոհասաներգութիւնը, իրենն է զգացած նոյն ատեն :

Փորձուեր եմ անգամ մը ըսելու, ու չեմ քաշուիր կրկնելէ զայն հիմակ հոս. « Սաղմոսը, ցաւին գիրքն է ան, որ մեր Ցառապանքին աղեխարշ պատմութիւնը կ'աւանդէ մեզի, բայց նոյն ատեն Յոյսին մատենանը, որ մեր երազներուն երգը կ'եղանակէ հոգեաւաւիդ խորհրդաւորութեան մը որտառուշ աղբտմութեամբ : Ասոր համար է որ Սաղմոսին այն տողերը կամ համարները, որոնց մէջ ազգային մտատիպարի մը խորհուրդը կայ, մասնաւոր ձգողականութիւն մը ունին մեր սիրտերուն համար, իսկ այդպիսիներուն ապահովաբար գլխաւորագոյններէն մին է այն դոր յիշեցի խօսքերուս սկիզբը. « Ո՞ր տացէ ի Սիոնէ ըզփրկութիւն Իսրայէլի, ի դարձուցանել Տեառն զգերութիւն ժողովրդեան իւրոյ » (Ա՛խ, երանի թէ Սիոնէն դար Իսրայէլի փրկութիւնը, ու Տէրը այս ժողովուրդը գարձնէր իր գերութենէն) :

Այո՛, Սաղմոսին այս առնը իրաւունք ունինք մերինը եւս նկատելու, որովհետեւ մենք ալ ունեցած ենք և ունինք, ի գաղափարի մանաւանդ, մեր Սիոնը : Տեղը չէ անշուշտ հոս, իր տեղւոյն վրայ նոյնիսկ թէն, ըսելու թէ

այդ մտասեւեռումը ինչ չափով պատճառ եղած՝ կրնայ ըլլալ որ մենք յատկապէս շատ կանուխէն այս սուրբ բարձունքին վրայ ունեցած ըլլանք, իրրեւ տեսակ մը հոգեկան անառիկ ժառանգութիւն, մեր տեղը. բայց ինչ որ չենք կրնար չըսել, կամ ինչ որ բարձրադասակ պարտինք յայտարարել միշտ՝ սա՛ է թէ Հայը սկիզբէն ունեցած է իր կրօնա-ազգային իտէալը, որուն վրայ կանգնած է իր ազգային գոյութեան և ազգայնական ինքնութեան շինուածքը, և որմէ անկնկալած է, իր կեանքին ամենէն ճգնաժամային շրջաններուն մէջ մանաւանդ, իր քաջութեան՝ յոյսին և հաւատքին ներշնչումը:

Բայց դառնանք ոսկեղէն համարին. քո՞ տացէ ի Սիոնէ գիրկութիւն Իսրայէլի, ի դարձուցանել Տեառն զգերութիւն ժողովորդեան իւրոյ» (Իցիւ Սիոնէն զար Իսրայէլի գիրկութիւնը, ու Տէրը դարձնէր իր զերեալ ժողովուրդը): Արդարեւ մեզի համար մանաւանդ ըսուած խօսք մըն է այս, մեր կուրճերէն ելած դարաւոր հառաջանք մը. Սիոնը մեր կրօնա-ազգային մտատիպարն է, կամ, զայն խորհրդանշող հաստատութիւնը, Հայաստանեայց հաւատքը, ուր, ինչպէս երբեմն ի Հինն Սիոն, կը պահարանուին մեր յոյսին մուրհակը, մեր պատմութիւնը իր մէջ կրող տապանակը, մեր Եկեղեցին, ծաղկած գուազանը, խօսքին կենդանարար ոյժը և ազգուութիւնը, ոսկի բուրվառը՝ բարեպաշտութեան կնդրուկը, կտակարանները՝ օրէնքին և արդարութեան պատգամատու մատենները, «գիրկութիւն Իսրայէլի»՝ զմեզ կեղծբոլ անիրաւութեանց բռնութենէն մեր ազատագրումը, «դարձուցանել զգերութիւն»՝ հոլմակոծեալ ջըրուածութեան մէջ տառապակոծ վիճակի մը վախճանը: Կէտ առ կէտ, բառ առ բառ մեր ազգային գրութիւնն է որ կը պատկերանայ այդ տողերուն մէջ:

Հարկ չկայ սակայն կառչիլ անպատճառ բառերու նիւթական նշանակութեան. այդ խօսքը բարձրօրէն իմաստալից է իր հոգեւոր և բարոյական նշանակութեամբ մանաւանդ, որ է սա. կրօնական իտէալն է ազգի մը կեանքին բարգաւաճումին ամենէն կարեւոր ազդակը. ու այս սկզբունքն է որ զերազանցապէս ու բարացուցօրէն կը լուսարանէ մեր ազգային հոգեբանութեան ամենէն կարեւոր մէկ երեւոյթը: Անհայրենիք ժողովուրդ մը կրնայ ապրիլ իրրեւ ազգ, երբ իր մէջ առողջ է կրօնական կեանքը և անկէջ ծնած բարոյականը. կրօնական մտատիպ սրէ զուրկ՝ անհաւատ ազգերն է որ չեն ապրիր: Այս տեսակէտով ինչ ար ճիշդ է անհատին համար՝ ռաւելեալապէս ճշմարիտ է հաւաքականութեանց համար:

Մէկ կողմ կը դնեմ այս մասին ուրիշ ազգերէ օրինակներ և ապացոյցներ յառաջ բերելու հոգը, ու կը փափաքեմ բաւականանալ միմիայն մեր փառտով: Մեր պատմութեան ամենէն անապահով, ամենէն կասկածելի ու վտանգաւոր այն շրջանին, Ե. Դարու առաջին կիսուն մէջերը, պիտի փշրուէինք, պիտի կորսուէինք իրրեւ ժողովուրդ է իբրեւ ազգ, մեր ամբողջ անցեալովը, եթէ բարձրագոյն իմաստութեամբ և անհամեմատ սիրով լուսաւորուած մեծ հոգիներ մեր գոյութեան նաւը կապել յաշիղած չըլլային հաւատքին, այն ապառաժին, գիրկութեան այն վէմին, որ մեր Եկեղեցին, մեր Սիոնը եղաւ: Անկէ եկաւ այն ժամանակին մէջ մեր գիրկութիւնը. ան եղաւ այնուհետեւ ընդմիշտ մեր ազգային գոյութիւնը իր մայրական զգուանքներուն ներքեւ պատապարող և հովա-

նաև որոշ գործընթացներ։ Այն իր ծոցին մէջ թխսեց ընդ միշտ մեր ապագային յոյսը, ա՛ն գորացուց և մեծցուց մեր հաւատքը Աստուծոյ, ճշմարտութեան, արդարութեան, բարութեան, սիրոյ և այն բոլոր առաքելութեանց մասին, որոնք մարդերը և ժողովուրդները ազնիւ, քաջ և դիւցազնական կ'ընեն. ա՛ն դասադիտակեց զմեզ քրիստոնէական սուրբ բարոյականով, սովորեցուց մեզի դիմադրեալ աշխարհի չարին, մերթ բուռն ոգորումի սաստկութեամբ և մերթ լուռ հաժակեցութեան կրաւորականութեան մէջ չեզոքացնել մեր վրայ խուժած արհաւիրքներուն ծանրութիւնը։

Դիտելի է և արժանի նկատողութեան որ մեր մէջ քաղաքական կեանքի դրուծիւնը իր ամենէն յաջող և ամենէն նուազ օրերուն միշտ տնքաժան մնաց կրօնական իշխանութենէն. Հայրապետական Աթոռը, Հայ Սիրոնին ամենէն սրբատաճրաւ նշանը, կը փոխադրուէր հոն ուր կը կազմուէր պետական օստանը. ու նոյն իսկ կը բազմապատկուէր այնքան՝ որքան, հանգամանքներու համեմատ, կը շատնային քաղաքական կեդրոնները։ Այդ երեւոյթը բաւական չէ բացատրել միմիայն կառավարական - վարչական շարժառիթներով. անոր բուն պատճառը պէտք է փնտռել այն կրօնական և զաղափարական ոգիին մէջ, որ սկիզբէն ի վեր տարբացած այս ժողովուրդի նկարագրին մէջ, քրիստոնէական թուականէն ասդին աւելի տիրական ներգործութիւն մը դարձած է անոր հոգւոյն մէջ։ Կրօնական իւտէալը յարադրուած քաղաքական յայտերու մտատիպարով մը, մեր գոյութեան խարխիւրը և գործընթացը եղած է միանգամ ընդմիշտ. մեր երկու կեանքերուն՝ կրօնականին և քաղաքականին՝ պատմութիւնները, առիշուած ու թեզանուած իրարմով, համաձուլուած են այլեւս այնպիսի հիւսուածքով մը, որ վերացումն երբեք մէջ միայն պիտի կարելի ըլլար բաժնել զանոնք իրարմէ, իրականին մէջ այնքան միախառնուած, շողկապուած այդ կեանքի վիճակները։

Այդ այդպէս է, վասնզի իր խոր հաւատքն է թէ կրօնական իտէալէ գուրկ ժողովուրդ մը զրկուած է կեանքի բարգաւաճման ամենէն կարեւոր ազդակէն։ Մենք մեր Սիրոնին, մեր հաւատքին՝ մեր եկեղեցիին ուղղուած ենք միշտ, ակկէ ակնկալելով մեր փրկութիւնը, անկէ յուսալով բարոյական և նոյնիսկ երկրաւոր ազատագրումը։

Ու պատմութիւնը միթէ ահա ինքզինքը չէ՞ որ կը կրկնէ այսօր. Հայրութեան ամենէն տխուր, շուարած ճակատագրի այս չարափաստիկ օրերուն դէպի ո՛ւր ուղղուած են նորէն իր աչքերը. ո՛չ ապաքէն իր Սիրոնին, այսինքն իր հաւատքին, իր եկեղեցիին. ո՛չ ապաքէն իր կրօնական իտէալին։ Բնագրական թէ դիտակցական է այս կեցնւածքը կամ վերաբերումը ազգին... Երկու պաշարային ալ կը հաստատուի մատնանշուած ճշմարտութիւնը։

Պէ՛տք կայ գորացնելու դժբախտութենէ դժբախտութիւն քաշկռուող այս ժողովուրդին յարումը այդ ետրք մտատիպարին. անիկա՞ որ խորհուրդն է Անոր որ ոչինչէն ինչը ստեղծագործեց, կրնայ նորոգել և վերականգնել դէպի անկում մղուող ժողովուրդները։ Ոչինչ այնքան հզօր է և փրկարար՝ որքան ինչ որ հոգեւոր է և բարոյական։

Որդիք Սիրոնի, Ուխտ եկեղեցւոյ, Թոյլ չտանք որ դէպի այդ մտատիպարը ուղղուած նայուածքները մթազնին պատրանքներով։ Սիրոնի նուիրական

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԽՕՍՔԸ ԼԵՆԻՆԱԿԱՆԻ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՅՈՒՄ

10 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1989Թ.

Կումայրեցի Հայդեր, վեսահար հարազատներ Մեր,

Յիսուս էք դուք այն օրը, ուղիղ մէկ տարի առաջ էր: Օր չէր այդ, այլ դժոխի տեսիլք, աշխարհի կործանում, երկնքի փլուզում եւ յետոյ՝ մահուան ուրուական, դիակներ, դիակներ, դազաղներ, գերեզմաններ, սուգ ու շիւան անվերջ, մայրեր խենթացած, ողջ-ողջ մարմիններ թաղուած աւերակների տակ, ժպիտներ սառած, հոգիներ մեռած, յոյսի աստղերը բոլոր յանգած, կեանքի նրագը խաւարում կորած ...

Ո՛վ, ո՛վ պիտի պատկերի դժոխքը այդ օրուայ, ո՛վ պիտի չափի վիհը ձեր վշտի, անվերջ սարսափի, արիւն արցունքի ...

Եւ յետոյ մի ամբողջ տարի, անհասնում օրեր, օղբ ու արտասուք, զրկանք, տառապանք, անվերջ հառաչանք ...

Սիրելիներ, ինչպէս մէկ տարի առաջ, այն դժոխք օրերին, այսօր էլ ես եկել եմ ձեզ մօտ վերոտիմ, ձեզ հետ ողբալու ձեր ճակատագիրը դաժան, ողբալու ձեր մեղքներին, ձեր երեխաներին եւ աղօթելու նրանց հոգիների համար:

Այն օրը, Դեկտեմբերի 11ին, ես Ս. Էջմիածնից եկել էի ձեզ վճակցելու, ձեզ մխիթարելու, բայց զգացել էի իմ անզօրութիւնը, իմ յուսահասութիւնը: Հօգուս մէջ աղաղակում էի Սաղմոսեղոսի նման՝

«Փրկիր մեզ, Տէր Աստուած, ջրերը հասնում են մեր վզին, ընկղմում ենք դէպի խորքը անզղկի եւ տեղ չունենք ոտք դնելու: Զբի հոսանքները տանում են մեզ, եւ հեղեղները անցնում են մեր զլխի վրայով: Մեր ուժերը սպառւել են աղաղակելուց, մեր կոկորդը այրում է կրակի մէջ, մեր աչքերը հանգում են օգնութիւն սպասելուց՝ Աստուած» (Սաղմ. ԿԸ. 2-4):

Բարձունքին վրայ, ուր մեր նախնիք աւելի քան տասնընթեք դարերէ ի վեր երկրպագած է ինքզինքնին նուիրած՝ եւ այդ զաղափարին, այս սուրբ կաժարաներուն ներքեւ, ուր Գլուխ մը եւ Աթոռի մը յիշատակը, այսինքն թաածումի մը եւ իշխանութեան մը խորհուրդը մեր առջեւ կը լուսաւորեն մեր զործունէութեան դաշտը, ամրացնենք սիրոյ եւ նուիրումի մեր ուխտը՝ այն ժողովուրդին համար, որուն արեան եւ հաւատքին ժառանգութեան գաւակներն ենք ամէնքս, եւ առաւելագոյն եռանդով եւ գիտակցութեամբ պատրաստուինք այն ծառայութեան, որ բաժինն է մեր բաժակին, եւ զայն Կրօնականինք ի մխիթարութիւն մեր սիրելի ազգին, ի շինութիւն մեր Սուրբ Եկեղեցւոյն, Եկեղեցւոյն Հայաստանեայց, ի պարծանս առաքելական այս Սուրբ Աթոռին, եւ ի փառս Աստուծոյ Հօր եւ Որդւոյն Միածնի եւ Սուրբ Հոգւոյն, Ամենասուրբ Ներորդութեան, որ է օրհնեալ յաւիտեանս. ամէն:

ԹՈՐԳՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

Այսօր եկե՛ք ծուկն չոքնեմ բոլորս՝ զոհուածների յիշատակ առաջ եւ ուխտեմք երբեք չմոռանալ նրանց, ուխտեմք սուրբ պահել նրանց անուաները, ուխտեմք ապրել նրանց երազանքներով: Աւխտեմք արժանի դառնալ նրանց զոհաբերումին՝ մեր կեանքի գործերով, մեր հայրենաւէ՛ն աւխտասանով ու միախառնեմք նորածին երեխաներով: Գլխեմ, անհրկու երկրաւարժից յետոյ ձեր կեանքը ծանրորէ՛ն ճառապալից եղաւ, նոյնիսկ յուսահատական, օրեր եւ օրեր շարունակ: Զճմարիս է, որ օգնութիւններ տեղացին ամէն կողմից, թէ՛ մեր պէտքերեան լայն միջոցառումներով, թէ՛ արտասահմանեան երկրներից առասանեմք մութրաբերումներով, թէ՛ Սփիւռքի Հայութեան եղբայրական օգնութիւններով, սակայն տեսնում եմ որ դեռեւս ծով կարիքների մէջ է՛ք գտնուում, եւ շատերը դեռեւս անտուն է՛ք, ծանր նեղութեանց մէջ:

Մեր եկեղեցին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը երկրաւարժի առաջին օրերից սկսեալ ջանաց իր օգնութեան ձեռքը երկարել՝ աղէտեալներին բաժանելով արտասահմանից ստացուած դեղորայք, սննդամթերք ու հագուստեղէն, նաեւ հոգեկան մխիթարութիւն բաշխելով ձեզ բոլորիդ:

Յետ այսու էլ, մեր եկեղեցին ու մեր հոգեւորականները պիտի շարունակեն իրենց պարտականութիւնը կատարել:

Ի մխիթարութիւն ձեզ, կամենում եմ աւետել, որ Սուրբ Էջմիածինը պիտի չմոռանայ նաեւ վերաւերթիւնները եւ բարեկարգումը ձեր աղօթքի Տների: Ահա արդէն իսկ վերջանալու մօտ է վերաւերթիւնը ձեր այս տաճարի՝ Լեւոնական քաղաքի Եթովպիէի Աստուածամօր մայր եկեղեցու, որի կամարների տակ աղօթում ենք մենք այժմ: Պիտի վերանորոգուեն նաեւ Սեփանաւանի ու Կիրովականի եկեղեցիները, որոնք բարեբախտաբար կանգուն վիճակում են: Ապագային պիտի վերակառուցենք ձեր քաղաքի խոնարհուած Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցին, նաեւ ծրագրել ենք կառուցել նոր մի յուսարձան - եկեղեցի Սպիտակում, յաւերժացնելու համար յիշատակը բոլոր աղէտեալ քաղաքների ու գիւղերի զոհուածների: Առաջիկայ տարիներին յոյս ունենեմ, որ կեանքի կը կոչուեն այս եկեղեցաւերթական ծրագրերը:

Սիրելի հաւատացեալներ, ես յստակ յիշում եմ իմ այցելութիւնը Լեւոնական, երկրաւարժից չորս օր յետոյ: Կիրակի օր էր: Ի՛նչ անհաւոր վիճակ էր այստեղ, կործանուած շէնքեր, փչած ձմեր անհամար, ամէն տեղ աւերակ, ամէն քայլափոխին լաց ու կոծ, եւ դաճաղներ, դաճաղներ, նաեւ հոգիների աւերակ ու կործանում:

Յիշում եմ ձեր դժմերը, արտասուքից սառած ձեր հայեացքները: Յիշում եմ ձեր յուսահատ աղերսները, թէ՛ «Վեհափառ, ի՛նչ պիտի լինի մեր վիճակը»: Յիշում եմ նաեւ Ամենափրկիչ եկեղեցու աւերակների վրայ իմ հանդիպումը ձեզ հետ: Յիշում եմ, այդ պահին, հեռուից մի երիտասարդի ձայնը, թէ՛ «Քայց, Վեհափառ, չմոռանամք նաեւ մեր Ղարաբաղը»: Ես այդ ձայնը չեմ մոռացել ու չեմ էլ մոռանալու: Դա արդարութեան ձայնն էր, մեր պատմութեան ձայնն էր, մեր ապագայի կանչն էր:

Սիրելի կուսակալներ, ձեր զոհեալների գերեզմանների առաջ, ձեր աղօթքից յետոյ, վասն նրանց հոգիների հանգստեան, ոտքի կանգնենք եւ ձեր

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

Կ Ի Ն Շ

ՔՐԻՍՏՈՆԷՈԹԵԱՆ ԼՈՅՍԻՆ ՏԱԿ

Մասնաւորաբար անցեալին և գլխաւորաբար նուազ քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ մինչև այսօր իսկ (ֆաղաւակիրք երկիրներ ընդհանուր վերադիրին ներքև կարելի է զետեղել գրեթէ բոլոր քրիստոնեայ պետութիւնները այսօրուան, Առաւելորդին չճանչցող ժողովուրդներէն Ճափոնցիները և Հրեաները բացառութիւն կը կազմեն), կինը կը նկատուէր ստորադաս, երկրորդ կարգի արարած մը, նուազ իրաւունքներով, Այս տեսութիւնը կու գար անշուշտ Աստուածաշունչէն, որ իր առաջին էջին մէջ մեզի կ'ըսէ թէ Աստուած նախ Ադամը ստեղծեց և ապա Եւան, իբրև

անոր օգնականը (բառը սմանց մօտ հռ. մանիշ է ծառային), սահմանուած գոհացում տալու մարմնաւոր իր հեշտախառն ցանկութիւններուն, այլ խօսքով՝ իր կիրքերուն և կարիքներուն: Կու գար նաև և մասնաւոր անկէ՝ որ Եւան եղաւ առաջին մեղանշողը, կնոջ շնորհիւ մեղքն (ու անոր հետեանք մահը) մասն աշխարհ: Տակաւին կայ կազմախառն տեսակը, քանի որ մարմնով տակի փոքրակազմ և ակար է էջը (մտահան չընել իր երկարակեցութիւնը), հուժկու և յաղթանալով այրէն նուաճուելու, տիրակալուելու ենթակայ:

Այս սխալ տեսութիւնը սրբագրուեցաւ Բրիտանիէութեան լոյսով: Աւելի ճիշդ՝ Բրիտանիէութեան և մարդկային բովանդակ պատմութեան ժեծագոյն կինը հանդիսացող Ա. Կոյս Մարիամով: Պարապ տեղը չէ որ ճնորհ կամ ճերկորդ Եւան կոչուած է ան Եկեղեցւոյ Հայրերու կող-

անմար վիճք ծրարած ձեր արեւում, դիմեցէ դէպի կեանք, դէպի աշխատեց, դէպի լոյս առաւօտ, անկոտրում հաւատով եւ լաւատեսութեամբ դէպի մեր ազգի ապագան, դէպի ձեր կործանուած հայրենի աշխարհի նոր ապագան:

Մի վախեցէ, մի սկարացէ, մի երկմտէ, ֆայլեցէ առաջ՝ ձեռք-ձեռքի տուած բոլորդ միասին, բոլորդ միասին, բոլորդ միակամ: Ձեր մէջ բոլ չլինեն բաժանումներ, չլինեն անհամեմատութիւններ: Լաւ է, որ ապրէի ու աշխատէի իբրեւ հարազատ ցաւակից եղբայրներ, իբրեւ գործակիցներ, մէկդ միւսիդ պատգամ, մէկդ միւսիդ օգնական, իբրեւ ազնիւ ֆաղաւացիներ մեր մայր հայրենիքի:

Ձեզ սպասում է եւս մի ծանր ձմեռ, բայց մի վհասուէ, օրովհետեւ տուած նորից կը բացուի զարուհը պայծառ, նորից կը կանային ձեր դատեսներն ու լեռները, նորից կը հնչեն երգերն աշխոյժ ձեր երեխաների:

Եւ ես միտ աղօթելու եմ ձեզ համար, աղէտալ ֆաղաւների աւ գիւղերի բոլոր վիրաւոր զաւակների համար:

«Տէր Աստուած, արքմացու ֆո զօրութիւնը եւ եկ փրկելու մեզ: Աստուած զօրութեանց, վերականգնիր մեզ, երեւցու մեզ ֆո երեսը եւ փրկիր մեզ» (Սաղմոս, ԼԹ. 3-5): Ամէն:

Ձեզ բոլորիդ իմ հայրական սէրը, իմ արտից բխած բարի մաղթանքները եւ իմ հայրապետական օրհնութիւնը:

Ողջ լեռն զօրացեալ Սուրբ Հոգւով: Ամէն:

ՎԱԶԳԵՆ Ա.

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

մէ: Ս. Իրէնյան, Լիոնի (Ֆրանսա) աւաջի եպիսկոպոսը (Ք. Դար) այն ժամին ունի խիստ յատկանշական հետազոտ խօսքերը: Եււայի քրոստոսութեամբ կապուած հանգոյցը Մարիամ իր հնազանդութեամբ քակեց: Եււայի անհաւատութեամբ կապուածը Մարիամ իր հաւատքովը լուծեց: Եւ ինչպէս որ համայն մարդկային ցեղը մեղքի տիրապետութեան տակ ինկզու կնոջ մը ձեռամբ, նոյնպէս կնոջ մը ձեռամբ աղատագրուեցաւ անկէն: Իսկ մեր սրբապետ շարահանադիրը, Ս. Կոյսի վերափոխման Գ. օրուան նախառեւակի շարահանին մէջ կ'ըսէ. «Որ զդատակնիք երկանց անիծից նախամօրն հլոյծ միածնի Որդւոյ քո ծննդեամբ կոյսն Մարիամ»:

Հետեւաբար, բաղոյ անոնք, որոնք կ'ուրանան Տիրամօր սրբութիւնն ու դերը մարդկային փրկագործութեան պատմութեան մէջ, կեցծ են ու անիրաւ՝ երբ կը ձառեն կինեքու հաւատարութենէն: Անոնք աշխարհիկ, նիւթական տուեալներու և հայեցակէտերու վրայ միայն կը փորձեն չիմնել իրենց կարծիքն ու տեսակէտը: Եւ գիտենք թէ այդպիսի չիմերու վրայ բարձրացած տեսութիւններն ու դրութիւններն որքան խորիւրդ են ու անհաստատ:

«Զիք խաբի ոչ արուի և ոչ իգի: Այս գոհար սկզբունքը չէր կրնար երեւի նոր կոսակարանէն դուրս, տարբեր կրօններու նուիրական մատենաներուն մէջ: (Խօսք չուներք այս սկզբունքէն մեկնելով «այլանդակ որոշումներու յանգող ուղորմելիներուն, երբ հաւատարութեան իրաւունքը յենակէս կը գործածեն, առաջնորդելու համար էգը Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան բարձր կարգերուն):»

Քրիստոնէութեան արշալոյսին իսկ բազմաթիւ կիներ կը փայլին Աւետարանի էջերէն իրենց առաքինութեամբ ու բարեպաշտութեամբ: Ոչ մէկ տարբեր կրօնի մէջ կինը ունեցած է իր բարձր դերն ու պատուոյ դիրքը՝ ինչ որ Քրիստոնէութեան մէջ, Ս. Կոյսէն ետք ու բացի, հոն են Մարթան ու Մարիամը, Մագդաղենացի, Մարիամ կղզեպոյսն և ուրիշներ: Կիներ էին Քրիստոսի խաչելութեան ճաշապարհին վրայ՝ քաղաքի արտասուողները: Պիղատոսի փափկասիրտ կինն էր

որ իր կարծրասիրտ ամուսնոյն կը յորդորէր մօտ չառնել Անմեղին դատապարտութեան մէջ: Կայ նաև առանգութեան վերոնիքան, յոգնատանջ Աստուծոյդ առիշու իր բարեխիղճ փութկոտութեամբը անմահացած: Կիներ էին (բացի Յովնանէս Աւետարանիչէն) խաչի ստեղծ, Փրկչի հոգեվարձին ականատեսները և վերջապէս կիներ՝ առաջին այցելուները Անոր պարագայ գերեզմանին և Անոր Յարութեան քաղցր աւետիսը՝ իրեղևակէն լսողները:

Թէ որքան սոսորդաւ կը նկատուէր կինը (և մինչև օրս ալ կը շարունակուի տեղ տեղ նկատուի)՝ Մովսիսական կրօնքի հետեւորդներուն մօտ, բաւ է յիշել այրերու բերանը դրուած Թալմուտին հետեւալ գոհարանութիւնը. «Շնորհակալ եմ, Տէր, որ զիս էգ չես ստեղծած»:

Բոլորիս ալ ծանօթ է ճաշայլ պատկերը մարդկային այն ընկերութիւններուն ուր արտօնուած է բազմակնութիւնը կամ ամուսնախառնութիւնը: Առաջինը բարեբախտաբար հեռու է քրիստոնէութենէն: (Ստի նախագը չկրցաւ մօտ կազմել Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն մինչև իր հրաժարումը բազմակնութենէն) Բայց, դժբախտաբար, չենք կրնար նոյն գոհուհաւորութեամբ արտայայտուիլ երկրորդի պարագային: Եւ, զարմանալիօրէն, ընկերութիւնը ապականող այդ երեւոյթը ամենէն աւելի կը ծաւալի մօնէնէն քաղաքակիրթ նկատուած երկրին մէջ, Աստուանի ջուրերէն անդին:

Բոլոր անոնք, որոնք Աստուծածածինը դուրս կը ձգեն մարդկային փրկագործութեան մեծ առաւելն և կնոջ կը նային քրիստոնէութեան համար խորթ հայեցակէտերէ, հեռու կը պահեն Մարդկութիւնը իր երկու կէտը նկատել կինները. զայի աւանդ իրկարակեցութենէն, բոլորիս ալ ծանօթ են պատճառները այր մարդերու կեանքի ծառը իր առուգութեանը մէջ կացիանհարող՝ լծակցութեամբը պայմանաւոր քաղաքակիրթութեան բարձունքներէն: Մարդկային պատմութիւնը անսուտ վկան է այս ճշմարտութեան: Եւ արդէն հաւատարմութեան սկզբունքին վրայ խա-

ԽԵՂԱՅԻՐՈՒԱ Ծ ՃԵՍՍՐՏԻՑԻՒՆԵՐ

«Սիրոն»-ի նախընթաց համարին մէջ խօսած էինք նորարարական փոփոխութիւններու միտումներուն հարցին նկատմամբ պարզած անհիշող կեցուածքին մասին: Հոս կ'ուզենք աւելցնել հետեւեալը. — Մերժելով վաւերականութիւնը երկխափանութեան միջոցառումներն, անոնք կը դիմեն իրենց յարող պատեհապաշտներու վերամիտումներն, որ, հասկնալի պատճառներով, իր ձեռքը կը տարբերի մանկիկներու միտումներէն: Այս իրողութիւնը իրենց հարցին իւր քսած կ'ըլլայ նաեւ անով՝ որ միտումաւոր լուսանկարելով, զայն իբրեւ շահուած մը կամ փրկուած մը կը ներկայացնեն իրենց համար, նոր Աշխարհի հաճոյամոլ ստաններուն մէջ ապրող զիրենք առաքողներուն, արտանայում համար յաւելեալ Տուրաններու Որովհետեւ առանց ատոր, դիւրին չէ ուրիշներուն փաստել յաւելումը իրենց յարողներու թիւին (աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել իրենցմէ որոացուածներուն), վասնզի տուեալ աղօթաւմարի մը մէջ գտնուող անհատը չէ կարելի միշտ ալ նկատել անդամը նոյն համայնքին կամ յարանաւանութեան:

* *

Աղանդաւորներու հոգեւորական գաւառ (գծաւոր է հոգեւորական նկատել անձ մը որ իր այդ իշխանութիւնը ստացած ըլլայ առաքելական յաջորդականութեամբ սրբացած Եկեղեցիէն անջատուած անձի մը կողմէ), միւս բոլոր — վաւերական — Եկեղեցիներու պաշտօնեաներէն աւելի, ի ժամու ե ի տարածման կը բարբառին Գրիգորի երկրորդ գաւառներին կամ աշխարհի կատարածին մօտաւորութեամբ ըլլալու մասին, այդու իսկ բազմութիւնները ի-

րենց կառքին լծելու ու իրենց պատկան համայնքի ջոկերուն հետ այս կամ այն կերպով գծաւորութեանը իրենց միացնելու մարմալէն տարուած: Կարծես մեր օրերու Յովնանէն Մկրտիչները ըլլային անոնք, «Ապաշխարիցէք, դիմե՛ք է արքայութիւնն Աստուծոյ» հրաւերը կարգաւոր իրենց տըր ձախէն զանազանել չկրցող ողորմելիներուն:

Քանի՜ քանի՜ անգամներ անոնք այնքան յառաջ գացած են իրենց այդ դիտաւորութեան մէջ, որ որոշած են նոյնիսկ ամիսն ու տարին ուր ամէն կեանք պիտի դադարի այս մոլորակին վրայ, միշտ ալ խառնադուրեւելով յետոյ իրենց անհարկի ու հարամիտ փութկոտութեանը (աւելի ճիշդ՝ յանդգնութեանը, որովհետեւ կը հաւատանք թէ անոնք բնաւ ալ չեն փութաքի Տիրոջ Օրը մօտեցած տեսնել) համար, 2000 թուականին մօտեցումը ուրիշ առիթ՝ նոր թափ տալու մարգարէաւիպ իրենց բանգազուշանքներուն:

Բայց օրերու վախճանին ժամանակը մեծագոյն դադարիքը պիտի մնայ մարդուն համար: Երբ առաքելութեանը Տիրոջ համարձեւմէն առաջ Անոր մօտեցան այս հարցով, Ան ըսաւ անոնց. «Ո՛րք է ձեզ գիտել զժամու ե զժամանակս» (Գործք, Ա. 7): Ուրիշ տեղ մըն ալ Գրիգորեան ըսած է. «Այլ վասն աւուրն այնիորիկ ե ժամու՝ ոչ ոք գիտէ, ոչ հրեշտակք յերկինս՝ ե ոչ Որդի. բայց Հայր միայն» (Մրկ., ԺԴ. 32): Այս համարին շուրջ արուած կամայական մեկնութեան մասին պիտի անգրադառնանք յաջորդել:

Ետեւ աւելի լուս ու պատշաճ պիտի ըլլար որ այդպիսիներու շան քարոզին կարեւորութիւնը ընծայելու տեղ ե աշխարհի կատարածէն սարսափելու փոխարէն, մարդերը սարսափէին իրենց իսկ կեանքի վախճանի հետեւեալներէն, պատարտութեամբ համար այդ անաւոր (աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել վճռական կամ ճակատագրական) վայրկեանին, որ կրնայ ամէն բոլորէն զոգի նման հասնիլ ու մեր առջեւ բանալ գուռը գէպի կամ յաւերժութիւն ե կամ անէնթիւն:

Ընթացած քրիստոնէական բարոյականը չէր կրնար տարբեր կեցուածք որդեգրել յոյժ էական ու կենսական այս հարցին նկատմամբ:

Գ. Ժ.

(2)

Գեղարք Ս. Ժիւնիւի ԶԵՆԱՆ

Ս. ԱՍՏՈՒԿԱՄԵՆԱՅ ՏՕՆԵՐ

Ինչպէս միւս բոլոր Քրիստոնէայ Առաքելական (եւ այդու իսկ Ուղղափառ — Orthodox — մեր Ռիզանդական կամ Յունադաւան Եկեղեցիին միայն տրուած է լոկ զոյն քնորոշող մակդիր մը չէ, ինչպէս ոմանք ազիտութեամբ և սուրիշներ չարամտութեամբ կը կարծեն) Եկեղեցիներ, այնպէս ալ մեր Եկեղեցին տարւոյն մէջ ունի Ս. Աստուածածնայ նուիրուած մէկէ աւելի տներ, անոր սրբաշնորհ կեանքին նշանակալից Նանգբուսանները կազմող եղիւլութիւններուն աւելնչուած ընդհանրապէս:

Եթէ ուզենք Եկեղեցական անացոյցը բաժնել շրջաններու, անտարադոյա որ քրիստոնէութեան երկու մեծագոյն տօններուն կապուած տօնական շրջաններէն զսւրբ, առաջին տեղը կը գրաւէ շաբթ Ս. Աստուածածնայ տօներուն, Գէթ իրենց տեղադրութեամբ, որ աւելի երկար է քան Ամանորի և Ս. Մննդեան տօներու շաբթը և հոս, Սրուտաղէտի մէջ, կը գրաւէ աւելի քան երկրորդ կէտը տմբան հղանակին, աւարտելով ճիշդ անոր վերջին օրը: Մեր ակնարկութիւնը կ'երթայ անշուշտ վերափոխման շուրջ խմբուած տօներուն, որոնք Ս: Քաղաքին մէջ կը կատարուին աւելի մեծ շուքով, արուած ըլլալով որ Տիրամօր կեանքը՝ սկսած ու վերջացած է հոս, ուր իր Ծննդեան (Ս. Աննայի պաղիլիքան, «Պրոպատիկէի Խաղաղեան մօտ»), ննջման (Սիոն լեռան Գերման-կաթոլիկ Բենեդիկտեան Հարբուրտ Տօքմիտիոն արքայադստեր) և Թաղման ու վերափոխման (Գեթանմանի ձորին մէջ գտնուող Ս. Աստուածածնայ ստորերկրեայ, ննաարուեան Տաճարը) վաղբերուն վրայ կառուցուած են յղանակաւորող և զօրացող տաճարներ, որոնք տեղին աւելի երկար, արուած ըլլալով որ Յոյներու կարծրամտութեան պատճառաւ, միւս Արեւելեան Եկեղեցիներն ալ, Ս. Տեղապետէի տիրող Բրաքիկոսքոս Ս. Ստատուս, ստիպուած են ընթանալ Հին Տօմարով, հակառակ արեւու լոյսին պէս բացայայտ անոր սխալին:

Այսպէս, Օգոստոս ամսու առաջին օրն իսկ Յոյն-կաթոլիկներ կը սկսին վերափոխման տօնը կանխող երկարաթեայ պահանջողութեան, ամէն երեկոյ կատարելով «Փարաքլիս» կոչուած արարողութիւն մը: Դ Օգոստոսին Ղպտիններ կը սկսին նոյն պահին, 16 օր Ս. Պատարագ մատուցանելով Տիրամօր Գերեզմանի Տաճարէն ներս մեր կողմէ իրենց տրամագրուած Ընծայման խորանին վրայ: 12-18 Օգոստոսի միջև զուգադիրպող կ'երակի օրը, Նոր Տօմարի համաձայն չարժող Հայ-կաթոլիկէ համայնքը կը տօնախմբէ Ս. Կոյսի վերափոխման, կատարելով նաև «Եղողօրհնէք», զոր մենք ալ կը կատարենք նոյն օրը, պառզդին հասունութեան չարջանը ըլլալուն: Իսկ 12-18 Օգոստոսի միջև ինչոք երկուշաբթի օրը կը սկսին Հայոց երկարաթեայ կէս-հանդիսաւոր (մասնակցութեամբ Սարկաւազներու և Ժառանգաւոր երգիչի գլխիներու) Պատարագները Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ, Յոյններ, որոնց վերափոխման թուականը անշարժ է, այդ կարգի Պատարագներուն կը սկսին Հին Տօմարով Օգոստոսի առաջին օրը (14 Օգոստ.), երբ կը սկսի իրենց պահանջողութիւնը: Ասորիններ ալ միասին տօնելուն, նոյն շրջանին կը պատարագեն գերեզմանին մօտը գտնուող հայապատկան խորանին վրայ: Հատիններ, որոնք վերափոխուած անշարժօրէն կը կատարեն 16 Օգոստոսին, կանխող երեք օրերու (նախապէս ինը) ընթացքին մասնաւոր երեկոյան Պատարագ կը մատուցանեն իրենց Մայրավանքի եկեղեցուն մէջ: Իսկ տօնի օրը — որ մին է տարւոյն չորս հրամայուած տօներէն — առաւօտուն հանդիսաւոր Ս. Պատարագ կը մատուցանեն Գեթ. անմանի Church of the All Nations կամ Church of the Agony եկեղեցիին մէջ, իսկ կէսօրէ ետք, Տիրամօր Գերեզմանի Տաճարին կից դանուաղ այրին մէջ ժամերգութեան կատարելէ ետք կ'իջնեն յախտէ և յերկրպագութիւն ամէնօրինակ Տիրամօր Գերեզմանին, Pater, Ave, Gloria երկոյ արտասանութիւնն ետք տաղերգելով Սրբուհիին ձեռնած նշատուութիւնը մեղեդի մը: Տաճարին սեփականատէրերն են Հայ և Յոյն Պատրիարքարանները:

Քէկե կաթոլիկ Եկեղեցին, մերինին նման, չաւնի Ս. Կոյսի ննջման յատկացուած մասնաւոր օր եւ ժամաւորութիւն, իրար միացնելով ննջման եւ վերափոխման յիշատակները, ապայն հոս, Տորմսիոն Աբբայարանի մէջ, որ, ինչպէս ըսինք, կառուցուած է Տիրամօր ննջման վայրը իբրեւ ցոյց տրուած այրին վրայ, մասնաւոր արարողութիւն կը կատարուի 14 Օգոստոսի երեկոյեան:

Քէկե Այլակերպութեան տունը մասնաւոր կապ մը չունի Տիրամօր տօներուն հետ, բայց ճիշդ պիտի չըլլար այս շրջանին մասին խօսած ատեն զանց ընել Յուսաց Այլակերպութեան տունը, զոր, բացի Թարթր յերան իր պատմական վայրէն, կը հանդիսանորեն նաեւ Գեթեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին ներս, ամէն տարի 19 Օգոստոսին, շէրայափառածով մուտքէ եւ հանդիսաւոր Ս. Պատարագէ ետք կատարելով նաեւ ՇՐՈՆՈՒԹԻՒՆ Խաղողոյ:

Նոյն օրը, նոյն տաճարին մէջ, նոյն մեծ դպարին յիշատակը տօնախմբող Ղըպտիներն ու Ասորիներն ալ կը կատարեն նոյն արարողութիւնը:

Ատեն մը, երբ քաղաքական պայմանները ձեռնադաշտէն, այս շրջանին Երուսաղէմի հին քաղաքի նեղիկ փողոցներուն մէջ իրենց ներկայութիւնը զգալի կ'ընէին Ղպտի ուխտաւորներ, որոնք, Ս. Զատիկ տօնին նման (Քէկե թիւով մի քիչ նսւաղ) կը ժամանէին իրենց բնօրրանէն (Եդիպոս), կատարելու համար, իրենց բառերով, «Մարեմական այցելութիւնը»:

Ըստ կարգ մը աղբիւրներու, Քէկե եւ հաւաստի, Ղպտի Եկեղեցւոյ ժոռ վերափոխման թուականի փոփոխութիւնը արդիւնք է այս իրողութեան: Նուազեցնելու համար խնդուժը տաճարէն ներս (Յոյներ մինչեւ հիմա ալ բուական ուխտաւոր կ'ուսնան իրենց տօնին), համաձայնած են 6 օրով կանխել իրենց ժամաւորութիւնը հոս, եւ այս կարգադրութիւնը աւելի ուշ ընդունուած է Ղպտի Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան կողմէ: Այսպէս, 21 Օգոստ. ի երեկոյեան, իրենց Մայրավանքէն ներս կատարուած նախատեսակին, ժողովրդային համախառն ցնծութեամբ, գունաւոր հրթիռներ կ'արձակէին օդին մէջ, իսկ

յաջորդ առաւօտ, 22 Օգոստոս, հանդիսաւոր Ս. Պատարագի աւարտին, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ կը կատարեն իրենց ուխտը, ճիշդ ինչպէս Ասորիներն ալ կը կատարեն իրենց (ե Յուսաց) տօնին օրը՝ 28 Օգոստոսին:

Աւանդութիւնը չաւնի հաստատ խօսք Տիրամօր ննջման եւ վերափոխման միջեւ ինկող տեղութեան մասին: Ըստ ոճանց, Տիրամայրը իր ննջման յաջորդ օրն իսկ երկինք է վերափոխուած, ըստ ուրիշներու՝ երեք օրեր յետոյ: Թերեւս այս երկուքէն ոչ մէկը անկկատ թողելու մտադրութեամբ է որ մինչ Յոյներ հոս 25 Օգոստոսի առաւօտեան մթնշաղին, Տիրամօր յաբգի նկար մը, Ս. Յարութեան Տաճարի հանդիպակաց Շէթսեմանի տնունով ծանօթ վանքէն պատկանելի թափօրով, յուսատու ֆաներով, երգեցողութեամբ եւ յոգնախուռն հաւատացեալներու հետեղութեամբ կ'իջեցնեն Գեթեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճար, Թաղման բուն հանդիսութիւնը կը կատարեն Օգոստոսի 27ին, որ ամբողջ տարուան մէջ յիշեալ արարվայրէն ներս կատարուած փառաւորագոյն կրօնական հանդէսն է: Շէրայափառածով մուտքէն ետք (առաւօտուն), որուն կը նախագահէ իրենց Պատրիարքը, հանդերձ բովանդակ Միաբանութեամբ, կը կատարեն Թաղման կարգ, դազադակերպ եւրուածք մը շրջեցնելով ճիշդ ինչպէս Շէթսեմանի դադարած մը կը շրջեցնեն Աւագ Ուրբաթին: Աւ ճիշդ ինչպէս որ Ս. Յարութեան Տաճարին համար Ս. Զատիկ Ճրագաւայրցի կամ Շէթսեմանի օրն է գերազանց խնդուժի եւ խանգաճառութեան օրը, նոյնն է Ս. Կոյսի ննջման օրը Ս. Աստուածածնայ Տաճարին համար, այսինքն երկու անգամին ալ ոչ թէ բուն Տօն՝ Տաղաւորի օրը, այլ նախաժամկին:

Ճիշդ այդ պատճառաւ, համաձայնուելիս զայս ցածի տր 27 Օգոստոսին, Հայեր իրենց պարեմայ Պատարագ մատուցանեն հոն առաւօտեան մուտք, կանուխ ժամերուն փոխան ցերեկին, բացի այն տարիներէն եւր օրը զուգադիպի Կիրակիի, այսինքն մեր վերափոխման տօնին:

(1)

Գ. Ճ.

Հ Ի Ն Է Զ Ե Ր

Ն Ի Ն Ո Ւ Է

Ա.

Կարծես դարերն են աղացուեք,
Շինեք փոփն այն վիթխարի,
Որուն ներքեւ քուն է մըսեք
Պարտուած կախարդը անցեալի:

Նըման անգղի մը ահարկու,
Յրհասական կ'իյնայիր դուն,
Մեղքերուդ մէջ այն օրերու,
Լեցուած միսով սերունդներու:

Կը լըսէիր ճառաջն հզօր
Մարգարէի սեւ պատգամին,
Բայց հանոյքի մահինն զագիր
Դարձուցեք էր քեզ իր գերին:

Այլեւ «պոռնիկ» ու «կամակոր»,
Ըստ պատգամին Սուրբ Մասեանին,
Զէիր լըսեք անգնդախոր
Կորսեանըդ զանգն ահարկու:

Բ.

Դեռ կը լըսեմ ռդբերն անոնց,
Որոնք երբեմն քու ջուրերուդ՝
Զերթ ըստուերներ ուռիներու,
Սիրերն իրենց կախեցին մութ:

Ու երգն անոնց՝ թել արիւնի,
Ու դարէ դար իբրեւ աղես,
Իբրեւ բողոք կը սաւառնի
Ժամանակի թելովն անեսն:

Թաթը յետոյ ճակատագրին,
Ուրմին վըրայ գողգողացող,
Կու գար անեսն մասն իր դնել
Ջանքունն ճակ ծակեփռի:

Գ.

Փռի բաղախ, հոգիդ ո՞ւր է,
Տիգրիս առեւ է զայն լեզմէ,
Զի ջուրերն իր օր մը նաօս,
Յետոյ խեղդկապ եղան քեզի:

Զուր կ'որոնես պատկերդ աղուոր,
Ու օր մ'ինկաւ ջուրերուն խոր,
Կեսն է կապար ու անթափանց,
Մոխիրներուդ դէզին դիմաց:

Կարծես դարերն են աղացուեր,
Շինեւ փռին այն վիթխարի,
Ուրուն ներքեւ փուն է մըսեւ
Պարսուած կախարդը անցեալի:

ԵՂԻՎԱՐԴ

— Ե Ի Ի Ն Զ՝ Բ Ա Զ Մ Ա Մ Ե Ղ Ի Ս

... Եզիցին կամ Բա ...

Եւ արդ՝
Ի՛նչ երեսով կը դիտեմ Բեզ
Ով Արարիչ
Ամենակալ,
Հուրեանց դէմ երբ մոլեցին
Բարբառնեցի. ըսի խօսեմ
Զարախորհուրդ,
Ուրանալով
Տգիսութեամբ մը մեծամիտ
Քու հայրութիւնը բարեխնամ
Եւ զքառաս ու բարեխիղճ
Սէրը անհուն:

Ուրացայ Քեզ.
Մեղանչեցի՝ զի ցաւ մեծ էր.
Մեղուցեալ եմ ուղեղովն իմ
Տկարասիքս, եւ ամենայն
Ըզգանքներով:
Կառչած փխրուն
Հողադարձիկ մեծ ուղեղիս,
Դարձած ըստուկ
Բընագոյնեան եւ խեղճ սրտիս.
Եւ աղէտի, աղէտներու
Դէմ՝ անձնական եւ ազգային,
Ու մարդկային
Խոցուած, խաչուած, խեղագարած
Ցաւին առթած ճառապանքն
Ինքնակորոյս, բորբոքելով,
Տըւի լեզուիս եւ գործեցի
Մեղի մահացու.
Դարձած յանկարծ ամենագէտ՝
Ճակատեցի անձըս փուն
Քու Անձիւղ դէմ:
Հայրոյեցի:
Ու ցաւանաբ, աննաբ, անկար
Գրիչս անսուրբ քաթխեցի եւ
Իմ վիրաւոր սրտիս կարմիր
Մեղանին մէջ:

Եւ գործեցի մեծ մեղքերուն
Ամենամեծն ու սոսկալին:
Խռեցի եւ անձս ամբողջ
Ժանտաշտնոց ճահիճին մէջ
Ընդունեցի՝ անգամ կեղտոտ
Զար Երբնորոս՝ Քեզ փորձութիւնն
Անխնայ:

Ինչքան ալ մեծ ըլլար պատճառն
Իմ ցասումիս, որքան ալ շէկ
Կրակն ըլլար մէջն Հուրեանս,
Եւ որքան ծակը դեռ ըլլային
Պատուհասներն, ու մահաբեր
Տնորինուած պատիժը այս
Եւ պատիժներն ամենուրեք,
Ե՛ս՝ իբրեւ մարդ ու արարած՝
Զունիմ երբեք բողոքելու
Իսկ իրաւունք.

Որովնեսեւ
Դուն Արարիչ՝ եւ արարեալ,
Դուն Հայր իմ եւ ես որդի,
Որդիւ զտէս ու մոլորուն:

Մենք մարդեղէն արարածներս
Կը գործածենք հինգ զգանքներ,
Որ մեզ ջըլիք.

Մինչդեռ, մ'վ Տէր,
Դուն միտ ունիս բազում կերպեր
Եւ միջոցներ բազմապիսի,
Հայր, որոցմով կրնաս իսկոյն
Դիտեալ, ճշդել, դասաւորել
Մեր ապագան.

Զի Դու ես, Տէր,
Հուրիւնն իսկ նմարտութեան:
Կը տեսնես Դուն, աներեւոյթ՝
Զե՛ւր չարիւն, եւ կը ճանչնաս
— Դուն ծածկագէտ — մղի՛չ մ'ւժը
Նոյնիսկ ծպտեալ, լուռ չարերուն:
Ու Դուն կը զգաս խղածածուկ

Բարիքն եղաւ մեր ամէնուն,
Ըլլանք անհաս թէ ազգութիւն,
Քու ըստեղծած մարդերն համակ:
Եւ ուրեմըն՝

Ինչ որ անգութ, անբարեգութ,
Այն որ քմայք եւ ըզբօսանք,
Զօրաւորի ու սկարի

Դեռ անխիղճ խաղ կը թըլի մեզ
— Մեծ կոյրերուս —,

Ամենասեւ, բոլորազգած
Քու աչիդ դէմ, ո՛չ անգութ է
Եւ ո՛չ անխիղճ, ո՛չ չարութիւն
Եւ ո՛չ ալ խաղ քմայածին,

Այլ ծրագիր աստուածային,
Որ անկասկած՝ մեր բարիքին
Համար միայն կը կատարուի,
Թէկուզ մընան մեզ անծանօթ՝
Զհասկցուած իրողութիւն:

Զի Դու միայն գիտես, ով Տէր,
Ծածկագրեալ, մեզի անսեւ
Մեր ամէնուն բարիքը բուն:

Եւ այժմ, ով Տէր,
— Խորախորհուրդ Դուն քահանայ —,
Կը հայցեմ Քեզ, գեհնասարած,
Ներէ՛ այս խեղճ՝ Հոգւոյն Սրբոյ
Դէմ վասօրէն մեղանշողին,
Տկարասիքս, պղտորամիտ,
Որ ելած էր ուրանալու
Աստուածութիւնըդ Արարիչ,
Որ քափած էր, ալեկոծեալ
Իր հոգիին մաղձը ամբողջ՝

Դաժանօրէն, էութեանդ դէմ:
Ո՛յժ տուր ինծի որ խոնարհիմ
Դառնամ բարի ու հպատակ.
Մահէ՛ միտն իմ. թող որ փչէ՛
Հոգիս վրայ աստուածային
Շունչդ անապակ: Պահէ՛ զիս, Տէր,
Ու պահպանէ՛
Դէռ ժամերէն, ցոպաներէն,
Եւ ամբարիտս, վաս զայրոյթի
Վիճակներէն Աստուածուրաց.
Առաջնորդ զըրիշը իմ
Որ ընթանայ ուղիդ համբէն:

Ամօթապարս՝ կը կենամ Դէմդ
Ու կ'աղերսեմ որ այս վերջին
Բարիքն ընես Քու ապերախս
Եւ մեղանշող մէկ զաւակիդ:
Աններելի ընթացքէս վերջ
Թող բորբոքի իմ մէջ անվերջ
Յո՛յսը թէ Դուն զիս վերջապէս
Պիտի ներես.

Զի ըստեղծիչ եւ Հայր ես Դու
Տիեզերքին, զաւակներուդ,
Որոնց մէջ կայ այս անաժառանգ,
Որ հայրազաւ որդիդ, ով Տէր:
Պիտի ներես,
Որ կարենամ այսուհետեւ
Փուն աշխարհի մէջէն անցնիլ
Վնիս հոգւով, խիղճով անխայթ,
Եւ հասնիլ Քեզ
— Նաւահանգիս խաղաղութեան:

1989

ԱՆԵԼ

Ք Ա Ռ Է Ա Կ Ն Ե Ր

Դիտցիր թէ գրլուխդ պարապ տակառ է,
Ցաւակնօտութիւնդ անըսպառ է,
Գրութիւնդ անարուեստ բառապաշար է,
Ինքդ անհասանաւ ես, հոգիդ ալ չար է:

Կը խորեմ թ'ես քեզ, տակայն չեմ կրնար բնաւ քեզ ներել,
Վահան Տէրեանի «երգերը թրֆոս» — քեզի չեմ ներեր.
Ո՞վ է իրեն պէս այնքան մեղրածոր երգեր մեզ բերեր,
Ո՞վ է իրեն չափ քաղցր բախիծով մեր վիշտն օրօրեր:

Նորէն քու թախիծն է իջեր,
Տարածուեր ամենուր գերք մըրուօ.
Սիրս կ'ուզէ յաւիտեան ննջել,
«Մոռանալ, մոռանալ» ամէն յուօ:

Երեւ'կ բլլայի Յոյսի մ'եղ պայծառ,
Վերն հիւանդներաւ սրնարին աննար,
Անցնելու գիրենք «մագի կամուրջ» էն
Անդին, որ խաղաղ, աներազ ննջեն:

Ոյ վերջին պահուդ, ջրղաս,
Զրկայ թէ վախէդ դողաս.
Հըպարս, «մնաք բարով»դ ըսէ,
Լոյսով թող դէմքդ եղայ:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԱՆՎԵՐՆԱԳԻՐ

Այսօրը կրնայ երեկէն պայծառ
Ըլլալ ու վաղը փայլուն աւելի.
Այսօրուան հունքը կ'ըլլայ հսկայ ծառ,
Ազդիւր կանաչ՝ խաղող հիւքալի.

Երազդ այսօրուան կը հագնի մարմին,
Ամպը կը դառնայ օրհնաբեր անձրեւ,
Ծառը կուրծք կու տայ ցուրտին, եղեամբին,
Արեւու շողէն՝ կը զգենու տերեւ:

Բայց ներկադ ըլլայ որքա՛ն ալ փայլուն,
Ու անցեալդ որքա՛ն տոհմ, մթաստուեր,
Պիտի միտք փնտռես զինը սուղ զոր դուն
Ակամայ տուիր անցնող օրերուն:

Անցեալը գանձ է, ներկան ադամանդ,
Մին կու տայ քեզ դաս իսկ միւսը պատգամ,
Իսկ ապագային եթէ անվկանդ
Կրցար հասնիլ՝ ան կ'ըլլայ քաղցրահամ:

1989

Գ. ՀԱՐՏԱՐ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԻՔԱՅԷԼ ԹՈՒՍՏԵԻ ԳՐԻՉ

(1606 — 1638)

Ժե. Դարու առաջին կիսուն (1606 — 1638), Կո Պոլսոյ մէջ իբրեւ բաղամարդիւն գրիչ յայտնի էր Միքայէլ Թոսասցի: Մնած է ԺԶ. Դարի վերջերը: Ամուսնացեալ անձ մըն էր, բայց շուտով զրկուած է իր սիրելիներէն: Կենակիցը մեռած է արդէն 1628 ին. կը մեռնի 1635 ին հնգհաւասանամեայ որդին Քրիստոսոստան ալ: Այդ առթիւ սգաւոր հայրը կը գրէ. «Տղա հասակաւ փոխեցաւ առ Քրիստոս, և ես մնացի չար գլուխ միաւոր: Վայ ինձ հազար բերան»։ — Թիշա. Ժե. Դարի, Բ. Հատոր, էջ 620:

Աւելի քան երեք տասնամեակներու միջոցին Միքայէլ օրինակած է քսան հաւելի կրօնական գիրքեր — 10 Աւետարան, 7 Շարականոց, 2 Մաշտոց, 2 Աստուածաշունչ, և 1 Սաղմոսարան — որոնց մեծագոյն մասը հասած է մեր օրերուն:

Ստորեւ կը ներկայացնենք իր գրչին արդիւնքները՝ Թուականի կարգով.

1 — Շարականոց, 1606 ին, «Ք վայելու մէր Պետրոսին»։ — Թիշա. Ժե. Դարի, Ա. Հատոր, Թիւ 2984 Յ. Nat., No. 71:

2. — Մաշտոց, 1609 ին, «Ի գուռն կոմրուկի Ս Նիկողայոսին», «Ի վայելու մեռակալի տէր Միքայէլին»։ — Թիշա. Ժե. Դարի, Ա., Թիւ 424:

3. — Աւետարան, 1609 ին, «Ի գուռն Ատրանու Ս. Նիկողայոսին», «Ի վայելու միտաս Վարդապետին Թեոդոսիոսին»։ Մաղկոզ՝ Լազար Քահնայ. — Թիշա. Ժե. Դարի, Ա., Թիւ, 439:

4. — Մաշտոց, 1611 ին, «Ի գուռն Սրբոյն Գեորգայ Զաւարադի», «Բոթանեացի Եակոբ արքեպիսկոպոսի փափաքով»։ — Թիշա. Ժե. Դարի, Ա., Թիւ 547: Զեռ. Վենետիկի, Թիւ 398 (940):

5. — Աստուածաշունչ, 1611 ին, «Ի վայելու մեռակալի Միքայէլ Վարդապետին»։ — Թիշա. Ժե. Դարի, Ա., Թիւ 504: Զեռ. Երեւանի, Թիւ 186:

6. — Սաղմոսարան, 1612 ին, «Ի վայելու մեռակալի Պոլոս Ժանային»։ — Թիշա. Ժե. Դարի, Ա., Թիւ 587: Զեռ. Վենետիկի, Թիւ 685:

7 — Աւետարան, 1615 ին. — Թիշա. Ժե. Դարի, Ա. Թիւ 745: Զեռ. Ս. Թ., Թիւ 32594:

8. — Աւետարան, 1618 ին, Ստացող՝ Մաղկոզ Աւետիք. — Թիշա. Ժե. Դարի, Ա., Թիւ 874: Զեռ. Երեւանի, Թիւ 7576:

9. — Աւետարան, 1619 ին, Ստացող՝ Կարապետ և իր երեք եղբայրները. — Թիշա. Ժե. Դարի, Ա., Թիւ 960: Զեռ. Վենետիկի, Թիւ 120:

10. — Աւետարան, 1620 ին, Ստացող՝ Եակոբ Արեղայ՝ Եկեղեցի գաւառէն. — Թիշա. Ժե. Դարի, Ա., Թիւ 985: Զեռ. Երեւանի, Թիւ 3472:

11. — Աւետարան, 1620 ին, Ստացող՝ Աստուածատուր Գին. Տիւրիկցի. — Թիշա. Ժե. Դարի, Ա., Թիւ 1025:

12. — Աւետարան, 1621 ին, «Ի վայելու մեռակալի Միքայէլի տէր Աստուածատուրին»։ — Թիշա. Ժե. Դարի, Բ. Հատոր, Թիւ 39: Զեռ. Երեւանի, Թիւ 10375:

13. — Աստուածաշունչ, 1625 ին. — Թիշա. Ժե. Դարի, Բ., Թիւ 248:

14. — Աւետարան, 1625 ին. — Զեռ. Ս. Թ., Թիւ 2637:

15. — Շարականոց, 1626 ին, նուէր ստացող՝ Լազար: Նուէրողներ՝ «Ի կամխայ՝ ի յԱրմենիցն ի գեղջէն՝ Ոմրիկն և իր եղբայրները, ի յՀաւասակ իրենց շամհնայն արեան մերձաւորացն»։ — Թիշա. Ժե. Դարի, Բ., Թիւ 314: Զեռ. Երեւանի, Թիւ 1599:

16. — Շարականոց, 1628 ին, Ստացող՝ Տիւրու. — Թիշա. Ժե. Դարի, Բ., Թիւ 424: Զեռ. Երեւանի, Թիւ 8534:

17. — Աւետարան, 1628 ին, Ստացող՝ Միլիթ Երեւանցի, որդի Ամրուկի. —

Յիշա. Ժէ. Դարբի, Բ., Թիւ 436: Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 291:

18. — Աւետարան, 1628 թն, չի վայելում: Սիմէոն քահանայի եւ տէր Յովանիսիւս. — Յիշա. Ժէ. Դարբի, Բ., Թիւ 450: Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 10380:

19. — Շարականոց, 1629 թն. չի գտնուում: Ս. Սարգսիս. — Յիշա. Ժէ. Դարբի, Բ., Թիւ 480:

20. — Շարականոց, 1635 թն. — Յիշա. Ժէ. Դարբի, Բ., Թիւ 912:

21. — Շարականոց, 1636 թն, Կ. Պոլիս. — էջմիածին, 1987, Թիւ Ե-Ձ, էջ 78-79:

22. — Շարականոց, 1638 թն. — Յիշա. Ժէ. Դարբի, Բ., Թիւ 1079: Ձեռ. Երեւանի, Թիւ 4319:

ՅԱԿՈԲ ՎՐԴ. ԿՐԱԿԱԿՍԻ

(1270? — 1335?)

Յակոբ Վրդ. Կրակկացի ծնած է ԺԴ. Դարու երրորդ քառորդին վերջերը Կալանդարաբ, Կիլիկիոյ Գերմաղրիսի վանքի դասաւանդ վարժապետներէն էր: Նշած է նաեւ Կրիչ եւ Նեղինակ:

Յակոբ Կրակկացի, գեռ եւ չապաստանը բռնիչ, Կարեւոր բովանդակութեամբ Դարողգիրք մը ընդօրինակած է իրեն Կալանդարաբի Ժողովածուն կը պարտւումէ 33 քառորդներ, ընդհանրապէս իրեն ժամանակակից Կալ Նեղինակներէ, ինչպէս՝ Վանքի վարդապետ, Ներսէս Վարդապետ, Յովնանէս Վարդապետ Պիւղ, Եսայի Վարդապետ, Յովնանէս Եսայ. Աւրպէլի, եւ Գրիգոր Վրդ. Սկուեցի:

Ան 1328 թուին ստացած է Փիլոն Երայեցւոյ գրոց մէկ ժողովածուն, որուն

մէջ արձանագրած է Կարեւոր յիշատակարան մը, ուր կ'ըսէ. «Ես Կարեւոր Կրակկացի եւ յետեւ Յակոբ, Կրակկացի ինչպէս սիրաց եւ յետեւ վարժապետաց, ի քաղաքէն Կրակկայ կոչեցեալ . . . Հոգոյն ձեռնադրութեամբ եւ ըստ անձին իմոյ բաղձանաց ետու գրել զեօթն տառս իմաստասիրական, որ է Կարեւորաց յեռման իմաստասիրէն Փիլոնի: Նշեալ գրու գրուութեան սորա ի վանքս, որ կոչի Գերմաղրիս, եւ է այժմ դասաւանդ Կարեւոր ի Թաղաւորէն Հայոց Զորքորդ Հեռի եւ ի Թաղապարիս եւ պալլին Հայոց Աւանի, տէր Կալանդարայ, ձեռամբ Առաքելի՛ սրբաւնէր եւ կուսակրան քահանայի . . . »: — Յիշա. ԺԴ. Դարբի, Թիւ 264: Ձեռագիր Երեւանի, Թիւ 2057:

Յակոբ Վարդապետի գրական երկերէն կրնանք յիշել Կալանդարայի:

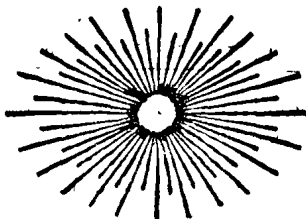
1. — Աղօթադիրք, խորագիր, «Յակոբայ Վարդապետի Կրակկացւոյ բաղձամեղի անձին շարադրեալ բանս աղօթական, ըստ եօթն աւուրց շարաթու, զոր ի սրբոցն բանից ասի, եւ է որ ի մէնջ, եւ յարմարեցի ամենայն աւուր առանձին աղօթք»: — Ձեռ. Ս. Յ., Թ. 1462, Թղ. 58ա - 108բ:

2. — Լուծմունք Հարցողացն Բարեպետի. կը գտնուի Երեւանի Թիւ 598 (Թղ. 1303) եւ Թիւ 1480 (Թղ. 1617) ձեռագիրներուն մէջ:

3. — Լուծմունք Ճապից Գր. Առաքելաժարանի. կը գտնուի Ս. Յակոբեանց Թիւ 1257 ձեռագրին մէջ, Թուական՝ 1322:

4. — Լուծմունք Դժուարիմաց Բանից Նիսանցւոյն. կը գտնուի Ս. Յակոբեանց Թիւ 718 ձեռագրին մէջ, էջ 532-556:

Ն. ԱՐԲ. ԵՈՎԱԿԱՆ

«ԱՐԵՎ» ՀԱՆԴԷՍԻ ԸՄՈՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՑԱՆԿ

(1922 - 1924 թթ.)

Ն Ե Ր Ա Ն Ո Ւ Բ Ի Ի Ն

1. Սիմէոն Յակոբեան

Գրականագէտ Սիմէոն Յակոբեանը (1880-1942) 1922-1924 թթ. Վիեննայում - Բեռլինում - Վիեննայում խմբագրել է հրատարակել է «Արեւ» հանդէսը։ Նրա մասին կենսագրական տուեալներ են հաղորդել «Հայկական Սովետական Հանրագիտարան»-ը (ՀՍՀ, հատոր 2, Երևան, 1980), իրենց «Յակոբեան Սիմէոն» անուանադրուածքում, ու, մասամբ ըստ նրանց, եւ՝ «Բազմիմաստագրի 1983 թ. ապրիլի համարի էջ 59-ում»։ Երեք էլ նրա անունը համարել ենք Սիմոն, ինչպէս՝ նրան անուանել են մանրամասն, բայց իսկականը եղել է Սիմէոն, ինչպէս ինքն է գրել «Արեւ» հանդէսի 1922 թ. յունուարի համարի 1-ին կողքի ներսում։ «Հրատարակում է Վիեննայում 1922 թուականի Յունուար ամսից Սիմէոն Յակոբեանի խմբագրութեամբ»։ Ծնունդ է Գանձակում (այժմ Կիրովպոլ)։ 1899 ին աւարտել է Թիֆլիսի հանրայայտ Ներսիսեան դպրոցը։ 1902-1907 թթ. Շուշայա-րիստանում ստացել է բարձրագոյն ուսում, ըստ ին հաւանաբար պատմա-գիտական կամ գրականագիտական։ Մինչև

1913 թուականը ապրել է նոյն երկրում, Աւստրիայում եւ Բուլղարիայում, զբաղ-ուելով, ըստ Գ. Ստեփանեանի, գրակա-նութեամբ, որ չէր կարող փոքր կշտա-ցնել։ 1913-ին Բաքուում խմբագրել է «Արեւ» թերթը։ Յարել է Հ. Յ. Դանիակ-ցութեան, որի մասին լուռ է ՀՍՀ-ն, նրան բնութագրելով որպէս «հայ սովե-տական գրականագէտ»։ Գ. Ստեփանեանը գրել է, թէ «1918 թ. հրամարում է գանձակցութիւնից, մեկնել Փարիզ, զբաղուել արեւմտահայկական գրականու-թեան ուսումնասիրութեամբ»։ «1983-ին եւ կրկնել եմ նոյնը, բայց Վիեննայի Միտթարեան Հայրերի դիւանի մի քանի նիւթերն այսօր ինձ ենթագրել են տա-լիս, որ այդ հրամարումը տեղի է ունե-ցել 1920-ի երկրորդ կէսում։ Ի դէպ խո-րին շնորհակալութիւն եմ ցայանում այդ եւ այլ նիւթերի համար Արարչայր Գերա-պայմա Գրիգորի Մանեանին եւ դի-ւանագետ Հ. Օգոստինոս Սեփուկեանին։

ա) Ըստ հետեւել փաստաթղթի՝ Սիմ. Յակոբեանը 1920 թ. մայիսի 15-ին նշա-նակուել է Հայաստանի Հանրապետութեան կառավարութեան ներկայացուցիչ մերձ-րալթեան հանրապետութիւններէ համար։

RÉPUBLIQUE ARMÉNIENNE

27, Avenue Marceau

Délégation

à la Conférence de la Paix.

Paris, le 15 Mai 1920

LETTRE DE CREANCE

AU NOM DU GOUVERNEMENT DE LA REPUBLIQUE ARMENIENNE, et en vertu des droits qui nous sont conférés,

Nous, Soussigné, Président de la Délégation de la République Arménienne à la Conférence de la Paix, avons délivré la présente Lettre de Créance à Monsieur Siméon AKOPIAN, Conseiller de la Délégation, en

qualité de Représentant Diplomatique du Gouvernement de la République Arménienne auprès des Gouvernements des Républiques Baltiques — Lithuanie, Lettonie, Esthonie, Finlande —.

Monsieur S. AKOPIAN est chargé par nous de s'occuper de toutes questions ayant trait aux intérêts de la République Arménienne et du peuple arménien.

Nous prions les Autorités des Républiques de Lithuanie, de Lettonie, de l'Esthonie et de Finlande de bien vouloir lui accorder aide et assistance dans l'accomplissement de sa mission.

En foi de quoi, nous lui avons délivré la présente Lettre de Créance.

PARIS, le 15 Mai 1920

A. AHARONIAN

Président de ^a Délégation
de la REPUBLIQUE ARMENIENNE
à la Conférence de la Paix

բ) Հայաստանի Հանրապետության Պատուիրակության նախագահ Ահարիանի պաշտոնական խնդիրների վերաբերյալ նամակներ է գրել Սիմ. Յակոբյանին (Նրան կոչվում է Սիրելի Սիմոն) 1920 թ. 9-24-ին, 25-ին, 27-ին, մարտի 4-ին, 7-ին, 15-ին, 20-ին, 1921-ի յուրիսի 8-ին, (Սիմ. Յակոբյանի եղբոր զոհուհու առթիվ) և հոկտեմբերի 20-ին, որի վերջին մասը հեռագրվել է. «Մեղքը իմը չէ, որ դու կամուսնու, անասկանալի մեկուսացումդ, հոգեկան ու մտաւոր ընկերական գործակցութիւնը այս օրերին անհնարին դարձրիր: Նուարդի հետ (Ա. Ահարոնյանի կինը. Մ. Մ.) քեզ յաճախ ենք յիշում, յաճախ ցաւում արթնիք համար: Ինչ էլ լինի սակայն պահում ենք քեզ համար շատ ջիւղ զգացմունք. ներս: Նուարդը ի բոլոր արտէ բարեգում է քեզ: Զերմաւորվոյնով ու համբոյրով՝ Բա Ա. Ահարոնյան:»

գ) Յովսէփ Թադևոսեան անունով մի անձ 1922 թ. յուրիսի 22-ին Թաւրիզից մի նամակ է գրել Սիմ. Յակոբյանին, պահելով այսպէս. «Սիրելի Սիմոն! Վաղուց ուզում էի քեզ գրել, սակայն չը գիտէի ո՞ւր ես. վերջերս միայն լուր եկաւ, որ վէննայ ես, որ հրատարակում ես «Արեւիկ» թերթը, որ կուսակցութիւնից

հեռացել ես. պատահարաւ տեսայ ե քո աշխատասիրութիւնը նուիրում Դուրեանին, կողդացի միայն յառաջարկելով, Ոչինչ մեզ յայտնի չէ, գոնէ ինձ, ի՞նչ պայմաններում, ի՞նչ պատճառներով հեռացել ես կուսակցութիւնից, և նոյն իսկ դա փաստ է, թէ օրսկ մի անհիմն լուր. չը գիտեմ ի՞նչ վիճակում ես: Յուսով եմ, այս տղերքս ստանալուց, մանրամասն կը գրես քու մասին: Այս նամակն էլ գտնուում է Վիեննայի Միութեանների գրաւարում:

ՀԱՅԿԻ և Գ. Ստեփանեանը հաղորդում են, թէ Սիմ. Յակոբյանը 1924 թ. վերջնականապէս մեկնել է Խորհրդ. Հայաստան և պաշտոնավարել Երեւանի Պետ. Համալսարանում որպէս արհմտակերպական գրականութեան դասախոս, քայք 1924-ի «Արեւիկ»-ի գլխավորների համարի կողքի վրաս դեռեւ մնում է «Խմբագիր» հրատարակող Սիմ. Յակոբյան: Նրանք անշուշտ չեն սխալւում. ամառնը կամ աշունը մեկնելուց առաջ հանդէսի գործնական խմբագրութիւնը հաւանաբար յանձնել էր իր աշխատակիցներից Զորեանին, որ «Խմբագրութիւն» ստորագրութեամբ էլ 1152-ում յայտարարել է «1925 թուին դադարում է «Արեւիկ»-ի հրատարակութիւնը»:

Սիմ. Սակոբյանը 1929 թ. արժանապատիւ է պրոֆեսորի կոչմանը: Դարձել է

արտասահմանյան գրականութեան ամբիոնի ղեկավարը, 1931 թ. Նշանակել են համալսարանի պատմագրական բաժնի ղեկավար (Եզեկան Կ.) և Մամիկանյանին հետ հրատարակել է «Արեւմտեան Եւրոպայի գրականութեան պատմութիւն» (Երևան, 1933-1936) գիրքը, իսկ առանձին՝ «Եւրոպական գրականութեան պատմութեան զըլխաւոր էջերը» (Ա. և Բ. մասեր, Երևան, 1936)։ Մինչ այդ նա «Արեւել» հանդէսում և այլուր լոյս էր ընծայել գրականագիտական փոքրիկ ստույգագրականութիւններ։ Ստորագրել է նաև «Արեւան» ծածկանշանով, Երևանում նրան զո՞ւ են դարձրել «անհատի պաշտամունքին»։

2. «Արեւել» հանդէսը

ա) Նպատակը, նիւթական միջոցները։

Հիմնադիրը, խմբագիրը և հրատարակիչը եղել է Սիմ. Յակոբեանը։ Լոյս է տեսել 1922-1924 թթ., հրէք տարի լրիւ, ընդամենը 1152 էջ։ Առաջին երկու տարւած հրապարակման հաստատական են երկշարթթերթ։ Առաջին համարը քաղաւում է անասորագիր, ըստ (անշուշտ) Սիմ. Յակոբեանի շնոր օւղին խմբագրականով (էջ 1-8)։ Թէև ժամանակը դեռ ունի կատարելութիւն (էջ 1) նոր կենսի կառուցման մէջ, Հայ արդի գրականութեան ուղիւնքից յետոյ խմբագիրը հրատարակում է աշխատակցելու բոլոր նրանց, սովոր կարող են ընտր իդէալներին որդեգիր լինել (էջ 8)։

Էջ 67-ի «Եւր ընթերցողներին» յայտարարութեան մէջ խմբագիրը յայտնում է, թէ «Արեւել» հրատարակութեան նշանակեցինք զանազան տեղերից ստացւած վերժաններ իման զբայ։ Մասնաւոր ենք, որ այնպիսի մի ամսագիր որոշ չափով կրող կարողանայ գտնացւած առջ մեր մէջ զգացնուող գրական և մտաւոր պահանջին։ Վերինն քաղաքի ընտրութիւնը պատճառաւորուն է կենսի իմաստաբար և լեզուի էման (ինչու) քան Սուրբագիտի մի աշխատի քաղաքում, և մասնաւոր Միւթարեան Միւթարեանութեան շատ հոգի գրագրանի տնկալութեամբ։ Հանդէսն ապրել է ընթերցողների և բաժանորդների շնորհիւ, բայց գոնէ առաջին տարւած ստացել

նախարարութիւններ (էջ 199)։ Խմբագրութիւնն իր կողմից 20 օրեան նշանակել է Հայաստանի գրագրականներին, իւրաքանչիւր կրողմանիք վերջում հաշուետու է եղել իր ընթերցողներին։

բ) Հրատարակութեան վայրերը։

Ինչպէս նշուած է հանդէսի կողմերին, 1922 թ. յունուար-նոյեմբերի համարները լոյս են տեսել Վիեննայում, Սիմ. Յակոբեանի անունով խմբագրութեան հասցէն եղել է Միւթարեան Միւթարեանութեան հասցէն (որ այսօր նոյնն է)՝ Mechtaristengasse 4, Vienne VII, Autriche, 1922 թ. դեկտեմբեր-1923 թ. դեկտեմբերը հրատարակուել է Բեռլինում, և դարձուել Սիմ. Յակոբեանի անունով հասցէն եղել է Eisenacherstr. 38-39, Berlin W. 30 և Barbarostr. 32a, 1924 թ. յունուար-յունիս՝ Վիեննայում, դարձուել Սիմ. Յակոբեանի անունով և Միւթարեանների հասցէով։ 1924 թ. յուլիոյց մինչև դեկտեմբեր՝ հանդէսի դադարելը, հրատարակուել է Բեռլինում, բայց «Խմբագիր-հրատարակողը մնացել է Սիմ. Յակոբեանը, թէև խմբագրութեան հանգէն Զօրեանի անունով է» Berlin-Friedenau, Rubensstr. 16, Allemagne։

գ) Հանդէսի րովանդակութիւնը։

Հանդէսում լոյս են տեսել արձակ և չափածոյ գեղարուեստական էջեր արեւելահայ և արեւմտահայ աւելագրական գրականութիւններից, քննադատական կամ գրականագիտական աւելանախարարութիւններ և յօդուածներ, գրախոսութիւններ, հասարակագիտական և քաղաքական յօդուածներ։ 1924 թ. խմբագիրը գրականութիւնից և գրականագիտութիւնից առելի չափ առել է յոտակացրել այս կարգի յօդուածները կամ Հայաստանի թերթերից կատարուած քաղաքականների, ջանալով ծաւնթացնել հայրենիքի տնտեսական և մշակութային կենսից, հաւանաբար այսպիսով պոգրացնելով շատ ընթերցողների, բայց կարծեաւ նախագործարարականով խմբագրի ներգաղթը Հայաստան։ Ահ, եթէ գուշակ լինէր։

Գնահատելի է, որ հանդէսի վերջին կողմի երկու էջերում գտնուած ենք մասնակի հայ պարբերականների անունները։ Նշուած են նաև խմբագրութեան

ԳՐԱԿԱՆ

ՎԱՀԱՆ ԹՈԹՈՎԵՆՑ
ԵՒ ԻՐ ԳՐԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

Վահան Թոթովենց գրող մրն է, որուն երկերը իրենց մեծ արժեքին համապատասխան ուշագրութիւն չեն գրաւած: Ան մէկն էր 1930-ական թուականներուն, Ստալինի բռնատիրութեան ծանր օրերուն Սիպերիա աքսորուած և հոն ժամացած գրողներէն: Թոթովենց գրեց առատօրէն և մշակեց գրականութեան զրեթէ բոլոր սեռերը: Հակառակ ատոր, ցարդ լոյս չէ տեսած ուսումնասիրութիւն մը իր մասին, որ բացառել իր դիրքը նորակազմ Սովետական հանրապետութեան գեղարուեստական հասկացողութեան հանդէպ, կամ իր տեղը տուել չըջանին, որուն գրական շարժման կարկառուն դէմքերէն մին հանդիսացաւ ան: Չէ կատարուած նոյնիսկ լուրջ ուսումնասիրութիւն մը իր երկերուն և արուեստատիտական արժեքին մասին, թէև իր գործերուն մէջ անմիջականօրէն նկատելի է իր հաւատարմու-

ստացած գրքերի ցանկերը, ինչպէս նաև այն ճնշող մատենադարանի, որի մեծագոյն մասը նախ լոյս է տեսել հանդէսում:

«Արեգ» հանդէսի ատորև հրատարակող մատենագիտական ցանկը աւելի լայն գաղափար կը տայ անշուշտ լոյս տեսած նիւթերի մասին և օգտակար կարող է լինել գրականագիտական հետազոտութիւններին, կատարուած խմբաւորումները իմ կողմից են իհարկէ: Քանի որ հանդէսի էջերը երեք տարուամբ համարակալուած են 1ից մինչև 1152, ուստի բաւական էր որ նշէի որեւէ նիւթի հրատարակութեան տարին և էջը: Բոլոր նիւթերը համարակալեցի 1ից 436:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ
Փնտի Համալսարան

(Շարունակելի՝ 2)

Թիւնը գրական աւանդին հին ձևերուն և դարձուածքներուն: Իր աճող գրական ժառանգութիւնէն հատոր մը միայն լոյս տեսած է 1957ին, որ բնականօրէն փոքր մաս մը միայն պիտի պարունակէր իր ծաւալուն արտագրութիւնէն, որուն մեծ մասը ցրուած է զանազան թերթերու մէջ: Այդ թուականէն յետոյ ինչ որ վերատպուած է իր անցեալ հրատարակութիւններէն, քաղուած է իր վերջին տարիներու իրագործումներէն: Չկայ հուսալից մը, որ ցոյց տայ իր առաքնական յատկութիւնները գրականութեան մարզին մէջ, կամ իր մէջ ամփոփէ իր մշակած բոլոր սեռերէն նմոյշներ:

Կան երկու ուսումնասիրութիւններ Թոթովենցի մասին, որոնցմէ առաջինը, գրուած 1959ին Ս. Մանուկեանի կողմէ, մակերեսային ուսումնասիրութիւն մըն է, պատրաստուած պարզ հասարակութեան համար⁽¹⁾: Ան համառոտակի կը ներկայացնէ Թոթովենցի պատմուածքները, որոշ կենսագրական տեղեկութիւններով միասին: Հոն հեղինակը կը փորձէ ներկայացնել Թոթովենցը իր Սովետական ըմբռնումներուն մէջ, Աւելի բնագործակ ուսումնասիրութիւն մը գրեց Սեակ Արզումանեան, 1961 թականին, որուն մէջ ներկայացուց Թոթովենցի գործերը աւելի լայն տարողութեամբ, անոր ընկերացնելով քննադատական որոշ գիտողութիւններ և գրական կարեօր տեղեկութիւններ⁽²⁾:

Գոյութիւն ունին նաև փոքրաթիւ յօդուածներ Թոթովենցի մասին, որոնցմէ ոմանք գծուաւ գտանելի են արտասահմանի մէջ, Առոնցմէ մէկն է Թոթովենցի նուիրուած երկար յօդուածը Սովիետայի Գրականութեան Պատմութիւնի⁽³⁾ առաջին հատորին մէջ: Թոթովենցի երկերուն տպագրութեան առթիւ, Ս. Մանուկեանը գրեց քննադատական մը Սովետական Գրա-

(1) Ս. Մանուկեան, Վահան Թոթովենց, Երևան, 1959:

(2) Սեակ Արզումանեան, Վահան Թոթովենց, Երևան, 1961:

(3) Ս. Աղաբաբեան և ուր. (Խմբագիրներ), Սովետայի Գրականութեան Պատմութիւն, հատոր 1, Երևան, 1961, էջ 706-39:

կանոններին թերթին մէջ, և անոր անդամներն եթէ անհամաձայնակ չեն առիթով կարճ յօդուած մը կցեց հեղինակին գործերէն կարգ մը հատուածներու վերաբերեալ խորհրդակցութեանը Սովետական Հայաստան ամսագրերին մէջ, Սովետական Գրականութիւնը 1974 թիւը կը պարունակէ Ս. Գեորգեանի մէկ այլ յօդուածը, և երկու ուրիշ յօդուածներ գրած է վահէ Օշականը Արարատ Անգլի-բէն համաժողովին մէջ 1979 թին, Այս վերջիններէն մէկը ամփոփումն է այն կենսագրական տուեալներուն, որոնք կը գտնուին Թոթովեցի կիսմեր ինքնակենսագրական գործին մէջ, իսկ միւսը՝ եզրակացութեան չյանգող քննադատական մըն է Թոթովեցի գրական տաղանդին մասին⁽⁴⁾։ Վաղարշակ Նարեկցը իր Յուշերուն մէջ կը յիշէ յօդուածներ և գիրք մը Թոթովեցի մասին, բայց չի տար ո՛չ անոնց և ո՛չ անոնց հեղինակներուն անունները⁽⁵⁾։ Վերոյիշեալ բոլոր յօդուածները ընդհանրապէս նպատակ ունեցած են Թոթովեցի պարզ ներկայացումը և ոչ իր գործերուն քննադատութիւնը։

Թոթովեցի ժամանակակից գրողները հարձանադրեն իրենց յուշերը իր մասին, իբր անձ և իբր գրադէտ։ Զիրք կը յիշատակեն Ռուբէն Ջաբինը, Նիկէն Ջաբինցը, վահրամ Արաղանը, ինչպէս նաեւ Նարեկցը։ Հրատարակած են Դերենիկ Դեմիրճեանի երեք նամակները՝ ուղղուած Թոթովեցիին⁽⁶⁾։ Քննադատականներ իր

գործերուն մասին հրատարակուեցան Հսկեմբեր - Նոյեմբեր Տարեկիրին մէջ, որուն խմբագիրներն էին Ջաբինց, Բակուշ և Ջուբար⁽⁷⁾։ Կան նաեւ բազմաթիւ գնահատականներ Թոթովեցի լոյս տեսած գործերուն մասին⁽⁸⁾։ Դժբախտաբար Թոթովեցի անձնական թղթակցութիւնը և ձեռագիր ինքնակենսագրութիւնը անտիպ կը մնան⁽⁹⁾։

Այնքան չափ են Թոթովեցի գնահատան թերթերու մէջ տպուած գործերը, որ իրենց ժամանակագրական կարգով ամբողջական ցանկ մը պատրաստելը անհնար է, առանց նկատի առնելու հեղինակին անտիպ գրութիւնները։ Նոյնիսկ ցարգ հրատարակուած ցանկերը իրարմէ կը տարբերին⁽¹⁰⁾։ Ստորեւ կու տանք ա-

տարին մէջ, որ ներառուէին գրադարանին մէջ չի գտնուիր։ Նիկէն Ջաբինց, Երկերի ժողովածու, հատար VI, Երևան, էջ 338-349, 694-197։ Հոս Թոթովեցի լեզուն կը գնահատուի և կը տրուին մանրամասնութիւններ՝ Սովետական Գրողներու առաջին համամոլովին մէջ Թոթովեցի մասնակցութեան մասին։ Վ. Արաղան, Յուշեր, Երևան, 1940, էջ 150-155։ Գեորգ Մադոյան, Դերենիկ Դեմիրճեանի նամակները վահան Թոթովեցիին, Սովետական Գրականութիւն, 2 (1978), էջ 139-44։

(7) Նիկէն Ջաբինց, Ազնի Բակուշ և Նիկա Ջուբար, իմը, Հոկեմբեր - Նոյեմբեր Տարեկիր, Երևան, 1932, էջ 154-56։

(8) Անոնցմէ մի քանի հատ միայն կը գրուին Երևանի Երևանուղէի գրադարանէն ներս։ Պայլար, 1923, թիւ 4, գնահատական մը, գրուած Ջաբինցի կողմէ, Խորհրդային Հայաստան, 1925, թիւ 1(5)։ Գնահատական մը՝ Վոլոդյանովի կողմէ, Գրական Թերթ, 1932, թիւ 28։ Պալուի մասին գնահատական մը՝ Ս. Մամիկոնեանի և Ս. Սողոմոնեանի կողմէ։ Արդումանեան և Մանուկեան կը յիշեն բազմաթիւ այլ գնահատականներ, մասնաւորապէս 1934 թուականի թերթերուն մէջ, բայց չեն տար մանրամասնութիւններ։

(9) Վահան Թոթովեցի, ինքնակենսագրութիւն, Սովետական Գրականութիւն, 11 (1974), էջ 124-125։ Կը հրատարակէ Թոթովեցի ինքնակենսագրութեան քաղցած քանի մը պարբերութիւններ։ Զէ Նշանկեան և Խաչատուրի ոչ լիակա ըլլալը, բայց եւ Մանուկեան եւ Արդումանեան մէջբերումներ կ'ընեն յայտնի ինքնակենսագրութեան, որոնք չեն պարունակուած վերոյիշեալ հատուածին մէջ։

(10) Թոթովեցի երկերուն ժամանակագրականութեն տպուած ցանկերը կը գտնուին

(4) Ս. Մանուկեան, Վահան Թոթովեցի, Սովետական Գրականութիւն, 6 (1968), էջ 138-48։ Նշարենախան քաղաքացին և հայրենաշունչ երգիչը, Սովետական Հայաստան, 7 (1966), էջ 14-15։ Ա. Գեորգեան, Թոթովեցի արուեստի քննադատականութիւն, Սովետական Գրականութիւն, 11 (1974), էջ 126-130։ Արա Պարիզեան, Վահան Թոթովեցի իր իսկ խոսքերով, (անդ), Արարատ, 2 (1979), էջ 26-29։ Վահէ Օշական, Վահանը առանց ուղղութեան (անդ), Արարատ, 2 (1979), էջ 29-33։

(5) Վաղարշակ Նարեկց, Յուշեր եւ Արձագանքներ, Երևան, 1948, էջ 215։

(6) Օշական, էջ 33, կը յիշէ ստիկա որպէս Ջաբին, Յուշեր, Երևան, 1977։ Գիրքը երկու հատորէ կը բաղկանայ։ Թոթովեցի մասին տեղեկութիւնները կը գտնուին երկրորդ հա-

սոնց համադրուածքները, մեր կողմէ եղած յաւելումներով հանդերձ⁽¹¹⁾, Կու տանք գրութեան թուականը, անունը և ապագրութեան վայրը, ինչպէս նաեւ գրութեան տեսակը և գտնուած վայրը:

1907 ին՝ «Արասորի կայաններ» (բանաստեղծութիւն) և «Գիւղն ու Գիւղացին» — երկուքն ալ իզմիրի Արեւելեան Մամուլին մէջ:

1908 ին՝ «Աւերակ» (արձակ բանաստեղծութիւն) — Պոլիս:

1909 ին՝ «Սրինգ» (բանաստեղծական հաւաքածոյ) — Պոլիս:

1910 ին՝ «Թլկատիցի» (յօդուած) — «Հայ Գրողներ», հատոր 2:

1916 ին՝ շիմ հօրաքոյրը (պատմուածք) — Թիֆլիս:

1917 ին՝ «Ողբ Անժուսեան» (բանաստեղծութիւն), «Տօնօն» (վիպակ), «Բարիդրանաթ Տագոր» (յօդուած) — Հայաստան, թիւ 4, «Ես Մաղիկ Զունիմ» (բանաստեղծութիւն) — Հայաստան, թիւ 17, «Գարունին չեա» (բանաստեղծութիւն) — Հայաստան, թիւ 50, «Ջքեղ Լմպեմ, ով Աղջիկ» (բանաստեղծութիւն) — Գեղարուեստ, «Ի խորոց սրտի խօսք ընդ Աստուծոյ (բանաստեղծութիւն) — Հայաստան, թիւ 167, «Թափառումներ իմ ցեղի նկարագրներուն մէջ» (նկարագրական) — Հայկական, թիւ 1, «Այսպէս խօսեցաւ նկարարնայր» — Հայաստան, թիւ 162 և Հայկական, թիւ 1, «Սիւմանթա» (յօդուած) — Հայաստան, թիւ 44, «Ջարդարեան» (յօդուած) և «Վանէ Ծողբող» (բանաստեղծութ.) — նոյն տեղը, «Ջօհրայ» (յօդուած) — Հայաստան, թիւ 55, «Վարուն» (յօդուած) — Հայաստան, թիւ 17 — բոլորն ալ ապուած Թիֆլիս:

Մանուկեանի և Արզումանեանի մօտ, Հանրագիտարանի Թոթովնցի նստիւած յօդուածին վերջաւորութեանը և Հայկ Խաչատուրեանի 1981 թ. Գրական Ֆեդկատուի (Երևան) 154-155-րդ էջերուն վրայ լոյս տեսած յօդուածին մէջ, Որեւէ ցանկ չկայ անոր մանր գրութեաններուն:

(11) Ստորեւ արուած ցանկը կը պարունակէ միայն այն երկերը որոնք մասին լման տեղեկութիւններ ունին: Նուազագոյնը վաթսուս գրութեաններ ևս գոյութիւն ունին, բայց կարծաւ կը մնան ստուգումի:

1918 ին՝ «Արեւիք» (բանաստեղծութիւն), «Լեցուր Բնութեան Բաժակը Քեզմով» (բանաստեղծութ.) — Հրազդան, հ. 1, «Դոկտոր Բուրբոնեան» (երգիծական) և «Պետրոս Դուրեան» (յօդուած) — Հայկական, թիւ 4 — բոլորն ալ ապ. Թիֆլիս:

(1917-18 տարեշրջանին, Թոթովնց խմբագիրն էր Թիֆլիսի «Հայաստան»-ին.)

1921 ին՝ «Գորունին Սիրտը» (թատերգութիւն) և «Պատմուածքներ» (Առաջին շարք)⁽¹²⁾, երկուքն ալ հրատ. Պոթիք, «Հայաստանի Տոն Կիւթի» (երգիծական), «Առաւօտին մէջ» (բանաստեղծութիւններ) և «Յաւերժութիւն» (թատերգութիւն), երեքն ալ հրատ. Թիֆլիս:

1922 ին՝ «Փոթորիկն մէջ» (վիպակ) — Երկիր, թիւ 874-75, «Հաճի Մարկոս Աղա» (վիպակ) և «Անգլիա, Պարսկաստան և ին. և ին. — Հայ Կենսաբ. Գաղութներում» (յօդուած) — Նոր, թիւ 1, երեքն ալ լոյս տեսած Պոլիս:

1923 ին՝ «Մանուկեան Բառաւիտ» (թատերգութիւն), «Թատրոնը Ամերիկայում» — Պոլիս, թիւ 1, «Արեւմտահայ Գրականութիւնը» — նոյնին թիւ 2, «Թլկատիցի» — նոյնին թիւ 4, «Հակաաղալական տարրը Յակոբ Պարոնեանի ստեղծագործութեան մէջ» — նոյնին թիւ 10-11, «Յակոբ Պարոնեան և ազգային հարցը» — նոյնին թիւ 12-13, «Ով պիտի կուլ տայ» — Խորհրդային Հայաստան, թիւ 10, «Հայ Աւետարանականի Աղօթքը» — նոյն, թիւ 11, «Բաց Նամակ Արշակ Զօպանեանին» — նոյն, թիւ 15, «Կաւ չի փոխում» — նոյն, 89 և «Դէպի Սեան» — նոյն, թ. 200, 203, բոլորն ալ յօդուածներ, և «Օգոսէ Սիւնեի» (երգիծական) — Շեռ, թիւ 2, ամէնքն ալ լոյս տեսած Երևանի մէջ:

(1923 թուին Թոթովնց խմբագրած է «Շեռ» երգիծական թերթը):

(12) Երկրորդ շարքը կ'երեւի թէ լոյս չտեսաւ Առաջին շարքի պատմուածքներէն երկուքը — «Էս ... Էս ... Էս ...» և «Կենս» — Գեղարուեստի Գեմերեանը Թարգմանել տուաւ Ռուսերէնի, Պալմա պարբերութիւնին համար (համակ 6, Մատոյեան, էջ 143):

1924 թն՝ «Պողոսյանի ծառ» (Թատերգութիւն), «Ինչպէ՞ս ծովում խեղդեցի մի մարդու», «Պարտութիւն փրկիս փայլուն ֆրանսուս», «Հայրենակից», «Գոհ Անկախութեան», «Երկու աստղեր», «Յանուն հայրենիքի» և «Ազգաս»⁽¹³⁾, բոլորը Նոր Ակումբի մէջ հրատարակուած (թիւ 2-10), «Հայաստանի Պետական Համալսարան» (յօդուած) — Խորհրդային Հայաստան, թիւ 63, «Մարդիկ, մարդիկ, ի՞նչ մարդիկ» (երգերական) — նոյն տիպ, թիւ 97 և «Երբեք չի տեսնուել յետոյ» (յօդուած) — նոյն տիպ, թիւ 194, բոլոր գրութիւնները լոյս տեսած Երևան:

1925 թն՝ «Նոր Բիւզանդիոն»⁽¹⁴⁾ և «Սասնա ծռեր» (Թատերգութ.), «Ամենամեծ սիմֆոնիկի մէկը» (յօդուած) — Ալեքսանդր Միսնիսկեանի մասին — Նոր Ակումբ, թիւ 5-7, «Մի օր գիւղում» (յօդուած) — Խորհրդային Հայաստան, թիւ 37, «Քառսի միջից» («Արարատեան Առասպել» և «Մի օր և արեան ուկերում» (Թատերգութիւններ), լոյս տեսած Երևան:

(1924-26 թուականներուն թոթովնց անգամ էր «Խորհրդային Հայաստան» թերթին խմբագրական կազմին):

1927 թն՝ «Նիւ Երթ» (վիպակ)⁽¹⁵⁾ — Նոր, հատոր 1, «Կոմսոմոլ կարոյի արկածները» (վիպակ) — Աւանգարդ, թիւ 29-41, «Կերտիկոյ ծածուկ», «Հրդեհ» (Թատերգութ.), «Սանիէ» (պատմութեամբ) — Հայաստանի Ասիաստեղծութի, թ. 6-9, «Անդրկովկասեան գրական միջնոցում» — Խորհրդային Հայաստան, թիւ 63, «Վաւարամ փառագեան» — նոյն, թ. 89, «Դէպի կոմունա» — նոյն, թ. 154, «Մեր երկրի փերուզը» — նոյն, թիւ 165, «Վառացեք կարմիր վարդեր» — նոյն, թ. 177, «Միջինագարան արմերի ստուերներէ տակ» — նոյն, թ. 190 և «Բրդակուն ակտիվի կոնֆերանսում» — նոյն, թ. 281, բոլորն ալ յօդուածներ, լոյս տեսած Երևանում:

(13) Այս գործը լոյս տեսած նաեւ որպէս առանձին գրքայի նոյն տարուան բնթագրին:

(14) Վերատպուած Պէյրութ 1958 թին:

(15) Վերատպուած որպէս առանձին գրքայի 1929 թին:

1928 թն՝ «Մեծագետիկ Մարտակոններ» (Թատերգութ.)⁽¹⁶⁾, «Հանթարում» — Խորհրդային Հայաստան, թիւ 24, «Մի տիպ» — նոյն, թ. 36, «Մի ալ տիպ» — նոյն, թ. 43, «Մի տիպ եւ» — նոյն, թ. 53, և «Տարօրինակ մի տիպ» — նոյն, թ. 56 (յօդուածներ), «Մէրթի Էնտերվուդ»⁽¹⁷⁾ — նոյն, թիւ 147, «Թոմ» — նոյն, թիւ 239 և «Նոր Աշխարհ» (պատմութեամբ) — Ավանգարդ, թիւ 28:

1929 թն՝ «Ամերիկա»⁽¹⁸⁾ (պատմութեամբ), «Առատուր և կլկապարտ» (պատմութեամբ), «Գիւմրի-Նիւ Երթ» (վիպակ) — Ավանգարդ (գրուած Երթ Չուրարի հետ), «Ժամանակակից հեքիաթ» — Նոր Ակումբ, թիւ 1 և «Պայքար» (պատմութեամբ) — նոյն, թիւ 5, «Ապրտակ եղերերգ» (յօդուած) — Խորհրդային Հայաստան, թիւ 40:

1930 թն՝ «Լուս-Հո» և «Երկունգատէ» (կենսագրութիւն), «Պէրսի Սուլվադոր» (վիպակ) — Ավանգարդ, թ. 181-185, «Կենսաբ. Հին Հոմոմէական ծննդարհի վրայ»⁽¹⁹⁾ (ինքնակենսագրութիւն) — Նոր Ակումբ, թիւ 1-3, «Երկու Սուր» (Թատերգութ.), «Բաքու» (վէպ), «Սերիկայ» (պատմութեամբ) — Երթաստարդ Բոլեւիկ, թիւ 2-4:

1931 թն՝ «Յովհաննէս Թումանեան» (յուշեր), «Հայ ազգի փրկիչ Դաշնակներ» (երգերական), ապուած Մոսկուում⁽²⁰⁾:

(Շար. 1)

ՌՕՊԷՐԱ ԼՐՎԻՆ

(16) Անտիպ միացած՝ ըստ Մանուկեանի:

(17) ՍԵՐԻԿԱՆԵՐԻԿԱՆ և ԹՈՄՍ՝ վերատպուած նաեւ Ամերիկա, պատմութեամբ Կաւաքա-ժոյնի մէջ՝ 1920 թին:

(18) ՆԵՐԵՆԵՐԻԿԱՆ մէջ այս պատմութեամբ կը փոխարինէ «Հայրենակից» պատմութեամբ, որպէս վերջին պատմութեամբ Կաւաքաժոյնի:

(19) Լոյս կը տեսնէ նոյն տարին որպէս առանձին գիրք: Թարգմանուած է Ռուսերէնի (1913) և Անգլերէնի (1971): Դեռեւ նախնական Ռուսերէն Թարգմանութիւն մը ասոր և Նիւ Երթ գործին լոյս տեսած ըլլաւ 1933 թին:

(20) Բնագրուած Երևան, բայց անտիպ միացած, թէև տպագրութեան ազգագրական թիւն մը հրատարակուիցաւ նոյն տարին Գրական Թերթի թիւ 11ին մէջ:

ԴԼՇՈՐԵՆՆ ՍԵՐՈՒՆԴ

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՏԱՐՍԱՅԻՃ

(12809 - 13319)

Գլածորի իշխանագույն աշակերտներէն է Ստեփանոս Տարսայիճ՝ որդի Օրբէլեան Ջալայի եւ Գոնցայի: Ծնած է ԺԳ. Դարու վերջին քառորդին ենթադրաբար:

Իր նախնական կրթութեան մասին Ակնեքոյի Պօղոս Վարդապետի յիշատակարանէն կ'առնենք քսնի մը տող: «Եւս առաւել աղայեմ յիշել աղայթիք զսուրբ եւ զերանաշնորհ յարունին զՍարգիս, զգաստիարակ եւ զսնուցիչ տեսառն Ստեփաննոսի, որ ի մանկութենէ մինչ ի յարրուն հասակի, մեծաւ քանի եւ աշխատութեամբ վաստակեալ, ի սնունդ տիրապէս, եւ յուսումն, եւ ի հրահանգս հոգեւոր եւ մարմնաւոր»:

Հետագային բարձրագոյն ուսմանց ընթացքը կատարած է Գլածորի մէջ, Եսայի Վարդապետի մօտ՝ դարձնալ ըստ վկայութեան Պօղոս Վարդապետի: Ան կը յիշէ Ստեփաննոս, 1314ին, երբ գեռ քահանայ էր ան, եւ հանդերձաւ էր ստանալու վարդապետական իշխանութիւն եւ նպիսկոպոսական աստիճան: Ահաւասիկ մաս մը Պօղոսի յիշատակարանէն: «Եւ ընդ հովանեաւ ամենազաւր արդյն Յիսուսի գրեցի զսուրբ Աւետարանս իմով ձեռամբ ... հրամանաւ եւ ծախիք մեծագործ եւ իշխանաշուք լուսարոյրոց մանկան Տարսայիճ կոչեցեալ, իսկ ի շնորհս Հոգւոյն Սրբոյ Ստեփաննոս անուանեալ, որ է ըստ հայրենի նախնաց՝ յազգէ եւ ի շառաւիղէ մրպիւնանց. իսկ ըստ մայրենաց սերեալ յազգէ մեծ ամիրսպասաւորին Ջաքարէի, իսկ յորովայնէ մարտնչիւրեալ Աստուծոյ, տունեալ գանձն ի կրթութիւն գրոց, եւ աստուածային գործիւնացն եւ պատուիրանացն հլու եւ հպատակ, նաեւ յիմաստասիրական արհեստս յոյով ժամանակս զեզերեալ ընդ թեւաթ խնամոց սուրբ եւ երանաշնորհ րաբունապետին եւ տիեզերաբարոյ Վարդապետին Եսայայայ. նաեւ աստիճանի սարկաւազութեան եւ քահանայութեան արժանացեալ. եւ հանդերձաւ է՝ կոչմամբ եւ ընտրու-

թեամբ Սուրբ Հոգւոյն, ելանել ի պատիւ եւ յաստիճան վարդապետութեան եւ եպիսկոպոսութեան տանս Սիւնեաց»:

Տասնեակ մը տարիներ յետոյ, 1323ին, ան արդէն իսկ արքեպիսկոպոս է, Նչեցի Եսայի Վարդապետի վկայութեամբ, որ ահաւասիկ. «ամենամարտի տէր Ստեփաննոս՝ մականուն Տարսայիճ, որ է եւ նա մեր որդի ի բանէ ծնեալ, մանուկ տիաւք առեալ զաստիճան արհեպիսկոպոսութեան»:

Ո՞տ տասնամեակ մը եւս կ'անցնի, եւ 1331ին Ստեփաննոս կը ստանայ թանկագին Աւետարան մը, որուն մասնակի յիշատակարանին մէջ կը կարդանք. «Աւետարանս ի ձեռն ուրումն երբ յաշխարհէն Հայոց, գրեալ ոսկեզաւծ որակաւ ի Դրազարկն, ձեռամբ Թորոս փիլիսոփայի, զոր տեսեալ տեսառն Ստեփաննոսի, հզաւր եւ իմաստուն գիտնականի, վարժեալ ի վարժարանի Վարժապետին Եսայայեայ՝ տիեզերաքարոզ լուսաւորչին. որդի իշխանաց իշխանին՝ քաջ սպառազէն մենամարտիկ զինաւորի Ջալայի, թողն մեծ աթարակին Հայոց եւ Վրաց՝ վեհ Տարսայիճին, տէր եւ վերատեսուչ, զահեղէնց եւ զլուխ արհի երեց աթոռոյս Սիւնեաց՝ Տաթեւոյ եւ Նորավանհից եւ Յախաջքարոյ, պետ երկրտասան գաւառաց, ուրախ եղեւ իրրեւ ընծայ ի վերուստ առաքեալ»:

Ապա անմիջապէս կը յաջորդէ, կրճատեալ ձեւով, իր իսկ աւելցուցած յիշատակագրութիւնը: «Եւ արդ ես, նուաստ եղկելի թշուառացեալս Ստեփաննոս ... աղայեմ զդասդ սրբազանիցս. զպատահողսդ տիեզերաքարոզ Աւետարանիս, սրտիմասթ յիշել զգեղադէշ եղրայրն իմ՝ զպարոն Շահնշահ, տաաքի գնեմանն Գրիստոսի ...: Նաեւ յիշել զժնողան իմ, զհայրն իմ զՋալայն եւ զմայրն իմ զամենաւարհնեալ Գոնցայն, եւ յերկար կենդանութիւն խնդրել երկուց եղրարք իմոց՝ պարոն էլիկումին եւ Աղբուղային»:

Համաձայն մեզի հասած տեղեկութեանց Ստեփաննոս Տարսայիճ եղած է զինարար առաջնորդ մը եւ յսրգուած վարիչ մը, եւ գովեստով յիշուած է իր ժամանակակիցներէն:

ՏԻՐԱՅՈՒ ԳՐԻԶ

(1280?-1335?)

Տիրացու Գրիչ ծնած է ԺԳ. Դարու վերջին քառորդին սկիզբը հաւանաբար: Ան սարկաւագ էր 1311ին, երբ կը ստանայ Ժողովածոյ մը, ըստ յիշատակարանին, գրուած «Հրամանաւ սուրբ երիցս երանեալ նախասարկաւագին Տիրացուն, սպասաւորի եւ հոգեւոր որդեկի սուրբ եւ երանաշնորհ բարունապետի, աստուածախաւս եւ տիեզերալոյս վարդապետի Յսայեայ» (Յուցակ Ձեռ. Մշոյ, էջ 17):

Իբրեւ գրիչ ան մասնակցած է Աստուածաշունչի մը ընդօրինակութեան, 1317ին:

Վեց տարի յետոյ, 1323ին, ան կը գտնուի Գլածոր, որպէս «աշակերտ եւ սպասաւոր բանի» (Յիշատակարանը ԺԳ. Դարի, էջ 163):

ԿԻՐԻՐԻՈՆ ԲԱՐՈՒՆԱՊԵՏ

(1280?-1340?)

Կիրիւոն Վարդապետ ծնած է ԺԳ. Դարու վերջին քառորդին սկիզբը հաւանաբար: Որդին էր Վարդան քահանայի: Նշած է աշակերտ Յսայի Նիցիի, եւ յիշատակուած է իբրեւ «սպասաւոր բանի» 1311-1321 թուականներուն: Այդ ջրբանին օրինակած է քանի մը ձեռագիրներ Գլածորի մէջ: Հետագային ան տեղափոխուած է Վերի Նորավանք եւ եղած է առաջնորդ այդ մեծ մենաստանին եւ բարեւոյնապետ (1329-1333):

Ստեփանոս գրիչ արծանագրած է հետեւեալ տողերը 1329ին. «Վարդապետութեան տանս արեւելեաց մեծարանշնորհ հռետորի Յսայեայ, հօր եւ ուսուցչի վերասացեալ առնս Աստուծոյ սուրբ բարունապետին Կիրիւնի» (Յուցակ Ձեռ. Ս. Յակոբեանց, Բ. Հատոր, 1967, էջ 316):

Իր ուսուցչին մասին Կիրիւոն ալ ունի յիշատակութիւն մը, զոր գրած է 1333ին, Վերի Նորավանքի մէջ, «Ի դպրապետութեանս մեծ վարժապետին եւ իմոյ անուսաւոր կենացս լուսաւորի» Յսայեայ» (Յիշատակարանը ԺԳ. Դարի, էջ 267):

ՅԱԿՈԲ ՎՐԴ. ՔԱԳՈՐԸԻ

(1290?-1340?)

Յակոբ Վարդապետ ծնած է ԺԳ. Դարու վերջերը հաւանաբար: Բարձր ուսման փափաքով գացած է Դլածոր, ուր գրչական աշխատանք ալ կատարած է: Ան իր ուսուցչին՝ Յսայիի մասին արծանագրած է հետեւեալ տողերը, 1316ին:

«Ի հրեշտակարանակ մենաստանիս, որ կոչի Գլածոր, զոր համարձակիմ զսա կոչել երկրորդ Աթէնք եւ մայրաքաղաք ամենայն իմաստից . . . ի վարժապետութեանս քաջ հռետորի եւ ամենիմաստ Ֆիլիսալֆայի՝ եռամեծին Յսայեայ, ճշմարիտ պատկերի Աստուծոյ եւ հոգւոյն ներընդունողի, խոհեմ, հեզ եւ արի հոգւոյն, յորում կամք դեզերեալ ի դրունս իմաստից սորա բազումք՝ աշակերտեալ բանին ճշմարտութեան, զոր լուսաւորեալ բացայայտէ զբազում խրթին եւ անյայտ իմաստս ծածկեալս, զոր ի գիրս Հին եւ Նոր Կտակարանաց եւ վարդապետական տառից, որ ի բազում ժամանակաց խցեալ ի հարանց նախնականաց . . . Արդ աղաչեմ զամենեւեան . . . յիշել յողորմութիւն Քրիստոսի զվերոյիշեալ սուրբ վարդապետն, որ զամենեւեան սիրով ժողովէ եւ ծնողաբար խնամէ, մանաւանդ զիմս անարժանութիւն յայսմ օտար եւ նշդհ վայրիս, եւ զմարմնոյ ծնողացն զգութ եւ զխնամ յաւէալ յիսցուցանէ, ոչ միայն բանիւ սփոփէ, այլ եւ գործով կատարէ» (Յուցակ Ձեռ. Նոր Ջուղայի, Բ. Հատոր, էջ 177):

Գարեգին Արք. Յովսէփեան կը գրէ. «Բագորցին ոչ միայն գրիչ էր, այլ եւ վարդապետ հեղինակ. . . Յակոբոս վարդապետի Բագորցոյ արարեալ ի բանն որ ասէ, «Մենեան ի մարմնոյ մարմին է եւ ծնեալն ի հոգոյ հոգի» . . . Նա է գրել նաեւ Ստեփանոս-Տարսայիճ Օրբէլեանի Աւետարանի ընծայականը Սարգիս վարդապետին . . . » (Նաղարակեանք, Բ. Մասն, էջ 232):

Գ Ա Ի Ի Թ Գ Ե Յ Կ Ե Ց Ի

(1290 ? - 1340 ?)

Դրիչ Դաւիթ կուսակրօն քահանայ Կետկեցի ծնած է ԺԳ. Դարու վերջին քառորդին հաւանաբար: Ան իրրեւ գրիչ կը յայտնուի 1252ին, Գլածորի մէջ, ուր կը գրէ Աստուածաշունչ մը, «մեծ հռետտը եւ կորոմարան ... ներհուն վարժապետ Եսայի»ի շնորհած օրինակէն:

Աստուածաշունչին ստացողը՝ Հաղբատեցի Առաքել Վարդապետ յիշատակարանին մէջ ունի սա տողերը. «Արդ եղեւ սկիզբն գրութեան սորա ի թվին 922, ի յամսեան մայիսի, ի յերեքշաբթի՝ տօնի Երեւման Խաչին, ի Վանա Գլածոր, որ կոչի Աղբերց Վանք ... եւ եղեւ աւարտ սմին ի սկսեալ Նոր ամին ՌՀԷ, յամսեան օգոստոսի հինգն, ի տօնի Սրբոց Վարդանանց: Եւ ետու գրել զսա ձեռամբ կուսակրօն քահանայի, իմաստուն գրչի եւ քաջ քարտուղարի Դաւթի Գետկեցոյ» (Քաղբապետանք, Գ. Հատոր, էջ 105):

Դաւիթ Գետկեցի ուրիշ Աստուածաշունչ մըն ալ գրած է, Եփրեմ գրչի հետ, 1332 թուին, Վահրամայ որդի Սասնեցի Ներսէս Վարդապետի համար (Թիշտ. ԺԴ. Դարի, թիւ 307):

Թ Ո Ր Ո Ս Ց Ա Ր Ն Ա Ց Ի

(1276 ? - 1346 ?)

Նշանաւոր մանրանկարիչ Թորոս Տարօնացի ծնած է հաւանաբար ԺԳ. Դարու վերջին քառորդին սկիզբները: Որդին էր Սարգիս քահանայի՝ Տարօնէն, եւ Մարիամի՝ Մուշ քաղաքէն: Ուսած կրնայ ըլլալ Նախ Տարօնի եւ ապա Գլածորի մէջ: Իր գրչական եւ մանրանկարչական աշխատանքը կը տարածուի քառասնամեակի մը վրայ (1307-1346): Ընդհանրապէս գործած է Գլածորի մէջ (1307-1326). ապա կը տեսնենք զինքը Տարօն (1329), Ապահունիք եւ Թոմարակ (1330, 1331). յաջորդ տարին, 1332ին, վերադարձած կ'երեւի Գլածոր:

Հետագայ տարիներուն համար որոշ տեղեկութիւններ կը պակսին: Իր գործերէն ծանօթ են երկու տասնեակ հատորներ:

Մխիթար Եղնկայեցի 1314ին կը գրէ Թորոսի մասին. «Եւ հանդիպեալ բարեմիտ եւ քաւցրատեսակ եղոր» լցեալ ամենայն իմաստութեամբ եւ առաւել գրականութեամբ եւ ծաղկողութեամբ. անուն կոչեցեալ Թորոս՝ ի Տարօն գաւառէ, ծաղկազարդեաց զգիրքս զայս՝ վասն յոյժ սիրելոյ զմեզ» (Թիշտ. ԺԴ. Դարի, թիւ 136):

Էմմա Կորխմազեանի համաձայն, «Թորոս Տարօնացու մանրանկարչական արուեստը բնորոշուիմ է երկու հիմնական միտումներով՝ հին տեղական աւանդների պահպանութեամբ եւ կիրիկեան մանրանկարչական դպրոցի նուազումների քննալուծեամբ» (Թորոս Տարօնացի, 1964):

Ս Ա Ր Գ Ի Ս Ա Ր Ն Ղ Ա Ց

(1290 ? - 1344 ?)

Սարգիս արեղայ մին է Գլածորի գրչներէն, որուն կը ծանօթանանք՝ 1316 թուին իր օրինակած Ոսկեփորիկին շնորհիւ, եւ որուն յիշատակարանէն կ'արտագրենք մաս մը:

«Ի թվին Հայոց 942 գրեցաւ սա ձեռամբ Սարգիս սուտանուն արեղայի, անարհեստի եւ յոյժ անպիտանի. ... Արդ ես Սարգիս համբալ եւ սպասուոր բանի, տկար մարմնով եւ տառապեալ անծամբ, բազում երկովք եւ սշխատութեամբ ծրագրեցի զսայ իմովս փցուն եւ անարհեստ մատամբ, գումարեցի զսայ իրրեւ զմեղու, որ զխորիսն ժողովէ ի վայելույ բուրատանաց՝ ի ըրջիս մաղու իւրոյ, նախ ի պէտս իւր եւ ապա ի բժշկութիւն հիւանդաց: Այսպէս եւ ես կամեցայ զսայ մարտիկ ի քարտի՝ ի մարմին, ձեւով տառի, եւ ապա իմանալարար՝ ի հոգի ստացաւդացն զսա: Եւ եղեւ կատարումն գրոցս ի թվին 942, ի գաւառիս Վայոցձորոյ, յանապատս Գլածոր, ընդ հովանեաւ Սրբոյն Ստեփանոսի եւ մեծ վարդապետի եւ անյաղթ հոգևորի Եսայեայ» (Թիշտ. ԺԴ. Դարի, թիւ 176):

(3)

Ն. ԱՐԲ. ՄՈՎԱԿԱՆ

ՅՈՒՇԱՊԱՏՈՒՄ

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ՕԳԱՆԱԻՐ

Յունիսի 23 և 24-րդ օրերը կ'անցնէին արտուժ և անորոշ: Բոլորին միտքը օր առաջ դադթեցաւ մասին էր, բայց ժեկնեւ լուս հրահանգը կ'ուշանար: Յունիս 25ը սակայն Ուրմի կուտակուող գաղթողներու համար պատմական օր մը եղաւ: Առաւուսն դէմ յանկարծ լսելի եղան հրադէններու արտասովոր ձայներ: Բոլորը կարծեցին թէ թշնամին արգէն քաղաքը մտած է: Սակայն իսրաւնէի աղեկ մը ճախէք, տեսէք քաղաքանշութիւներով, մատը երկինք բարձրացուցած կը ցուցնէր օդանաւ մը, որ կը սաւառնէր քաղաքին վրայ: Հրացաններ, օդանաւին ուղղուած, սկսած էին իրենց համադարձը: Հակառակ այս կրակոցներուն, օդանաւը կամոց կամոց կ'իջնէր: Ճիշդաւ, ինկաւ՝ կ'աղաղակէին բոլորը միարեան, որոնց ուրախութիւնը սահման չունէր: Զի ունեցողները ձիով և ուրիշները ոտքով կը վազէին դէպի քաղաք, աչքով տեսնելու թշնամի կարծուած օդանաւը՝ որ կ'իջնար իրենց գնդակներէն վիրաւոր: Հայրս ալ, ոչ նուազ հետաքրքիր, ձեռքէն բռնած՝ օդանաւին գտնէր: Կէս ճանապարհին, տեսած էր ձիաւորներ, որոնք օդին մէջ հրացան պարպելով՝ «աւետիս, աւետիս, Անգլիացիք եկան» աղաղակներով կը քշէին իրենց ձիերը դաշտ խոնուած ժողովուրդին բարի խոսք ապուս: Որքան քաղաք էր այդ հրեշտակային աւետիսը անոնց համար մանաւանդ, որոնք տակաւին յուսակոտորոյս կ'Ա մնային:

Վերջնական հասանք օդանաւին իջած տեղը, որ փառալիցօրէն թեկերը բացած՝ նստած էր կանաչ մարգագետնի վրայ, իրեն նախդ նախարարաւ աչքերուն զգացած ճանաչէն և հրճուանքէն ուսած և խորհրդաւորութիւն մը հազած կարծեաւ: Զորք Ասորիներ, հրացան ի ձեռքին, օդանաւին պահապան կենալու փառքէն հրապուրուած, առգաղար կը շրջէին աղառարար օդանաւին շուրջը, արգիւնելով որ հետաքրքիրները մօտենային օդանաւին,

աւելի մօտէն տեսնելու մարմաջէն բռնըւած: Մեղի ընկերացող կովկասահայ մը, չգիմանալով թողիքեայ արածայր գլխանոցով Ասորիի մը օդանաւին շուրջ առաւազական երթեկուծին, վորձեց զուարճանալ և հարցուց. «Մը պիտի նստի այս օդանաւին վրայ ձեր հոգեւոր պետը՝ Մարշիմոն: Միմիտ Ասորի, ցուցնելով օդանաւի կրկնակ թեկերու ճիշդ մէջտեղը, ճիշտ պիտի նստի» յարեց հպարտութեամբ: Ուրախ արամադրութիւնները արգէն առթի կը սպասէին ծիծաղի փոխուելու:

Կէս ժամուան չափ ժողովուրդին հետ օդանաւը գիտելու հաճոյքէն բուսարարուած, վերադարձանք քաղաք: Ծանապարհը տակաւ անանցանելի կը դառնար հետաքրքիրներով, վերածելով օդանաւը պատմական ուխտառեղի մը՝ որուն կը դիմէին բոլորը:

Յունիսի 27ի արեւ իր ճառագայթները դեռ նոր սփռած տոնախմբութենէ խոնջած Ուրմիոյ գաղթականութեան վրայ, օդի մէջէն լսելի եղաւ վերադարձող օդանաւի աղմուկը, իր հետ տանելով 80,000 ի հասնող ժողովուրդի յոյսն ու միջթարութիւնը: Օդանաւորդը, հեռուէն հաղիւ տեսանելի, ամպերու մէջէն թեւ վար երկարած, կ'երեքցնէր թաշկինակը, իբր նշան մնաք բարովի, իսկ ժողովուրդը, աչքերը երկինք բարձրացուցած, թաշկինակներ և գլխարկներ կը շարժէր, բարի ճանապարհի բացաւնշութիւններով:

Օդանաւը, որ եկած էր Դուբէթի գիծին վրայ գտնուող Միանէ քաղաքէն, յայտնած էր թէ Անգլիացիներ ի վիճակի չէին առայժմ այս կողմերը գինուորական աջ զրկելու, բայց եթէ Հայ-Ասորական աւեր կարողանային Անգլիական բանակին հետ կապ հաստատել, պիտի կրնային օգտուել մէկ կարգի ռազմաթիւքէ:

Ճիշդի Անգլիական բանակը կը լուսէր չորս կողմէն, այս էր ժողովուրդի միակ ապանով ցանկութիւնը: Վտապարտական զինուորական մարմինը արգէն սկսած էր գործնական քայլեր առնել: Զինուորներ զրկած էր քաղաքի արեւմուտք գտնուող իր ժողովուրդին որ քաշուին արեւելք, Հայաբնակատի ճամբուն վրայ, ուրկէ պիտի սկսէր գաղթը: Միևնոյն ժամանակ

այս շրջանի գեղերեն հասցանառիկներ հաւաքելով ճամբու պաշար պատրաստել: Խելացի կարգադրութիւն մը՝ որուն ազուաժողովուրդը վերջէն պիտի հասկնար: Վասպուրականի գինուորական մարմինը այսկերպ պատրաստութեան մէջ էր, աշխատելով կարգի բերել գինուորական իր ուժերը և հնար եղածին չափ շատ մօրդ հաւաքել զօրանոցներուն մէջ, որոնց ծախքը պատրաստ էր հոգալու Տքթ. Շէտ: Ասորինքը սակայն, տարբեր միաքերէ տարուած, Ուրմիայէն միակելու մասագրութիւն չունէին: Կը ժողովէին կապ պահել Անգլիական բանակին հետ և չգող-թել: Այդ օրերուն, քաղաքէն նոր հասնողներ կը պամմէին թէ գինուորներու կողմէն ձերբակալուած էին եօթ Պարսիկներ, որոնք Թրքական կուսէի բանակին հաց տանելէն կը վերադառնային: Անոնց լոյս տալու էր Թրքերէն լեզուով գրուած գոչ մը՝ Պարսիկներուն ուղղուած, որով զինաց կը յայտարարուէր քրիստոնեաներու դէմ, հրաւիրելով զիրենք միանալու առհակական բանակին:

Հայերը սակայն ճամբու պատրաստութեան մէջ էին և օրը օրին կը սպասէին շարժուելու հրամանին: Ասորինքը այնքան ոգեւորուած էին իրենց առն տեղով, որ մարտնչան սպաննելու երեք վասպուրականցի անմեղ գեղացիներ, որոնք Ասորիներու կողմէն գրաւուած Պարսկական արտերու մէջէն քանի մը որայ ցորեն քաղելու յանձնք գործած էին: Երեսօրը շատ տեղի էր և գրգռիչ, քիչ էր մնացել որ Հայ-Ասորական ընդհարումներ պատահէին: Ընչաքաղց Ասորիներ, ագահաւի տնցելութենէն ոգեւորուած, ոչ միայն մեծ հագառութեամբ կը հսկէին իրենց արտերուն՝ այլ Պարսիկներու արտերն ալ իրենց մէջ բռնած՝ ամէն արտի կեդրոնը գրգռել մը անկելով սեփականացուցած էին զանոնք:

Վասպուրականցիները տեղաւորուած էին Հայտերապատի դիմին վրայ, իրենց ճամբու պաշարը պատրաստելու հետամուտ: Ասորիները, ընդհակառակն, չէին ուզեր իրենց տեղերէն շարժի: Անչին՝ Թէ՛ քաղաքի և Թէ՛ գիւղի բնակիչները իրենց գոյքերը քաղաք կը փոխադրէին, ծանօթ

Պարսիկներուն յանձնելու համար զանոնք ի պահ: Այն Ասորիները, որ զիրենք տարիներով կողոպտեր էին, այսօր իրենց ապրանքները կը բերէին անոնց պահպանութեան յանձնելու:

Իրերու այս դրութեան մէջ, պատահամար երևան եկաւ դաւադրութիւն մը, Ասորի բանակներու հրամանատար Աղա Պետրոսի կողմէ: Թուրք բանակէն եկած նամակ մը բռնուեցաւ, Աղա Պետրոսի հասցեով, որուն բովանդակութենէն պարզուեցաւ որ բարիժողիկ Աղա Պետրոսը, հայերէն գաղտնի, բանակցութեան մէջ էր Թուրք բանակին հետ և անձնատուութեան պայմաններ կը մշակէր: Յայտնուած զաւանանութիւնը այնքան զարհուրելի էր՝ որուն հանգուրժելու անհնար կը դառնար: Վասպուրականի գինուորական մարմինը, առանց Ասորիներու կամքը հարցնելու, կ'որոշէր յարձակումի դիմել ճեղքելու ճակատը և միանալու Անգլիական բանակին: Աղա Պետրոսը, որու դաւանանութիւնը պարզուելէ յետոյ առիթ կը փնտռէր այդ տխուր տպաւորութիւնը փարատելու, ան ևս կարգի կը բերէր իր գինուորները և Յուլիո Յին, միացեալ բանակները կը քալէին դէպի արեւելք՝ Հայտերապատի ուղղութեամբ:

Յուլիո 10ին, կէսօրէն առաջ, լսելի եղան թնդանթանթան ձայներ: Պարզ էր արդէն թէ կռիւ սկսած էր մեր և թշնամի ուժերուն միջև: Ամբողջ ժողովուրդը ծռնկի եկած՝ կ'աղօթէր իր գինուորներու գինուր յաղթութեան համար: Երեկոյան, թնդանթանթան լսեցին, դիւշերուն խառըր անգրտեան հրաւիրած էր երկուստեք մոլեղութեան կառուղ ուժերը: Սպասուած սուրհանդակը կը հասնէր վերջապէս, յայտնելու թէ թշնամին կը գտնուէր Մազաղու գիւղը, ուրկէ ծախուած ի վերջոյ կը նահանջէր: Ուրմիոյ բանտէն աղատուելու և Անգլիական բանակին հանելու հետանկարը սուրախութեան լուսացած էր սիրտերը: Ժողովուրդին ուրախութիւնը անհայն անմօրոզ մնաց, որովհետեւ լուր եկաւ թէ Թուրքերը գրաւած էին Ուրմիան: Տեղացի Ասորիները անտարբեր կը դիտէին մեր հապճեպ պատրաստութիւնները: Ի զուր

անցավ մերիններու խորհուրդը որ հետևելին մեր օրինակին: Ձմեռը շարժեցուժիտք չուներինք, համարան մեռնելու փոխարեն մեր գիւղերուն մէջ կ'ուզէինք: Ետեւիւ: Յայտնի չեղաւ թէ այս ողորմելի Ասորիները ինչ եղան:

Հազիւ թէ գիւղէն քառորդ ժամ հեռացած գէպի Պապարլուի կամուրջը, երբ հեռուէն տեսանելի եղաւ հսկայ թափօք մը՝ որ աղմուկով կը յառաջանար, փոշիի քողով պարուրուած: Դէմերնիս փոքրիկ կամուրջ մը կար, կիսաքանդ վիճակով, որուն վրայէն պիտի անցնէր այս տասնեակ հազարաւոր ժողովուրդը: Ամէն մարդ կ'աշխատէր ինքը տալ անցնելու կարգապահութիւն, հոսիներութիւն անձնօթէին այս նահանգի շողիներուն: Ահա է՛ մը, բեռը կոնակին՝ մէկ ոտքը կամուրջին կառչած, ինկած է: Իր նոյնքան ողորմելի տէրը, արիւն քրտինքի մէջ, զուր կը ճգնէր վեր հանելու զայն: Նայն վայրկեանին, կռք մը կու գար և առանց նայելու կոխելով կ'անցնէր՝ կենդանիին դիմել ձգելով: Հոմարուն վրայ:

Ուրմիայ Պարսիկները քնացած չէին, անսնդ վարպետութեամբ Հայ-Ասորական շարժումները լրտեսելով՝ կը տեղեկանէին իրենց հաւատակից ասեկական բանակին: Ժողովուրդը Ուրմիայէն հեռանալուն պէս, զուր կը զրկէին Թուրքերուն, որոնք քաղաքէն բանակի հեռանալու պատենութեանէն խրախուսուած՝ կուշիի գծով կը ձեռնարկէին սեփեղ յարձակման: Ասորիներ՝ որոնք ժողովուրդի քաշուկով խելքերին կ'որսնցուցած՝ առիթ կը փնտրէին թողուլ բանակը և խառնուիլ ժողովուրդին, այս յարձակումէն շրջաքաղ իրենց գիւղերին և կը փոխէին գէպի քաղաք, առանց խորհելու թէ թշնամին գիւղինք հետապնդելով քաղաք պիտի ժամէր, գիւղինք ալ իրենց ժողովուրդին հետ կ'առնէին: Յուլիս 18ին, երբ, հսկական Շտապ ևս մեկնած էր, ամբողջ քաղաքի Պարսիկ ազգաբնակչութիւնը, զինուած տէն կարգի դնելով, դուրս կը թափէր փողոցները, օկեցիւ շարքը:

Հասած ենք Հայաստանի քաղաքի վայրէջք մը և անա առջեւիս կը բացուի Սուլտանգի բաղամարտիք դաշտը, իր բնա-

կիչներէն պարպուած գիւղերով: Արեւը քաղցրօրէն կը բարձրանար դաշտին վերեւ, իր պապուն հառաքանքները այդ առաւօտ կարծեալ առկի պայծառօրէն կը զուսուարէին դաշտը: Ամառնային խաղաղ տառաօտ էր, գերեզմանային լուսթիւն մը սակայն պտտէր իր ամէն կողմ. բնութեան այդ հաճելի եղանակին կը պակսէր անոր կենդանութիւնը պարզեւք շարժումը: Ձէր կրեւր շարտար աշխատող գիւղացիներուն, հասն աւ նախիրը լեռներու լանջին և ծաղկաւեռ դաշտին մէջ: Ձէր լուսեր կրկնապարտին մեկամաղձոտ հորովէլը, սայլերու ճոխնչը, հովիւին սիրակաթ երգը: Ձէին թաղիտեր նորադաք թաշտանները, լուռ էր ամէն կողմ, միայն ազատներու երամակը կային, որոնք խորամանկ դիւանագէտներու նման պաղարիւն, իրենց անհանգիստ կրկնողով կը թաղէին ծառէ ծառ:

Տանջուած գաղթի կարաւանը կը խուժէր քովքով շարուած գիւղերուն մէջ, առանց մտածելու թէ տէրերը կրնային թշնամի ըլլալ: Բախտերնիս լուռ էր, գիւղացիներու խուժը մը մեղմէ քիչ հեռու կողմեր և աշխարհի կը կթէր հողէ կթոցներուն մէջ: Զերմի ոս փրփրուն կաթը աւելի քան ախորժարէր էր: Հայտնի մօտեցաւ և Պարսիկան հինգ դուռն առաջարկեց աման մը կոթի համար: Զարմալ նալիսին առանց դարձի տալիս մեղի մըր ուղած կաթը: Մերուի շէյխ մը մօտեցաւ և իր գրպանէն խնձոր մը հանեց և տուաւ ինծի: Ես հօրս նայեցայ, հոռւ ըստաւ: Հայտնի Թրքերէն շնորհակալութիւն յայտնեց: Մէլիս այս մօտեցումէն քաջալերուած, սկսաւ հարցումներ ընել հօրս փանի մը ժամեր հանգստանալով լեռոյ, Հայկական Ե. գնդի զինուորներուն հետ մամայ ինկանք: Քաղաքէն դուրս՝ գետի վրայ Ռուսերէն շինուած մեծ ու երկար կամուրջ մը կար, որուն վրայէն միւս կողմ անցանք: Ճանապարհը հաս երկուքի կը բաժնուէր: Բարեբախտաբար Պարսիկ մը եկաւ և Ալլանի տնուտով երգուելով, ցոյց տուաւ հիշք մամայ: Երբ մերինները մտադմանցան Պարսիկի ուղղամտութեան, ան ձեռքը իր ճերմակ ծորուքին տանելով երգում ըրաւ թէ չէր սուր. «Այս տարիքիս մէջ, կըր մէկ ոտքս մօտ

է գերեզմանին, ինչպէս կրնամ ձերմեղքը առնել: Ծերուկի արտայայտութեան մէջ բարի և անկեղծ մարդու մը արտայայտութիւնը կար: Ճանապարհը կ'անցնէր Պարսկական գիւղերէն: Հոս սակայն մարդոց տրամադրութիւնները բոլորովին տարբեր էին: Անոնք հաղիւ զսպուած կատաղութիւն մը ունէին իրենց վերաբերմունքին մէջ, նոյնիսկ պուտ մը ֆուր տալու կը զլանային: Միւս կողմէ, կ'ուզէին հրացաններ գնել, բայց ո՞վ կը մտածէր իր հրացանը ծախել: Մինչ մերոնք այսկերպ ճնշուած կը յառաջանայինք, 14 տարեկան Պարսիկ տղեկ մը մեզի տեսնելուն պէտ, «Անգլիացիները եկան» կրկնեց իրարու ետեւէն: Հազիւ յիսուն քայլ յառաջացած, տեսնեք մեր զինուորները, որոնք ոգևորութեամբ, «Աւետի՛ս, աւետի՛ս, Անգլիացիները եկան» կ'աղաղակէին ուրախութեամբ: Անգլիացիները, ջորիներ հետեւ, մաքուր զգեստներով և օսղաւորտներով, իրենց ներկայութեամբ այնքան ոգևորեցին տառապած կարաւանը, որ աշխարհի ոչ մէկ գանձ պիտի կրնար այդքան ուրախութիւն պատճառել:

Հետզհետէ շատցող բազմութիւնը իր հետ բերաւ տխուր լուրեր: Ահոնք պատմեցին թէ Ուրմիայէն յառաջացող թշնամին, չըլլակայքի Պարսիկներուն միացած, գողթողներու ճամբան կտրեցին՝ ջարդեր է կատարել: Սուլթանզի կամուրջին քով, սակայն ո՞վ մեռած ո՞վ կ'ապրէր ոչ ոք գիտէ: Բոլոր այս կտրուկ յարձակումներուն ժողովուրդը ինքնաբերաբար դիմած է ինքնապաշտպանութեան՝ մղելով յուսահատ բայց կատաղի կռիւներ, և ազատուողներու ձեռք մար կր կտանքը կը պարտէր իր սեփական ուժին և զէնքերուն: Միակ ժողովրդային մարդը կը հանդիսանար միշտ կոտոր Համբարձումեանը, որ կարաւանի վերջուորութեան կը մնար և վտանգի պահերուն ժողովրդային ոյժ կազմակերպելով վտանգը կը հեռացնէր:

Անգլիացիները, որոնք յիսնեակով մը և քանի մը գնդացիներով միայն եկած էին ժողովուրդը դիմադրելու, յայտնեցին թէ գաղթողները տակաւին պէտք է յառաջանային մինչև Թիքէն-Թէփէ, հանգիստ և անուշոք ունենալ կա-

րենալու համար: Միւս կողմէն, ժողովուրդը հետապնդող թշնամի հետեւադուրքը կը հետեւէր կարաւանի յետամնացներուն, զանոնք ջարդելու պատրաստ: Կոտորածէն ճողպարածները լուր կը բերէին Սէյնկալէ կոտոր Համբարձումեանին որ նոր հասած՝ կը պատրաստուէր Անգլիացիներուն այցի երթալու, թէ թշնամին արդէն Մամաշուղ քաղաքը մտած՝ սկսեալ է իր բարբարոսութիւններուն: Ժողովուրդին հետ և ժողովուրդին համար վեհ գաղափարներով տարուած Համբարձումեանը, յանկարծակիի եկած այս լուրէն, չնայած իր զինուորական մը չլինելու համբաւունքին, կը հիմնէ իր ձին և շուրջը գտնուող քանի մը զինուորներուն հետ տաս վայրկեանէն Մամաշուղ քաղաքը կը հասնի, ուր կը հանդիպի Անգլիական տարազով զինուորականներու, կը մօտենայ և կը բարեւէ Անգլիներէնով: Նոյն լեզուով կը պատասխանէ իրենց սպաններէն մին: Յետոյ թշնամի խուճախէ մէկը Համբարձումեանին ընկերացող զինուորներէն մէկուն կը հարցնէ թէ որոնք են իրենց գլխաւորները: Զինուորները իրենց գլխացիները Անգլիացի կարծելով, ցոյց կու տան Համբարձումեանին ու Մուրատ Տիոյշանը: «Զարկէք հայրենիքի թշնամիներուն», կը հրամայէ Թուրքերուն պետը, ձեռքին պատրաստ բռնած սուրը իջեցնելով Համբարձումեանի վրին: Իսկ միւս զինուորները կը յորձակին Մուրատին վրայ: Համբարձումեան առաջին իսկ հարուածէն ծանր վիրաւորուած՝ կ'իյնայ, իսկ Մուրատ հրաման ընող սպան սպաննելէ վերջ, վեց թեթեւ վէրքեր օտանալով փախուտի կը դիմէ: Մերիները կը վերադառնան և գերի ինկած Պիթիսցի Գերբը և Շատախցի Արմենիկը ոպաննուած կը գտնեն: Երբ Համբարձումեանի կը մօտենան՝ ան կը բանտայ աշքերը, կը նայի և գիրենք ճանչնալով կ'ըսէ. «Ես պարսկականութիւն կատարեցի, միայն զիս մի թաղուք հոն»:

Կոտորին այլևս չկար: Ան ինկած էր իր պարսկականութեան ճամբուն՝ աղաաութեան դրան սկսին առջև: Թարգանք իր յիշատակին: Իր մարմինը Շատախցի Պողոսի դիակին հետ կ'ամփոփեն Սային կա-

ԳՐԱԴՈՍԱԿԱՆ

Հ Ա Յ Գ Ի Ր Ք Ը

1512-1800 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Մեծահասոր երկ մը՝ զոր գլուխ հանած են Նինել Ա. Ոսկանեան, Քնարիկ Ա. Կորկոտեան և Անթառամ Մ. Սալա-հան: Տպուած է Երևան, 1988 թուին:

Բովանդակութիւն. — Առաջարան, Հայ հնարիկ գիրքը և նրա մատենագիտութիւնը (էջ VII-XXV, Նինել Ոսկանեան), որուն կը յաջորդեն յառաջարաններ ուստերէն (XXXVI-XXXIV) և անգլերէն (XXXV-XLI) լեզուներով: Թաղա-ւումներ և Համառոտագրութիւններ (XLII-LI): Պայմանական նշաններ (LI): ԺՁ. Դար, էջ 1, թիւ 1-17, ԺԷ. Դար, էջ 16, թիւ 18-178, ԺԸ. Դար, էջ 133, թիւ 17 [9]-988, Անթուակիր գրքեր, էջ 753, թիւ 989-1061, էջ 779, Հայերէն հա-ռածներ և Այբուբեն պարունակող այլա-լեզու գրքեր (ԺՁ. Դար), թիւ 1062-1075, էջ 785, Սահելուած. Լրացումներ. թիւ 1076-1095:

Այսպէս կու գան Յանկեր՝ կազմուած Քնարիկ Կորկոտեանի աշխատանքով: Անձ-

նանուններ Յանկ (էջ 799-841), Վեր-նագրերի Յանկ (842-855), Տպագրութեան վայրերի և աղարանների Յանկ (856-858), Նիւթերի առարկայական Յանկ (859-861), Հառատու և զուգահեռ լեզուներով գրքերի Յանկ (862), Պատկերների Յանկ, Թուով 44 (էջ 863), Բովանդակութիւն (էջ 864):

Նկատողութիւններ. —

1. — էջ XLII, Բ. սինակ, քառիցս, Սիոն, ուղղելի՛ Սիոն: Նոյնպէս յաջորդ էլին վրայ՝ երկիցս:

2. — էջ նոյն, վարի առդ. Պոզո-յանի, ուղղելի՛ Պոզարեանի:

3. — էջ XLIII, Բ. սինակ. Պոզարեան Նորայրի յոգուածը յիշուած է երկու ան-գամ՝ փոքր տարբերութիւններով. պէտք է վերածուի մէկի:

4. — էջ 3. Պատարագատեար, ԵՍԶԻ, այսինքն ՎՍ. Յակոբեանց վանքի (Կոյու-պենկյան) Մատենադարան, Երուսաղէմ: Ուղղելի՛ Ս. Յակոբեանց վանքի Ձեռա-գրատուն: Թիւն է 3473: Տպագրութեան թուականն է 1514: Տես Սիոն, 1981, էջ 37:

5. — էջ 8, 1566, Սաղմոսարան: Մէկ օրինակ (Թերի) կը գտնուի Ս. Յակոբեանց Ձեռագրատան մէջ, 3467 թուանամարով:

6. — էջ 10, թիւ 9. Ժամագիրք-Պատարագատոյց: Ս. Թ. Ձեռագրատան թիւ 3458 հասորը կը պարունակէ Ժամա-գրքէն մաս մը (էջ 33-139) և Խորհրդա-

կալէի հանապարհի եզրին փորուած գե-րեզմանի մը մէջ: Համարաձուժմանի մահ-սւան լուրը խոր սուգով համակեց բոլորը. Ժողովուրդը այժմ կատարելապէս անգլուխ կը մնար: Անգլիական բանակը հասնելէ յետոյ մանաւանդ Համարաձուժման ան-հրաժեշտութիւն մըն էր: Հետեաբար կո-րուածը մեծ էր և անփոխարինելի:

Կոստի Համարաձուժման օրրանը էր վանի օդին և հողին: Ան նորագոյ առաւ Այգեհատանի Գերմանական Միտիոնարու-թեան այրուած ընդարձակ շէնք մը և հոն զետեղեց օրրանոց, հիւանդանոց և ար-հեստանոցներ: Բոյսի և ծաղիկի օրրանը և մասնագէտ, Կ. Համարաձուժման անառ-

չըրու վանի գեղեցիկ այգիներն ու պար-տէզները: Արտասահմանէն ստացած նոր սերմերով բնդարձակ բանջարանոցներ և մրգատուններ պատրաստել առաւ:

Ամէն օր կը սիրէր վանի վերջալոյսը գիտիլ բարձունքէ մը կամ տանիքէ մը, կը հիւնար երբ վանայ ծովը կը փայլա-տակէր, կրակը կը բոցավառէր շէնքէն մանուկը: Ծնելու նախօրեակին, կը հաւա-տար թէ վանէն գաղթող Ժողովուրդը պիտի վերագառնար և այն Ժամանակ ոչ ոք պիտի կրնար տեղանք ընել մեզ, ուրովհետեւ հոն, մեր պապերու օրնուած հողին մէջ գրած ենք մեր բազկի սւժը և մեր հալով աշխատանքի սերմը:

տեարը (էջ 141-184): Պակսող մասերը լրացուցած է Սեբաստացի Շամուռ գրիչ Վրթմանյանը: Նախընթաց հատվածում (1682), ժամագրքին կը պակսին տպագրին Ա. պրահը և Բ. պրահին սկիզբի երկու թերթերը, ուրիշ 20 էջ, իսկ Ստրատո-տեարը կը հասնի մինչև «Սովառ շնորհա ըզուէր...» ազգային (Տպ. Երուսաղէմի, 1927, էջ 27):

7. — էջ յոյն, թիւ 10. Պարզատու-մար: Ս. Յ. Չեռագրատան մէջ կը գտնուի օրինակ մը, 3702 թուահամարով, որուն յիշատակարանը կ'արտագրենք: Հիւսիս-արեւմտային Պարզա(յ)տումարը Հայոց, ի լուս և ընտիր ուրինակացն Յովանէս արհիպիս-կոպոսին և Մինաս արքայա(ր)դին, ի մայրաքաղաք ըլլաւմար[ւ]լ, ի երկրորդի մար թագաւորութեան տաճկաց Սէլիմին, ի հայրապետութեան Հայոց տէր Միքէլ կաթողիկոսին, առ սոս տէր Յակոբ րա-բուն(յ)պետ պատրիարքին, ձեռամբ ան-արժան Արքայի: Երկուցիք ի մար(յ)-փայլ աղաթա ձեռ գաշխատողքս սորայ: Ներկայ յիշատակարանով կրնան որո-գրուի նախկինն սխալները:

8. — էջ 11, թիւ 11. Տոնացոյց: Ս. Յ. Չեռագրատան մէջ կը գտնուի մէկ օ-րինակ, 3003 թուահամարով: Նկարագրու-թիւնը և տպագրութեան յիշատակարանը տեսնել Սրբոց Յակոբեանց Չեռագրաց Ցուցակի Թ. Հատորին մէջ, էջ 187-188:

9. — էջ 44, թիւ 58. Աստուածաշունչ: Ս. Յակոբեանց Չեռագրատան մէջ կը գտնուի մէկ օրինակ՝ տպուած մագաղաթի վրայ: Կը կրէ 3621 համարաթիւը:

10. — էջ 267, թիւ 33 նկարը փոխա-նակելի է թիւ 36 նկարին հետ, էջ 342:

11. — էջ 324, թիւ 414. Գիրք Աղո-թից Եփրեմի Խուրի Ասորւոյ: Կը գտնուի մէկ օրինակ Ս. Յակոբեանց Չեռագրատան մէջ, իբրեւ վերջին մաս թ. 1419 ձեռագրի:

12. — էջ 336, թիւ 429. Խրատ Հոգե-կան: Կը գտնուի մէկ օրինակ Ս. Յակոբ-եանց Չեռագրատան մէջ, իբրեւ մաս 1874 թիւը կրող հատորին, որ ժողովածայ ժըն է՝ բաղկացած տպագիր և ձեռագիր գրու-ած քննարկ:

13. — էջ 760, թիւ 1011. Դաւանու-թիւն Ուղղափառ Հաւատոյ: Կը գտնուի

«ԱՒԱԶՆԵՐՈՒ ՏԱԿ»

Ճեղքակալ՝ ՆԵՐՍԷՍ ԹԱՄԱՐՍԵԱՆ

Նիւ Ճըրգի — 1988 — էջ 160

Ն. Թամամեանի յիս մահու լոյս տե-սած քերթուածներու սա հաւաքածոն մեր միտքը վերստին կը տանի Սփիւռքի հայ գրողի դժնդակ ճակատագրին: Վաստա-կաւոր ուսուցիչ և հանրային գէմք, իրեն պիտի զլացուէր բախտն ու վայելքը իր մտքին ու հոգիին տրգոսիքը ամփոփուած տեսնելու հատորի մը կողքերուն միջև:

Նիկոսիոյ մէջ, ութսունի դռներուն մօտ պատահած իր մահէն — պաշտօնա-վարած է կիպրոսի Մելիքոնեան կրթարա-նին և անիջ առաջ Երուսաղէմի մէջ (թէ՛ ժառնգ. վարժարանի և Ընծայարանի և թէ՛ Ս. Թարգմանչաց վարժարանի մէջ) — չորս տարիներ ետք. Ալիք Մանուկ-եան Մշակութային Հիմնադրամը յոթ գովելի գաղափար յղացած է լոյս ընծա-յելու քերթուածներու իր հաւաքածոն, յաւերժացնելու համար յիշատակը կեանքի ձաճէն անշշուկ անցած կրթական հա-մեատ այս մշակին:

Հատորը լեցնող քերթուածները, թի-ւով 85, կարճ են ընդհանրապէս, գրիթէ կիսովին լոյս տեսած «Սիոն» ամսագրին մէջ: Թամամեան լաւապէս տիրապետած է բանաստեղծական թէքնիքին, իր հոգե-րխուժները տարազելով անթիւրբօրէն ճար-տարապետուած տողերով ու տուններով:

մէկ օրինակ Ս. Յ. Չեռագրատան Թ. 1874 հատորին մէջ, Խրատ Հոգեկանէն անմի-ջապէս ետք:

14. — էջ 815. Ծովական Ն. տեա. Պա-ղարեան Նորայր արքեպիսկոպոս: — Չկը-ցանք տեսնել:

Բազմամեայ աշխատանքի տրդիւնք այս աստուար հատորը, գիրքերու Գիրքը, պատիւ կը բերէ զայն հաղժողներուն, և օգտակար օժանդակ մը կը հանդիսանայ հայագիտութեամբ պարապող բանասէրնե-րուն, որոնք երախտապարտ զգացումնե-րով պիտի ձեռնեն զայն սերունդէ սերունդ:

Ն. ԱՐԲ. ՄՈՒԿԱՆՆ

Թամամեանի — մոռցանք ըսել թէ ան իր քերթուածները ստորագրած է ն. Կատար ծածկանաւով, որ հայացումն է իր մականունին — լեզուն հարուստ է ու հիւթեղ իսկ պատկերները՝ վճիռ ու տպւորիչ: Տողերը կը յաջորդեն իրարու հեղատան, դաշնաթաւալ, գրահորելով ինքնեկ ապրումներ՝ առանց արուեստական, բռնազրոյ ճեղքի: Եղած է Սորպոն ու անցած է մօտէն Ֆրանսական գրականութեան: Անոր ազդեցութեամբ վարժ է վերագրել արդեօք իր զգացումներու նրբութիւնն ու անզայտուծիւնը:

Գուցէ ընթերցողներէն չափեր, տողերո գրողին ետին դժուարահաճ գրախօսող մը (կը խուսափիմ գործածելէ լեցանգրաւ թանձրակնի իր տարողութեան պատճառաւ) տեսնելու վարժ ու ընտել, տարուհի մտածելու թէ աշակերտ-սուսուցչի մեր յարաբերութիւնները միջամտած ըլլան կեցուածքիս փոփոխութեան մէջ: Ասոր համար պարտք կը զգամ խոստովանիլ թէ մասնաւոր համակրանք մը չէր որ մեզ կը կապէր իրարու, պարզ այն պատճառով որ վարժապետի մը նկարագրէն ու վարժունքէն աւելի, յաճախ անոր աւանդած նիւթին հանդէպ եւնեցած սիրոյդ չափն է որ կը ճշդէ նաեւ սիրոյդ չափը հանդէպ զայն աւանդողին: Ու Թամամի — ինչպէս կը սիրէինք կամ սովոր էինք զինք կոչել — դասերը (գիտութիւն, գրահաշիւ, երկրաչափութիւն), իրենց չորութեանը, ցամաքութեանը համար միակն էին հետաքրքրութեանս պարտանկէն դուրս մնացողը:

Երբ կը կենանք Թամամեանի վախժանքին դիմաց, հակառակ Տիգրէմէ իրեն շնորհուած համեմատութեամբ երկար տարինորուն, մեր միտքը կ'երթայ իր դարձակիցներէն (թէեւ սերունդով մը երէց) Թորգոմ Գառնիտար Գուշակեանին, ան ալ դրական նայն ազնիւ խմորով օժտուած, յայցարուն քերթողական բերքն ալ եղաւ իրենին նման սակաւ Գառնիտարէն յետմահու հրատարակութեամբ շնորհալի հասարկ յառաջարանը հետեւեալ խոստ յառկանչական տողերը ունի, որոնք կը պատշաճին Թամամեանին եւ: Վիտենք դարձեալ թէ անիկա քիչ անգամ ապրե-

ցաւ ինքզինքին հետ է ինքզինքին համար, կարենալ մօտիկ ընելու իր ներքին ձայնը: Կենանքի պարտաքին ու փուշերը յաճախ կը խեղդեն մեր մէջ ինչպէս հաւատքի կանաչ ծիրը՝ այնպէս ալ յդի ու գունազեղ խոհն ու զգացումը:

Մեր տեղը կը ներէ հոս արտագրելու երկու առն, Վէրժ մտորաբաժանութիւն տակ ինկող — միւսներն են Վենութեան նրբերը, Վէրժներեկանն է Վէրժաներաւան — է Գիտարք խորագրուած կտորէն (էջ 17), առանց որեւէ մեկնարանութեան:

Կ'ուզեի ըլլալ, գետակի կուտին՝
Սու սաղարթանն, բարձրագոյ բարձրն,
Որուն մարմինը մեկմ կը մտնուցուի
Հիւս համբոյրին՝ հովիկին սարի:

Նազանով կ'որե՛ր իրանն իր նրբին,
Ու կը քրքրուան քնեւն իր օկար:
Բարակ բազուկներն ալ իր՝ կը բացուին,
Կարծես գրկելու, զգուշելու համար:

Անշուշտ երբ կը հաստատենք իրաւաստեղծի մը գոյութիւնը Թամամեանի տողերուն ետին, դասած չենք ըլլալ զինք թէքէնանի է վարժութիւնի կողքին: Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ է Ս. Գրիգոր Տաթեւացի տուրքեր են, բայց զանոնք քով քովի բերել, անոնց յիշատակը միասին տեսնելու անցած իսկ չէ մեր հայրապետներու մտքէն: Նախանձն ու ոճրագործութիւնը նոյնը չեն կշռեր մեղքերու նմարին մէջ, հակառակ որ ամէն մեկք ուղք մըն է արձակուած Առաւելոյ՝ արտին: Յանցանքը Թամամեանինը չէ անտարակոյտ երբ Հայ Գրականութեան գանձանակին մէջ ձգած իր լուսան նաւաղ կ'արժեւորուի մեր քերթողութեան տիտաններէն թէ՛ իրր որակ է թէ՛ իրր քանակ: Կանք երբեք այն է որ ան լուսալէս օգտագործած է իրեն տրուած քանքարները է չէ դատապարտած կ'անոնք ամլացնածի՝ վեւրածուելու համար ճարտար հրաբուխի, ինչպէս է դժբախտարար պարագան գրականութեան բազմին զիմաց խունկ ծխելէ յոգնած դասաւիճներուն:

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ՕՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԵՍՐՈՊ ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ

«Միոն»-ի այս բիւլեն սկսեալ. երեսօրեայինսմ կու սամբ վաճառքս Դիւանատն տրխւ-
նեաւն մէջ քի պտի գրուած Ս. Արառայ Մանգաճահ Դանակայնեւն Յ. Մեռոպ Պատրիարք
Նշանեանի Օրագիրը, գրուած Ա. Ախարհամարտի սեւ օրեաւն: Նկատի աւնեմայով որ այդ
շրջանի փակել Յաղարմը աւ կեանքի չէր վերակոչուած զեւ «Միոն»ը, յիշեալ Օրագիրը, որ
արձանագրուիւնն է օրուան անցուղորձեաւն, կը դառնայ առ աւել շահեկան:

ԽՄԲ.

14 Յունուար 1917 — Առաւել պատարագեց Մաղաքիս Արքեպս. Օրմանեան և
քարոզեց: Պատրիարքարանի մէջ. Նոր Տարւոյ առթիւ, յանուն ազգին շնորհաւորա-
կան քանի մը խօսք արտասանեց Պոլսոյ Պատրիարքական նախկին Փոխանորդ Եր-
ուանդ Մ. Վրդ. Փէրտանճեան: Գրիգոր Արեղայ Միաբանութեան մէջ մասին կողմէ
պատրաստուած ուղերձը կարդաց: Կաթողիկոսը (Տ. Սահակ Բ. Խապայեան, Մ. Տ.
Կիլիկիոյ Կաթողիկոս — Մ. Խ.) պատասխանեց պաշտօն խօսքերով:

18 Յունուար — Ժամը 10 ին. Միաբանութեան մէջ մասը դնաց Բեթղէմէմ,
Կաթողիկոսը շնորհակալութեամբ մտաւ Տանար և երեկոյին վերադարձաւ առանձին ինծի
հետ: Հսն քիչերուան ժամարարն էր Մկրտիչ Նպոյ. Աղաւունքի Ս. Յակոբ Մկրտու-
թեան արարողութիւնը կատարեց Օրմանեան Սրբապետ և քարոզեց:

18 Փետրուար — Կեդրոնի Հրամանատարութենէն 23 անձերու ցանկ մը եկաւ,
որոնք Կոստանթնուպոլիսի փախստական զինուորները:

19 Փետր. — Միւթէսարըքը քաղաքի երեկոյնեաւն յայտարարեց Օրմանեան
նոր դրամատան մը հաստատուիլը, 4.000.000 Օրմանեան դրամադրուիլով: Կրդ զօ-
րաբանակի հրամանատար Ճէմալ Փաշա հրամայեց է որ Երուսաղէմ 60.000 Օրմանե-
անով յամանորդարուի: Վեհը պիտի վճարէ 500 Օսմ. կամ 50 տոմար գին:

29 Մարտ, Հինգշաբթի — Երեկոյին, Ճէմալ Փաշա քաղաքն ժամանեց Երիքովի
համբով: Այս օրերս Յուպէն կը պարպեն իր բնակիչներէն, ինչպէս քանի մը շարաթ
առաջ պարպած էին Գաղան:

30 Մարտ, Ուրբաթ — Վեհը բարի գալստեան այցելութիւն տուաւ Ճէմալ Փա-
շային:

5 Ապրիլ — Երեկոյին վանք հասան Եմֆայի ժամարարը, միաբանները և հայ
հոգևորդէն մաս մը:

6 Ապրիլ — Ա. Երեսթեան Յունաց Տեսուչ Արշիմանտրիթ էֆէթիմիստի յուս-
ղարկանդութիւնը կատարուեցաւ:

25 Ապրիլ — Աշակերտաց զինուորագրութեան պատճառաւ դատերը դադրեցան:

29 Ապրիլ — Կարպանա Սարկաւաթ Թամարզայի վախճանեցաւ թիֆլիսէ Պէլե-
սիէի Կիւանդանոցին մէջ:

9 Մայիս, Չորեքշաբթի — Դպրանոցի 13 աշակերտները զինուորագրութեան
մեկնեցան Գոմահոսոյ: Մէկը պիտի մեկնի քանի մը օրէն: Այսօր մեկնեցաւ նաեւ
միւթէսարըք Ամէմ Միւնիթի Պէլ:

14 Մայիս, Երկուշաբթի — Ճէմալ Փաշա մեկնեցաւ Հալէպ:

15 Մայիս, Երեքշաբթի — Տասը միաբաններ և երևանդ աշակերտան ալ մեկնե-
ցան Դամասկոս՝ զինուորագրութեան:

22 Մայիս — Ճէմալ Փաշա վերադարձաւ:

25 Մայիս — Գերման ժէնէրալ Ֆալկէնհայմ ժամանեց Երուսաղէմ: Հանդիսա-
ւոր ընդունելութիւն երկաթուղիի կայարանը:

27 Մայիս, Կիրակի — Գերմանացի ժէնէրալը մեկնեցաւ:

7 Յունիս, Հինգշաբթի — Աքքայի նախորդ միւթէսարըք Իզպէթ Պէլ, որ 9
Մայիսին տեղս եկած էր, անուանուեցաւ միւթէսարըք Երուսաղէմի:

8 Յուլիս, Ուրբաթ — Կայսերական իշխան Ֆեոդոր Երուսաղէմ ժամանեց:

10 Յուլիս, Կիրակի — Իշխանը մեկնեցաւ պատերազմի դաշտ, միանալու իր զօրութիւնին: Ճէմալ Փաշա մեկնեցաւ Դամասկոս:

26 Յուլիս, Երեքշաբթի — Տաւր Անգլիական օդանաւեր առաւան ժամը 6 ին կրկեցան Երուսաղէմի վրայ ու բարակոծեցին Համբարձեման լեռան Գերմանական Հաստատութիւնը:

2 Յուլիս, Երկուշաբթի — Ճէմալ Փաշա ժամանեց Երուսաղէմ, ընկերակցեալ Քեմալ Կովկասեան ճակատի հրամանատար իզլէթ Փաշայի:

15 Օգոստոս — Նոր միւթէտարեֆ իզլէթ Պէյի ֆէրմանը կարգացուցեալ:

24 Հոկտեմբեր — Սիմոն Վրդ. Յապէլ մեկնեցաւ, որուն համար միւթէտարեֆէն ժամանաւոր յանձնարարագիր մը առի ուղղեալ Յովսէփ Գալմազամիւն:

9 Նոյեմբեր, Ուրբաթ — Կէս գիշերին Մէնգիլը, գինուարական հիւանդանոցներէն մաս մը, քաղաքի պաշտօնէութիւնը հրաման առաջան Երուսաղէմէն Նապլուս փոխադրել: — Նոյն օրը, առաւան ժամը 6 ին, Սերովըլէ Վրդ. Սամաէլիկան վախճանեցաւ Հրէական հիւանդանոցի մէջ, յետ 18 օրուայ հիւանդութեան:

10 Նոյեմբեր, Շաբաթ — Սրմանեան Սրբազան հանգուցեց յոյն օծումը կառարեց եւ դամբանական խօսեցաւ, ապա յուղարկաւ արտօթիւնը կառարուցեալ: — Նոյն օրը, երեկոյցին, միւթատարեֆը, փօշիս միւթիւրի միջոցաւ, Ճէմալ Փաշայի հեռագրական հրամանը հաղորդեց կաթողիկոսին, որ է՝ ինքը, Հոգեւոր (Տաւրէն — Մ. Խ.) ժողովի անդամներով ժամանակաւորապէս պէտք է փոխադրուի Նազարէթ, իսկ Սուրբ Տեղեաց պահպանութեան համար միայն բաւարար թիւով հոգեւորականներ պիտի մնան Երուսաղէմ: Նոյն կարգադրութիւնը եղած է Յուսէփ ու Լուսինայ Պատրիարքներուն եւ Ֆրանչիսկաններու հիւսթոսին համար, եւ ըստ այնմ զեկուցած է նաեւ անոնց:

11 Նոյեմբեր, Կիրակի — Կէսօրէն քիչ առաջ, Կաթողիկոսը, Գիւլա Մալի ու ինծի հետ գնաց միւթատարեֆին եւ խնդրեց որ փոխանակ Նազարէթի՝ Դամասկոս երթալ իր հեռագրիկներով: Նոյն խնդրով հեռագրաւ պիտի գնաց նաեւ Ճէմալ Փաշային:

12 Նոյեմբեր, Երկուշաբթի — Միւթէտարեֆը հոգեւոր պետերը կոչեց ու հաղորդեց Ճէմալ Փաշայէն անոնց ուղղեալ հեռագիրը, որ կը յայտնէր թէ կառավարական կարգադրութեամբ որոշուած է որ իրենց ժողովքներով փոխադրուին Նազարէթ, ուր իրենց բնակութեան ու հաղագրութեան համար ամէն միջոցներ ձեռք առնուած են: — Երեկոյան ժամերգութեանէ վերջ, Կաթողիկոսը Ս. Յակոբի մէջ խրատականներ խօսեցաւ Միաբանութեան եւ ժողովուրդին եւ վերջին «ձեռք բարեհաւը ըսաւ:

13 Նոյեմբեր, Երեքշաբթի — Միւթէտարեֆը գրով մը իմացուց Օրմանեան Սրբազանին՝ թէ ինքն ալ պէտք է մեկնի Նազարէթ:

14 Նոյեմբեր, Չորեքշաբթի — Պատերազմական նախարար ինվէր Փաշա ժամանեց գիշերը: — Կառավարական պաշտօնատուն երթալով, տեսնուեցաւ Օրմանեան Սրբազանի ծառին միւթէտարեֆին հետ, որ ըստ թէ Սրբազանի քերութեան եւ ակարութեան ժառին գրած է Ճէմալ Փաշային ու պատասխանի կը ուղարկէ: Այսօր ընդհանուր տարաձայնութիւն ելաւ թէ Պատրիարքները պիտի չհանուին, կ'երեւի փոխադրութեան միջոցներու չզոյսութեան պատճառաւ: Քաղաքային պաշտօնէութիւնը քանի մը օրէ է վեր կը փոխադրուի Նապլուս: Ձեռքած են միայն միւթէտարեֆը, փօշիս միւթիւրը եւ ժանտարազ զօմանանը: Կ'ըսուի թէ թշնամի (ըստ մեզ՝ աղտաւար) բանակը կը մօտենայ հեղհեռէ: Օրմանեան ուսերը գրեթէ ջախջախուած են եւ քանակի ձեռքորդ բեկորները բարոյալքուած են: Եթէ այսպէս շարունակուի, Երուսաղէմի գրաւումը մօտեցած է: Յոյսի եւ երկիւղի միջեւ կը տարուբերինք:

15 Նոյեմբեր, Հինգշաբթի — Այսօր լուսեցաւ թէ կառավարութիւնը ետ կեցած է Պատրիարքները Երուսաղէմէն հեռացնելու իր գիտաւորութեան: Բանի մը տեղեր գինուարականութեան կողմէ ուսանականը դրուած էին, թշնամիի մօտենալու պա-

հուշ պայթեցնելու համար: Երեկոյան լսեցինք թէ Գերման ժէնէրալ Ֆալկէնհայմի հրամանով վերցուած են:

16 Նոյեմբեր, Ուրբաթ — Անգլիական բանակը Ռեմէյն և Յոպպէն գրաւած է: Օսմանեան մնացորդ ուժերը հետզհետէ կը նահանջեն: Պաշարուած օր օրի կը սեղմուի: Առաւել երեք Անգլիական օդանաւեր երեցան և դէպի հիւսիս, Ռամալլայի ուղղութեամբ յառաջացան:

17 Նոյմբ., Երաթ — Երեք Անգլիական օդանաւեր անցան քաղաքին վրայէն:

18 Նոյմբ., Կիրակի — Առաւել միւթէսարըքը կանչեց Կաթողիկոսը և Օրմանուեան Սրբազանը ու ազդարարեց որ երկուքնին հետեւալ օրը կառքով մեկնին Երուսաղէմէն, վերջէն ալ ժողովականները՝ բոլան օթմօպիլով: Նոյն ազդարարութիւնը ըրաւ միւս ազգերու Պատրիարքներուն ու հոգեւոր պետերուն ալ: Իսկ երեկոյին, գոմիսէր մը վանք գալով ըսաւ թէ ժողովականները անմիջապէս պէտք է դուրս ելլին: Տասի չափ բեռնակիրներ հետը բերած էր գոյքերը վախադրելու: Ես և Գիւս Եղիս. գացինք միւթէսարըքին և խնդրեցինք օր հետեւալ օրուան յետաձգուի անոնց մեկնումը: Մեր խնդրանքը ընդունուեցաւ: — Անգլիական երեք օդանաւեր երեք անգամ անցան Երուսաղէմի վրայէն ու թռան դէպի հիւսիս: Ժամը երկուքին թընդամօթի զօրաւոր ձայներ լսուեցան: Ըսուեցաւ թէ Պապ էլ Ուատէն են: — Կառավարութիւնը քաղաքին մէջ յայտարարութիւններ փակցուց, Երուսաղէմի քնակիչներուն ուղղելով, թէ ուղղը կրնայ մեկնիլ, որովհետեւ քաղաքը զինուորապէս պիտի պաշտպանուի թշնամիի յարձակումներուն դէմ և տեղի ունենալիք որեւէ պատահականութեան հանդէպ (սմբակոծում, սով) ինքը նիւթապէս ու բարոյապէս պատասխանատուութիւն չի ստանձներ:

19 Նոյմբ., Երկուշաբթի — Առաւել երեք օդանաւեր քաղաքին վրայ քանի մը շրջան ըրին ու գացին դէպի հիւսիս: — Կաթողիկոսը, Օրմանեան Սրբազան և Մովսէս Վարդապետ ժամը 8,30ին կառքով մեկնեցան Նազարէթ: Կաթողիկոսը Պատրիարքարանի մէջ Միարանութեան յորդորականներ խօսեցաւ սրտայոյզ բառերով, ապա իր հետեւորդներով իջաւ եկեղեցի և համբուրեց Ս. Դիմիտրիոս ու Աւագ Սեղանը: — Լաւինաց Պատրիարքը կ'ընդդիմանայ ելլելու և, հակառակ չէզոք տէրութեանց հիւպատոսներու միջամտութեան, միւթէսարըքը ոստիկանական բանի ոյժով դուրս հանել և կառքի դնել կու տայ զինք: Մեր ժողովականները զեռ կը սպասեն օթմօպիլ չգտնուելուն համար: Մեկներ են նաև Յունաց Պատրիարքը և եպիսկոպոսները ու Ղպօնիներու Եպիսկոպոսը: — Կ'ըսուի թէ թշնամի բանակի մէկ թեւ կը յառաջանայ ու կը սպառնայ Նազարէթ — Երուսաղէմ կառքի ճամբան բռնել: — Երեկոյեան ժամը 5ին, Ողիշէ, Կարապետ, Պատրիարք Եպիսկոպոսներ, Գրիգորիոս, Պարեգին և Սահակ վարդապետներ, Կաթողիկոսին Սրկ.ը՝ Վարդան և խոհարարն ու պահակը գոյքերով տարուեցան ոստիկանական պաշտօնատունը, անկէ համարայ հանուելու համար: Հին կը սպասէին Լաւինաց, Յունաց և Ղպօնիներու միաբանութիւններէն Խաւական թաւով եպիսկոպոսներ ու վարդապետներ՝ երթալու սահմանուած, Երկու ժամ սպասեցին և օթմօպիլ չգտնուելուն պատճառաւ ամէնքն ալ դարձան իրենց վանքերը: — Առեւտած լուրերու համաձայն, յարձակող բանակը հետզհետէ կը ժօռնայ հարաւային ու արեւմտեան կողմերէն: Հիւսիսէն՝ Նապուսի ճամբուն ժօռնայ յառաջագոյն ձիւղերն անհետուած են: Տեսնողներ եղիր են նաև թէ նահանջող Օսմանեան բանակէն մաս մը նոյն ճամբէն ետ է քարձեր յառաջապահ գունդերու հանդիպելու երկիւղէն:

20 Նոյմբ., Երեքշաբթի — Երեք Անգլիական օդանաւեր անցան Երուսաղէմի վրայէն՝ հարաւէն հիւսիս: Արեւմտեան խաւ թնդանօթի ձայներ կը լսուին անընդհատ: Գերմանական գիւղի դաշտին վրայ Բեթլէհէմի ճամբէն եկող զօրաց խումբի մը վրայ օդանաւէ մը ոռոմը նետուեցաւ: Միւթէսարըքը լուր չըկեց թէ

ծոցովակաւորները թող սպասեն մինչև որ իրենց անդեկուսթիւն տրուի: — Լսեցինք որ Գերբոն գրաւուած է և Նապոլեոն ճամբան գտնուած, որով Օսմանեան բանակը Երիթրէի ճամբէն իրայն կրնայ նահանջել:

21 Նոյմբ., Զորքաւորներ — Անգլիական օդանաւեր երեցան ընդհատ: Կանուխ առաւուսէն սկսեալ մինչև հէսօր անընդհատ թնդանօթածգուսթիւն: Զայնքը կու գան արեւմուտքէն: Ապու Ղօշի և Գալուստի կողմերէն: Կ'ըսուի թէ Գաաթիարքները հասարձ են Գիրէ գիւղը. Ռամալլայի մօտ, ու ճամբան կարուած ըլլալուն, չեն կրնար առաջանալ և հաւանական է որ վերադառնան: Կը լսուի նաև թէ Յունաց և Հայոց Գաաթիարքները կը գտնուին Նապոլեոն և Լաթիւսքը հասած է արդէն Նապոլիթ: Տեսնենք թէ այս հակասական լուրերէն ո՞րը ճիշդ պիտի ելլէ: Առնուած տեղեկութիւններուն նայելով, վերջին լուրը ճիշդ է: — Երեկոյեան ժամը 5էն սկսեալ, երկաթուղիի կայարանէն յաջորդական պայթուածի ձայներ լսուեցան: Փնտցուցեր են նաև տեղւոյն գործարանի ժեքնաները, վայրաշարժերը, ցորենի ամբարանոցները, երկաթեայ գիծերը և ինչ: Մանրամասնութիւնները վերջէն կ'իմանանք: Թնդանօթի ձորտունները մինչև երեկոյ շարունակուեցան: Զայնքը հետզհետէ կը մօտենան: Օսմանեան բանակի սակաւաթիւ մնացորդները արեւմտեան բարձունքներու վրայէն տկար պաշտպանութիւն կ'ընեն ժամանակ շահելու համար, որպէսզի զինուորները նահանջեն իրենց կողմաներով, զոր վերջին պահուն հրաման տուին փնտցնել, եթէ չկրնան փախցնել: Ականատեսներ կը պատմեն թէ Երուսաղէմէն մինչև Աֆղանիստան երկայնքին մեծ խուճապ կը տիրէ: Երեկոյէն սկսեալ, նահանջը Երիթրէի ճամբէն կը կատարուի:

22 Նոյմբ., Հինգշաբթի — Կես գիշերէն սկսեալ, անընդհատ թնդանօթի ձայներ լսուեցան: Կէսօրուան մօտ, երեք Անգլիական և երկու Գերմանական օդանաւեր Երուսաղէմի վրայ ընդարեցան և իրարու վրայ միթրայէթներ արձակեցին. բայց որեւէ փնտ և չգոյացաւ: Ապա Գերմանականները փախուստ տուին: — Երեկոյեան, թնդանօթածգուսթիւնը գաղտնիցաւ: Երուսաղէմի արեւմուտքը. Գերմանական Շնէլլէրի հաստատութեան բարձունքին վրայ Օսմանեան հրետանին գիրք բռնած էր և անկէ կը ուժրակոծէր: Անգլիական թնդանօթները լուսթեան կը գառապարտեն Օսմանեանը և կը ստիպեն փախուստ տալու և քաշուելու դէպի քաղաք: Այսպէս պատմեցին անտեսները: Միւսթիսարըֆը այսօր ճամբու դրեր է գոյքերը: Ինքն ալ պիտի հանձնայ վերջին պահուն:

23 Նոյմբ., Ուրբաթ — Առաւօտէն մինչև երեկոյ հետեանի կռիւն շարունակուեցաւ: Գաաթիարքի վիճակին վրայ ստոյգ տեղեկութիւն չկրցանք առնել: Կ'ըսուի թէ քառուղին քանդուած ըլլալուն համար, Անգլիացաց կողմէ նոր ճանապարհ կը շինուի Ռեմլէնէն սկսեալ, որպէսզի հնարաւոր ըլլայ ծանր հրետանի փոխադրել: — Յունաց Գաաթիարքը Նապոլեոնէն դրեր է թէ հոգեւոր պետերը մինչև այսօր Սաժարիայի Յունաց վանքը մնացեր են և այսօր ժամանաւոր վաղեմով կ'ուղեւորին Դաւաղոս: — Այսօր ալ, նախորդ օրերուն նման, Անգլիական օդանաւեր անցան Երուսաղէմի վրայէն և շրջանակները զննութիւններ կատարեցին:

(Տարւնեակիի՝ 1)

ՎԵՐԱՆՈՐԴՈՒԹԻՒՆ Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐԻ(*)

Այս երկրորդ մասի հոդի պարզումէն, նորոգութիւններէն և յարգարումէն յետոյ մենք այս մասին մէջ գտած եղանք հետեւեալ պատմական մնացորդները. —

ա) Կոստանդինեան քարէ կլոր խողովակ մը, 40 սմ. տրամագիծով (տես պատկեր Գ, 12): Այս խողովակը սկիզբ կ'առնէ Բ. մասի ժայռէ յատակէն և մօտ 13 մէթր ուղղաձիգ կը բարձրանայ մինչև Բ. մասի առաստաղը: Անիկա Սուրբ Զուրբի խողովակն է Կոստանդինեան Տաճարին, որ կը գտնուէր Ս. Լուսաւորիչ Տաճարին և մեր պեղած մասերուն վերեւ: Այս խողովակէն վար կը հոսէր Ս. Սկիհի լուացման և մկերութեան Զուրբ գէղի գետնայարկ: Այս խողովակի գոյութիւնը փայտ մըն է հետեւեցնելու թէ Կոստանդինեան Տաճարի գոյութեան օրերուն, մեր պեղած վայրերը բաց էին և չէին կուտակուած այն հողով որ պարպուեցան մեր կողմէ:

Այս խողովակէն երկրորդ մը ևս գտնուեցաւ Գողգոթայի ետեւ, Յունաց Միաբանութեան ճաշարանին մէջ կառարուած պեղումներուն ընթացքին, իսկ երրորդ մը գոյութիւն ունի Անգր Յորդանանի Մատապա քաղաքին մէջ, Բիւզանդական եկեղեցւոյ մը աւերակներուն մէջ:

բ) Վերոյիշեալ Ս. Զուրբի խողովակին ուղիղ հանդիպակաց կողմը, ժայռակերտ պատի երեսին, ժայռակերտ յատակէն սկսող անցքի մը սկիզբը գտանք (1 1/2 մէթր լայն, 2 մէթր բարձր), որ հիւստուած — փակուած է քարանիւ պատով մը (տես պատկեր Գ, 19): Զգուշացանք այդ անցքը բանալէ: Կը կարծենք թէ այս անցքը կ'առաջնորդէր գէղի Ս. Հեղինէի Զրհորը, որ Զպտոց վտնքին մէջ գտնուող ընդյառակայ շատ հսկայ քարայր մըն է: Փորձի համար քակեցինք այն պատի քարերէն երեքը, և անոնց ետին գտանք թաց հողի թանձր զանգուած մը և շատ ծանր գարշահոտութիւն: Փակեցինք զայն մտած չըլլալու համար ուրիշ համայնքի մը սեփականութիւնէն ներս:

Յառանջակիւն է որ ձեռնուած անձրեային տեղումներուն, մեծ չափով Զուր այս պատէն կը թափանցէր գէղի Բ. մասը, բարձրանալով մինչև 70 սմ.: Մէկ երկու շարաթ յետոյ ետ կը քաշուի նայն պատէն դուրս, ուրկէ որ եկած էր: Կ'ենթադրենք թէ Ս. Հեղինէի Զրհորին Զուրբն են որ այս կողմ կը թափանցեն:

գ) Վերոյիշեալ պատին ուղիղ աջիւր, գետինը այնպէս մը ձեւաւորուած է որ աստիճանաբար կը խորանայ ընդունելով Հրէական կրօնի ճամբարութեան աւազանի ձեւը: Այս ձեւաւորումը կառարուած է անշուշտ երբ այս տեղը կը գործածուէր որպէս քարահանք (Բ. Ա. Ժ. — Ե. դարերուն): Արդեօք այս փոսիկը գործածուած էր իբրեւ մկրտարան առաջին քրիստոնեաներէն, որոնք Առաջին դարուն Գողգոթայի շրջապատը կը գործածէին որպէս հուաքավայր (տես պատկեր Գ, 20):

դ) Թէ՛ Ս. Վարդանանց մատուռի և թէ՛ այս Բ. մասին հողերը պարպուած առին գտանք խճանկար յատակի մը կտորները, իւրաքանչիւրը մօտ ափի մը մեծութեամբ: Այդ կտորները խճանկարի մասնագէտի մը կողմէ մէկտեղուեցան, անոնք որոնք գտած էինք Ս. Վարդանանց մատուռէն՝ զեռեղցինք անոր յատակին մէկ անկիւնը (արեւմտեան կողմը), իսկ անոնք որոնք գտած էինք Բ. մասին մէջ, զեռեղցինք այնտեղ: Դասելով այդ խճանկարներու զորդական մօթիքներէն, անոնք պէտք է ըլլան Երկրորդէն Զորքորդ դարու (Յ. Բ.) յատակի մը մնացորդները: Անոնք կրնան ըլլալ նաև Կոստանդինեան կործանած տաճարի խճանկար յատակին մնացորդները:

ե) Բ. մասի քարամայր պատի մակերեսին մինչև այսօր կը տեսնուին Զուրբի մակերեսի մը հետքերը, ինչ որ կ'ենթադրէ այս մասին որպէս Զուրբի ամբարանաց գործածուած ըլլալը:

(*) Տեղեկագրին սկիզբը տեսնել Սիմեոն Նախորդ Թիւին մէջ (1989, Յուլիոս — Սեպտ.)

զ) Բ. մասի արեւմտեան վերջնաորութեան վրայ գտանք պատի մը մնացորդը: Դատելով պատին չեղանկի խորտակուած ըլլալու ձեւէն, յայտնի կը գառնայ թէ անոր դիմաց գտնուող արեւմուտքէն արեւելք երկարող Դ. գարու կոտտանդինեան պատը (Ս. ռուսաւորչի հիւսիսային պատն է ասիկա) շինելու համար խորտակած են իրմէ առաջ քոյունթիւն ունեցող այս պատը: Արդեօք այս պատը շինուած էր արգելակելու համար ջուրին թափանցումը պատէն անդին, երբ այստեղ կը գործածուէր որպէս ջրամբար (տես պատկեր Գ, 7):

* * *

30 Յունիս 1981ին վերջնականապէս աւարտեցան Ս. Յարութեան հայապատ. կան Ս. Լուսաւորչի տոճորին արեւելեան և հիւսիս արեւելեան յետաժողովի պեղումները Ս. կարապետի խորանին մօտ հիւսիսային կոտտանդինեան պատին վրայ բացւած վր, քիչ առաջ մեր յիշած այն դրան որ կ'առաջնորդէ մեզ Խ. Լուսաւորչի տաճարէն դէպի Բ. մասը մեր պեղումներուն: Նախկին պահարան մըն էր անիկա որ վերածուեցաւ գուռի, մօտ Տ մէջը հաստութեամբ կոտտանդինեան պատին ընդամէջէն: Դրան բացումը սկսանք ետեւէն, Բ. մասէն, որովհետեւ իրաւակից համայնքներ համաձայն չէին այս դրան բացումին, Գտնուեցան հատարուած իրողութեան մը առջև (տես պատկեր Գ, 11):

Պեղումներու աւարտին հետեւեալ յիշատակարանը գետեղուեցաւ Ս. Վարդանանց և Նահապետկոյ միտուռին մէջ:

Ի Հայրապետութեան Տ. Տ. Վաղինայ Մրբազնագոյն Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց

Եւ Ի Պատրիարքութեան Ս. Սրբապետին Տ. Սրբեկէ Ս. Արեւապետիկոսին

Ի թուին Հայոց Ռեւոլյուցիոն յորժամ կամեաք ընդարձակել զպահարանն յեկոյս խորանին Ս. Լուսաւորչին, զամբ զայս տեղի եւ զյարապից այլն չտեալ հողով եւ խորիւր եւ պարզելով օրինեցաք զտառնաստիկ եւ զյասակն եւ կասարեցաք զայլ ցոյցոյթիւնն եւ յորդոցեաց Մատու պատմական յանուն

Ս. Վարդանանց զօրավարացն Հայոց եւ Նահապետկոյն

Ազգիս Հայոց որք անկան յընթաց Համաօխարհային

Առաջին Ճակատամարտին

ԻՅԷ - ՌԶԺ:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՅՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մեր պեղումները Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս չափ գրական նպատակ մը եղան, Ս. Յարութեան Տաճարի պատմութեան համար, Գողգոթայի և Ս. Գերեզմանի շուրջ գոլութիւն ունեցող երկրաբանական գրոյթին լուսարարման համար, և մանաւանդ նոր տուեալներ յայտ կ'ան Ս. գարու (Յ. Գ.) առաջին Քրիստոնեաներու հաւաքական կեանքին կապակցութեամբ, ինչպէս նաեւ ունեցանք նոր տուեալներ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին և Գողգոթայի պատմական վաւերականութեան ի նպատակ:

Ա. — Մեր պեղումները երկրաբանական տեսանկիւնէն դիպուած ի յայտ բերին որ հայապատկան մեր Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցոյն տեղը ձորակ մըն էր Գողգոթայի խաչելութեան տեղէրին ետին: Սակայն այս ձորակը չէ եղած բնական ձորակ մը, այլ քարահանք մը, արուեստական ձորակ մը որ կազմուած է քարահանքի աշխատանքներուն բերմամբ: Ի հնումն Գողգոթայի ժայռակերտ գաղաթը ժիպտուր ամբողջութիւն մը եղած է Ս. Լուսաւորչի տաճարին շրջ կողմերուն վրայ գոլութիւն ունեցող այսօրուան ժայռեղէն գանգուածներուն հետ: Անիկա Միդգի և Միլեքէ ժայռերու հսկայական բեկոր մըն էր, որ ծառայելով իրրեւ քարահանք շտապ լքուած է Գողգոթայի հետ գտնուող այն ժայռեղէն արուեստական ձորակը՝ ուր այսօր գետեղ-

ուսած է հայապատկան Ս. Լուսաւորիչ տաճարը: Իսկ ժամանակը աչա վայրին որպէս քարահանք գործածութեան Բ. պահի ժ. - Ե. դարերը եղած է (First Temple period) համաձայն հնագէտներու և գտնուած կուեղէններու եզրակացութեան: Անոնցմէ մին Հայր Տիգր կը պնդէ որ այդ վայրը որպէս քարահանք կը գործածուէր մինչև առաջին դար (Բ. առաջ):

Քրիստոսի խաչելութեան օրերուն այս վայրը գաղթած էր քարահանք մը ըլլալէ, և ունէր նոյն այն գաղթիճակը, ինչ որ է անոր յետ պեղումներուն, այսինքն կար Գողգոթայի բարձունքը որ կը գործածուէր իբրեւ կառավարան: Գողգոթան ինչպէս այսօր կը գտնուի այժմու Ս. Լուսաւորիչ տաճարի հարաւ արեւմտեան անդ կիւնը: Գողգոթայի ժայռեղէն գագաթը կը շարունակէ իր քնթացքը գէպի արեւելք, կողմելով այժմու Ս. Լուսաւորիչ տաճարին հարաւային կոստանդիոնեան (Բ. դար Յ. Բ.) պատին հիմնախարիսխը: Նոյն ժայռը իր ընթացքը կը շարունակէ գէպի արեւելք յետաւ բերելով Գիւտ Խաչի հսկայ քարայրը, ուր ըստ քրիստոնէական աւանդութեան յետ խաչելութեան պահուած էր Քրիստոսի խաչափայտը և Եր. Յ. Բ. դարուն գտնուեցաւ Հեղինէ Թագուհին ձեռամբ: Այդ քարափայտին ընթացքը կը կորսուէր Գիւտ Խաչի խորանին ետեւ: Մեր պեղումներէն յետոյ յայտնի գտնուեցաւ որ այն կը շարունակէ իր ընթացքը Ս. Վարդանանց մատուռին ընդմէջէն գէպի հիւսիս և ապա նոյն մատուռն հիւսիսային կոստանդիոնեան պատին վերջուորութեան կը հակի գէպի արեւմուտք և կը կազմէ մեր յայտնաբերած Բ. մասի ամբողջ հիւսիսային պատը մինչև Ս. Կարապետի խորանին մօտիկ, և նա կը ժխնայ Ս. Լուսաւորիչ տաճարին հարաւային հիւսիսային պատին հետ ու այդ պատին զուգահեռ կը շարունակէ իր ընթացքը^(*) այսպէս կազմելով ժայռակերտ ձորակը չրջապատուած Գողգոթայի շարունակութիւնը երդո ժայռեղէն ցցունքներով: Այս ձորակին յատկը ևս կը կազմուէր նոյն ժայռէն: Այսօր եթէ Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ ներկայ ստիպատակը խորացնենք կէս մէթր, պիտի հանդիպինք նախնական միակտուր ժայռի այդ յատակին, որ Ս. Լուսաւորիչ արեւելեան պատէն անդին կը խորանայ մօտ 4-5 մէթր: Նոյն յատակը նոյն ձեւով կը խորանայ Ս. Լուսաւորիչ հարաւ արեւելքը, կողմելով Գիւտ Խաչի քարայրին յատակը, և անոր էջի ժայռակերտ պատիճանը, որ դժբախտաբար վերջին նորագութեանց ընթացքին ծածկուեցաւ քարակերտ նոր ասիւղնորդելով մը Լաւորիչներուն կողմէ:

Մեր պեղումները օգտակար հանդիպեցան նաև յայտնաբերելու Գողգոթայի տեղագրական երևոյթը, որը կորսուած է Ս. Յարութեան բարդ կրօնցիտի մէջ: Անոնք որանք Գողգոթան կը գիտեն: Ս. Յարութեան Տաճարին ընդմէջէն, յատկապէս մեր Ռաշաթափման մատուռէն և կամ Յունական Քաթողիքունէն անոնց համար Գողգոթան շինութիւն իբրեւ աշխատանշանակելի բարձունք մը, և յաճախ վարանաւորներ կ'ուսնեան անոր պատմական վաւերականութեան մասին: Սակայն Գողգոթան գիտուած մեր պեղումներու խորագոյն կէտէն (Բ. մաս, և կամ ցեանայարկը Ս. Վարդանանց մատուռին, կամ Գիւտ Խաչի քարայրը), բայց ասեմ, Գողգոթայի մօտ 15-20 մէթրի հասնող նշանակելի և համարիչ բարձունք մըն է, ներկայութիւն մըն է: Յատկապէս յիշարժան գէպը մըն է այս տեսակէտէն, Աւստրալիացի Կաթոլիկ Կարտինայի մը պարագան, որուն մենք հանդիպեցանք Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ: Մտերմաբար յայտնեց մեզ թէ կը գծուարք հաւատարմութիւն Ս. Յարութեան Տաճարէն հետ ցոյց տրուած Գողգոթայի պատմականութեան: Չաւարկեցինք և սակայն զինք ստալնորդեցինք

(*) Ըստ հնագէտ պատմաբաններու ենթադրութեան, ժայռը իր ընթացքը կը շարունակէր մինչև Քրիստոսի Ս. Գիրեղմանը ու Նիկոդիմոսի գերեզման քարայրը: Յարգարուեցաւ այս ժայռը շատ հաւանաբար Կոստանդիոնի Գողգոթայի ընդմէջ յայտնուած հարթ քարքով մը իր Տաճարի շինութեան համար: Այս իրողութեան մնացորդ տուեալներն են այն ժայռակերտ պատերը որոնք կը գտնուին այսօր Ս. Յարութեան Լատին վանականաց բնակութեան տնակներուն մէջ, ընդերին կողմերը:

գէղի մեր պեղումները, որ մինչ այդ չէր տեսած: Տունք անհրաժեշտ բոլոր բացառութիւնները ու երբ դուրս կու գայինք մեր պեղումներու շրջափակէն, նշանակալից կերպով ան դարձու գէղի մեզ և ըսաւ. «Տեսնելէ յետոյ այս պեղումները, հիմա կը հաւատամ, որ այստեղ եղած է Գողգոթան»: Նոյն արտայայտութիւնը և գնահատանքը ունեցած են բոլոր այն ուխտաւորները և կամ զբոսաշրջիկները, որոնք այցելած են մեր պեղումները և լսած անհրաժեշտ բացառութիւնները:

բ. — Մեր հայկական պեղումներով մենք ունեցանք նոր տեսիլներ Յ. Բ. Ա. դարու, առաջին Բրիտանականներու հաւաքական կեանքին և անոնց խմբաւորման մէկ կեդրոնին մասին որ արածարանօրէն պէտք է ըլլար Բրիտանոսի Սուրբ Գերեզմանը, Խաչիւթեան տեղին և անոնց կից քարածառէ այն ձորակը, ուր նաև պահուած կը մնար Բրիտանոսի Ս. Խաչը: (Այստեղ սրտառուչ հանգիստութիւն մընաւ կայ Բրիտանական կանայստանդանքի մասին և մեր պեղումներու տեսիլներուն միջև): Ուրեմն մենք գտած էինք առաջին Ս. Յարութեան Տաճարը, բաց-երկնքին նայող, Բրիտանական տառապանքի սրբատեղին, ուխտավայրը, հաւաքատեղին: Հին ժամանակներուն մէջ ևս յիշուած է թէ առաջին Բրիտանականներ կը հաւաքուէին պաշտամունքի համար Գողգոթայի շուրջ գտնուող քարայրներուն մէջ:

Այս կապակցութեամբ հետեւեալ յառկանական հանգիստմը ունեցանք, մեր պեղումներու աւարտին, Ս. Յարութեան Տաճարի Լուսինաց հարաբարապետ-պատմաբան, գիտնական Հայր Քուստոյին հետ, երբ Յունաց Գառիարքարանի վաղէ հարաբարապետներուն հետ Գողգոթայի ետին Յունաց կողմէ կատարուած պեղումներու առիթով անձկութեամբ կը փնտտէին այն քարայրները, որոնք պիտի ըլլային շատ հաւանականութեամբ առաջին քրիստոնէականներու հաւաքատեղիները: Գողգոթայի քարածառին կունակին գտած էին շատ փոքրիկ քարայր մը հողիւ 4-5 ժարգու բաւարար չափով և կ'աշխատէին այնտեղ գտնել առաջին Բրիտանականներու հետքեր: Առաջարկեցի Հայր Քուստոյին այցելութիւն մը առլ մեր պեղումներուն, ուր մենք արդէն իսկ-գտած էինք իրենց փնտաւած առաջին Բրիտանականներու հաւաքավայրերը: 'Հոս միջանկեալ յայտնենք թէ Հայր Քուստոն այն օրէն ի վեր երբ Յունաց և Հայոց գլխաւոր ժառարապետներուն հետ բողոքած և փորձած էր արգիլել մեր պեղումներուն շարունակութիւնը, որդողած էր և որոշած այլևս բնաւ երբեք չհանգիպիլ մեր պեղման վայրերը):

Առաջնորդեցի գինք գէղի Ս. Վարդանանց ժառու և աղա Բ. ժառը: Մասնաւոր ժառքին Հայր Քուստոն պահ մը կանգ առաւ, դիտեց շուրջը, վեր, վար, առ առնալով ժառեր, հնօրեայ պատեր, և ցանկարձ, անպատելիօրէն ունեցաւ հիացումի խորտայտութիւն մը "ա" ... Excellent,, Յետոյ առաջնորդեցինք գինք ընդլայտականայ ժառ ժառուին և Բ. ժառը: Իր ալ եզրակացութիւնը այն եղաւ որ այս տեղերը պէտք է ըլլան առաջին Բրիտանականներու պաշտամունքի, ուխտի առաջին հաւաքատեղիները, Գիւտ Խաչի քարայրով միասին: Այս տեսակէտին ուրիշ փաստեր են նաև Ս. Վարդանանց ժառուին մէջ գտնուած ուխտաւորական նաւի գծագրութիւնը և Յ. Բ. Ա. դարու պատերը, որոնց մասին խօսեցանք արդէն մեր այն Տեսչիկագրին օգիտները:

(Շարունակելի՛ 4)

ԿԻՒՐՆՂ ԵՊՍ. ԳԱՐԻԿԵԱՆ

Վերականգն Ս. Յարութեան Տաճարի
վերականգնումը

ՅԻՍՈՒՆ ՏԵՐԻ ԼՈՒԸ

ԳԱԶԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

ԱՄԵՆ. Տ. ՄԵՍՐԻՊ Բ. ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ

Սեպտ. 12 թուականի ր պաշտօնագրով^{հմ} Գաղեստինի Գեառական Աւագ Բարառուղարը կը հաղորդէր որ Նորին Վեհափառութիւն Անգլիոյ Շօրճ Զ. Թագաւորը հաճած է իր արքայական ճանաչումը և հռահնութիւնըտալ Երուսաղէմի Հայոց Գաաթիւրոսքին ընտրութեան: Առ այդ, Հնարաւալ+ Գաաթիւրոսքը կը հրաւիրուէր կառավարչառան, Գշ. 27 Սեպտեմբերին, կատարելու համար պաշտօնական յանձնումը արքայական հրովարտակին: (Բարձր Գոմիւնէրը նոյն օրը շնորհած է նոեւ ճանաչումն հրովարտակը Յռւշաղ Հնարաւալ-Գաաթիւրոսք Տիմոթէոս Արքեպսո. Թէմէլիսի.)

ՌԵՐԿԱԼԱՆԻ ՕՐԸ, ԿԷՍԵՐԻՆ, ԱՃԵՆ. Ս.
ՀԱՅԵՐ ԻՐ շՔԱԽԱՆԴՐՈՎ ԺԻԱՍԻՆ ԿՐՃԵԿՆԻ
ԲԱՐՃՐ ԳՈՃԻՆԵՐԻ ԱՊԱՐԱՄԱՆՔԸ, ԺԱՍ ԻՆՃ-
ՆԱՅԱՐՃԵՐԱՆ ԱՊԱՄԱՆԱԿԱՆ ԳՆԱՊՃՐՈՎ:

Հոն, Հրովարտակի Անգլիէն եւ Հայերէն թարգմանութիւնն ընթերցումներէն ետք, Ն. Վահմութիւնը յանձնեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր կարմիր մետաքսեայ քսակի մը մէջ պետեղուած Հրովարտակը ու շնորհակտեց գինքը: Ապա, Ս. Պատրիարքը կարգիւց իր ուղեգործը Հայերէնով, որուն Անգլիերէն թարգմանութիւնը կարգացուցեալ Տ. Սերոբէյ Վրդ. ի կողմէ:

Նախ օրը, յետ միջօրեի ժամը Ձին, Ս. Յուդաբանց Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Գահակալութեան Հանդէսը։ Հայ Բարեւիրաց, Հայ Սրիտասադաց եւ Հայ Մարմնակրթական Ընդհ. Միութեան ղեկավարներ երեք խումբերը կը նսկէին կարգապահութեան։ Ժողովուրդը խանուած էր Տաճարի գաւիթին եւ քակին մէջ։ Կը հրասին նաեւ օտար քաղաքացիներն հրաւիրեալները, թէ՛ հոգեւորականներ եւ թէ՛ պետական գէմքեր ու հիւպատոսներ։ Ու նաեւ քաղաքացիականաց անուամբ քանուած էր Միւլթաթեան Հայր Ներսէս Ազիլեան։

(«Սիւն» 1939, ժ.Գ. Յարի, Հոկտեմբեր,
(Թիւ 10, էջ 346-351):

ԿԱԽՃԱՆՈՒՄ

S. ՍԱՀԱԿ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ԿԵԼԵԿԻՈՅ

Տ Նոյեմբեր, Դշ. Դժ. ԿՈՄԵՏՈՒՆ ԿԱՄԱՐ
Տ. Սահակ Բ. Սապախյան, Մեծի Տանի
Պիկիկիոյ ծերունազարդ (իննուներեակայ)
Կաթողիկոսին վախճանումը գուշոյ հետա-
գործ, Գերշ. Տ. Պետրոս Արքեպս. Սա-
րաճանէ (հետագային Կաթողիկոս, չորս
ամսուան համար)։ Ս. Պատրիարք Հայրը
որոշեց անձամբ երթալ Անթիլիաս, մաս-
նակեցիւ յուշարկանորոշեալն թէ՛ դի-
մաց Ս. Աթոռոյն, աւր 35 տարիներ վա-
տակած է հանգուցեալը իբրեւ կրթական,
գրական և վարչական գործիչ, և 17 ամ-
եայ Հոռաւարարպետ, և թէ՛ իբւր զմէ
երախտագիտական պարագ ժը հատուցա-
նելու՝ երկուր տարիներ (1887-1903) անձ-
նապէս վայելած ըլլալով անոր դատարա-
բակական և հայրական խնամքը։

Կիրակի, 12 Նոյեմբերին, Ամեն. Ս. Գառնիարաբբ հանդիսաւորապէս կը պատարագէ Պէյրութի Ս. Նշան Նորայէն եւ կեղեցւոյ մէջ եւ կէսօրին յաւաքմաւորուած եան մեծաշուք թափաբիւ-կը Խախապաւնէ մինչ եւ Պաւրճի հրապարակը։ Անթիւիտաի մէջ, Ս. Գառնիարաբբ կը Խախապաւնէ գեղեցմանի կարգին եւ իր ձեռքով կը կնքէ հոգեւոյն հանգաւցեալի թաբմ հոգապետին։

Նոյն օրը, յառաւել Ս. Գառարազ և
Հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ
Ս. Յակօբեանց Մայր Տաճարին մէջ, ի
հանգիստ հոգւոյն Նրանաշնորհ Վեհափա-
ռին: Բեմին վրայ զհետեզուած էր պատ-
ուանդան մը՝ վրան կպիսկոպոստան խոյն
և շուրջանակի եմիփողոցն, ու շղարշով
ծածկուած: Գառարազեց հանդիման Տ.
Թէոփրոս Մ. Վրդ. Իսահակեան, որ քա-
րողեց: Ներկայ էր խուռն բազմութիւն:
Յաւաքա քարոզի, ամբողջ եկեղեցական
գաւթ Ասեան ելաւ շուրջառադգեատ և
կատարուեցաւ ծանր ու հանդիմանօր հո-
գեհանգստեան պաշտաւանք՝ հանգիստ-
պետութեամբ Գառարաքական փոխանորդ
Գեորգ. Տ. Մկրտիչ Արքեպս. Աղաւնունի:

(«Սիոն», 1939, ժ.Գ. Ցարի, Գեղեցիկներ,
 քիւ 12, էջ 399-406):

ԲԱՐՁՐԱՍՏԻՃԱՆ

ՀՈԳԵԻՌՐԱԿԱՆ ՀԻՒՐԵՐ ՄԵՐ ՄԷՁ

Հակառակ երկու տարիներէ ի վեր Ս. Երկրիս մէջ շարունակուող քաղաքական խառնակ եւ անկայուն վիճակին, Քրիստոսակոխ Սրբավայրերը չեն դադրած իրենց քաղելէ աշխարհի տարբեր եւ հեռաւոր երկիրներու մէջ բնակող քրիստոնեաները: Վերջին շրջանին Երուսաղէմ այցելեցին երկու բարձրաստիճան հոգեւորականներ — Աւստրիոյ Կարտինալը՝ Հանս Կրօէր եւ Հարաւ. Ափրիկէի Անկլիքան Եկեղեցւոյ պետ եւ Նօպէլեան Խաղաղութեան Մրցանակի դափնեկիր՝ Տէգմօնտ Քուիլու Արքեպս.: Երկուքն ալ իրենց այցելած Սրբավայրերու կարգին չմոռցան ուխտի գալ Ս. Գլխադրին եւ այցելել Հայոց Պատրիարքարանը:

Շաբաթ, 25 Նոյեմբեր, Կիրակմուտքի ժամերգութեան պահուն, բարապաններու առաջնորդութեամբ, Ս. Յակոբանց Մայր Տաճար այցելեց ուխտաւորաբար Ս. Երկիր ժամանած Վիեննայի (Աւստրիա) Կարտինալը՝ Հանս Կրօէր, առաւելաբար հոգեւորականներէ կազմուած իր շրախումբով: Մեծապատիւ հիւրը առաջնորդուեցաւ եկեղեցւոյ դասը եւ արարողութենէն ետք ստացաւ հարկ եղած բացատրութիւնները սրբավայրի մասին Գերշ. Տ. Դաւիթ Յպս. Սահակեանէ, որ տիրապետած է Գերմաներէնի: Յետոյ բոլորն ալ բարձրացան Պատրիարքարանի դահլիճը, ուր ընդունուեցան Նորին Ամենապատուութեան եւ Միաբանութեան այլ անդամներուն կողմէ: Սիրալիբ միջնորդտի մէջ եղան բարի գալուստի ճառեր եւ փոխանակուեցան յուշանուէրներ: Ապա լուսանկարուեցան (տեսնել *Գաղղիական Էջր*): Կարտինալն ու իր հետեւորդները լաւագոյն տպաւորութիւններով հրաժեշտ պահին Ս. Պատրիարքէն, իրազեկ ըլլալէ ետք Հայ Սինդ պանծալի փառքին ու դիրքին:

Շաբաթ, 23 Դեկտեմբեր, կէսօրէ առաջ ժամը 11,30ին, Մայրավանք ժամանեց Ս. Մնեղեան տօնին առթիւ ուխտաւորաբար Ս. Երկիր այցելող Հարաւային Ափրիկէի Անկլիքան Եկեղեցւոյ պետ եւ Նոպէլեան Խաղաղութեան Մրցանակի դափնեկիր Տէգմօնտ Քուիլու Արքեպս.: Իրեն կ'ընկերանար Երուսաղէմի Անկլիքան Արքեպս. Սամիր Քաֆիթին: Մեծայարգ հիւրը մտաւ Մայր Տաճար, ուր Ս. Գլխադրի ուխտէն ետք «Ուրախ լինը» շարականով առաջնորդուեցաւ եկեղեցւոյ դասը, ուր Քաֆիթի Արքեպս.ը տուաւ իրեն հարկ եղած բացատրութիւնները սրբավայրի մասին եւ խօսեցաւ Հայ եւ Անկլիքան Եկեղեցիներու միջեւ գոյութիւն ունեցող սերտ յարաբերութեանց շուրջ, որոնք ապացոյցն է Աւագ Հինգշաբթի օր, Ոստալուայի կարգէն ետք, Անկլիքան Յպս.ին զգեստաւորուած Աւագ Սեղան բարձրանալն ու Աւետարան կարդալը: Յետոյ բոլորն ալ բարապաններու առաջնորդութեամբ բարձրացան Պատրիարքարանի դահլիճը ուր, ի բացակայութեամբ Ս. Պատրիարք Նօր, բարձրաշնորհ հիւրը ընդունուեցաւ Պատր. Փոխանորդ Գերշ. Տ. Կիրեղ Յպս. Գարիկեանէ եւ այլ Միաբան Սրբազաններու կողմէ: Փոխանորդ Սրբազանը իրազեկ դարձուց հիւրին Ս. Երկրին ու Ս. Տեղեաց մէջ Հայ Եկեղեցիին ու հայութեան դերին ու վայելած նախանծելի դիրքին մասին եւ փորձեց նմանութիւն մը գտնել, զէ՛ք քաղաքական հայեցակէտէ, մեր եւ այն ժողովուրդին՝ որուն ներկայացուցիչն է եւ որուն ազատագրութեան համար կորովի պայքար մղած է մեծ հիւրը, իրեւ իրաւազրկուած եւ խաղաղութեան ըղձանքով տոլորող ժողովուրդներ: Ի պատասխան, մեծապատիւ հիւրը յայտնեց իր համակրանքը հանդէպ հայ ժողովուրդին, որուն փորձանշատ պատմութեան մէջ փորձեց տեսնել Աջը նախախնամութեան, զինք դարբերու մշտումէն ապահով՝ մինչեւ մեր օրերը պահող առոյգ ու կենսունակ:

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր

Ամենայն Հայոց Հայրապետի Օծման տարեգարձի առիթով, հոռեկալ հեռադիրքը յղուած է Մայր Աթոռ. —

Սոսուսպիմ, 2 Հոկտեմբեր 1989

Ձերդ Մեծութեան Գահակալութեան եւ Օծման 34րդ օտրեղարձին ուրախ առիթով, հանգեցի ընդունիլ մեր, Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան եւ Սուրբմարի համայնքի զերմագին օնորհաւորութիւնները, երկար ու երջանիկ օրերու լաւագոյն բարեմադրութիւններով հանդերձ:

ՆՂԻՇԷ ԱՐԲԵՊՍ. ՏԷՐՏԷՐԻՆԱՆ
Պատրիարք Հայ Սոսուսպիմի

Ե Կ Ե Ղ Յ Ո Ւ Մ Ե Կ Ե Կ Ե Կ Ե Կ

● Կիր. 1 Հոկտ. — Բարեկենդան վարացայ Ս. Խաչիկանց: Ս. Գատարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերամարտան մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Ռուբէն վրդ. Յովակիմեան:

● Ուր. 6 Հոկտ. — Նախատեսակը պաշտուեցաւ Ղապու Ս. Գեորգ վանքի եկեղեցւոյն մէջ: Հանգրիտակեան էր Գերը. Տ. Սեւան Սպառ:

● Եր. 7 Հոկտ. — Ս. Գեորգայ գորովարին: Ս. Գատարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Գեորգ (Ղապու): Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Կոմիտաս վրդ. Շերպէթեան: Արթուր Գարսի թափօրները գլխաւորեց եւ քարոզեց Գերը. Տ. Սեւան Սպառ: Հարկեպեան, խոսելով սուրբին կեանքին ու մարտիրոսութեան մասին: Ապա Միաբանութիւնը հիւրասիրեցաւ Ղապու Տեղեան:

— Կէտորէ Թաք, Գերը. Տ. Գրեգոր Թաք, Գալիկեանի գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը շարունակեց մուտք գործել Ս. Յարութեան Տաճար, ուր մեր վերամարտան մէջ պաշտուեցաւ ժամերգութիւն եւ Նախատեսակ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբառեղծացայցեւութեան հանգրիտաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Հոգը. Տ. Վանիկ վրդ. Մանեկատարեան:

● Կիր. 8 Հոկտ. — Տօն վարացայ Ս. Խաչին (860): Գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգու-

թիւնները պաշտուեցան ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնատան մատրան մէջ: Ապա, Գերը. Տ. Կիրակ Սպառ. մատայց օրուան հանգրիտաւոր Ս. Գատարապը՝ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ եւ Նախագահեց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգէն Ա. Ի Օծման 34րդ տարեգարձին առիթով կատարուած շաքարապետական Մաղթանքի արարողութեան:

● Եր. 14 Հոկտ. — 72 առակեաց Գրիգորի: Ս. Գատարապը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ներքին դաւթին մէջ գտնուող Ս. Գեորգայ սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Ռուբէն վրդ. Գոգուսեան:

● Կիր. 15 Հոկտ. — Արար կատարուեցաւ Ռամէի Ս. Գեորգայ վանուց տարեկան ուխտագնացութիւնը: Գատարապեց եւ քարոզեց Գերը. Տ. Գալիկ Սպառ. Սահակեան, որ ներկայացուց. Ս. Գեորգը իբրեւ տիպար արիւնքիւն եւ անձնազգհութեան: Ներկայ էր մեծ թիւով ժողովուրդ, Նրուաղեմէն, Նափայէն եւ Հայֆայէն:

● Ուր. 20 Հոկտ. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերը. Տ. Կիրակ Սպառ:

● Եր. 21 Հոկտ. — Ս. Թարգմանչաց վարդապետաց մեռաց (Տօն ազգային եւ եկեղեցական): Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ Ս. Գատարապը մատուց, ըստ սովորութեան, Ս. Թարգմանչաց Ներք. վարժարանի Տեսուչը՝ Գերը Տ. Կիրակ Սպառ. Գարիկեան: Գերը. Տ. Գալիկ Սպառ. Նախագահեց մեծանուն բարերար Գալուստ Կիւլպէնկեանին, տիկնո՛ւ եւ ծնողաց հոգիներուն համար կատարուած տարեկան հոգեհանգստեան պաշտամունքին:

— Երեկոյեան ժամերգութեան աւարտին, Հուսարարապետ Գերը. Տ. Գրեգորի Արքեպիսկոպիտը հիշելու արտօնութիւն շնորհեց ժամագլխաւորութեան բարձրագոյն կարգի ուսանողներ Ռաֆֆի Միտիւսեանի եւ Փիլէս Զիկերեանին:

● Կիր. 22 Հոկտ. — Ս. Գատարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնատան մատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Գալուստ վրդ. Ալեանեան:

● Եր. 28 Հոկտ. — Ս. չորից Անհաւանչացի: Ս. Գատարապը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի դաւթի Ս. Թովհանէտ Աւետարանչի մատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Վանիկ վրդ. Մանեկատարեան:

● Կիր. 29 Հոկտ. — Ս. Գատարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Անուշտատն վրդ. Ջըլախեան:

● Բշ. 30 Հոկտ. — Ս. Յովսէփայ Աստուածածտ: Ս. Գատարապը մատուցուեցաւ Գեթեաների Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովսէփի Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր, ըստ սովորութեան, Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգը. Տ. Հայրիկ վրդ. Գալայեան:

1. Եր. 4 Նոյմ. — Ս. Երկաստան վարդապետացնա՞ն Թ. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Ռաբէն վրդ. Երեւելեանն:

— Կեր. 2 Նոյմ. — Լուսարարուպետ Գերը. Տ. Գարեգին Արքեպոս. Գաղանձեանի գլխաւորութեամբ: Միտարուծութիւնը շարաւարտուող մուշք գործեց Ս. Թարսուրի Տաւար: Ս. Գեղարեղմանի և Խաչգլխադիր խորհրդակցեալ էր, վերջնայն կից Ս. Գր. Լուսարարիչ եկեղեցւոյ մէջ պաշտօնեցաւ ժամերգութիւն և Նախատեսակ: Ապա կատարուեցաւ Տնորինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր Թափոր Տաւարէն ներս: Թափորապետն էր Հոգը. Տ. Գաւան վրդ. Ալեանեան:

● Կիր. 3 Նոյմ. — Քիւս Խոյ: Գիշերային և Խաւարտեան ժամերգութիւնները պաշտուեան և. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Լուսարարիչ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Եղիշ Ե. վրդ. Մանեկեան (Անթիլիասի Միաբան) որ հիւրաբար կը գտնուէր մեր մէջ: Ապա Լուսարարապետ Գերը. Տ. Գարեգին Արքեպոս., ամպովանի Ներքին և Գեղանց Փայտի մատուցեալ ի ձեռին, Նախագահեց Գրիգորի Ս. Գերեղմանին և Պատանատեղւոյն շուրջ կատարուած եւտարար ձեռնահանդէս թափորին, որ վերջացաւ Ս. Լուսարարիչ եկեղեցւոյ մէջ:

● Եր. 11 Նոյմ. — Յովնանիւ Ոսկեբերնին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Կոմիտաս վրդ. Երեւելեանն:

● Կիր. 12 Նոյմ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարսութիւն, մեր վերնատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Գաւան վրդ. Ալեանեան:

● Եր. 18 Նոյմ. — Ս. Լեւոնապետացն Գարեգին և Միքայիլ: Ս. Պատարագը. Ս. Գլխադիր մատարան մէջ մատուց չորս. Տ. Զարեհ Ս. վրդ. Պարսեան (Մայր Աթոռ Ս. Երեմիայի) որ հիւրաբար կը գտնուէր մեր մէջ: Գերը. Տ. Սեան Նպար Նախագահեց Աղտանի ձեղմանի երգեալն և պարագայից հոգեներուն համար կատարուած հոգեհանդիսաւոր կարգին: Զերեապետապետաց եկեղեցին Նորագոթեան մէջ ըլլալուն, այս տարին ևս կարելի չեղաւ Ս. Պատարագը Մատուցանել: Կոն: Զանց տանուեցաւ Նմանապէս Նախատեսակն:

● Կիր. 19 Նոյմ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Զաւար, Ս. Ամենայն Թաւրանի վրայ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Ռազմիկ վրդ. Գոյնեանն:

● Եր. 25 Նոյմ. — Առան Անդրէի եւ Փիլիպպոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գրեգորի: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Վանիկ վրդ. Մարկոսեանն:

● Կիր. 26 Նոյմ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարսութիւն, մեր վերնատարան մէջ, ժամարարն էր Հոգը. Տ. Անուշաւան վրդ. Զղջեանն:

● Եր. 2 Դեկտ. — Տոն Ամենայն Սրբոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Կոմիտաս վրդ. Երեւելեանն:

● Կիր. 3 Դեկտ. — Բարեկեցեան Յիսակի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարսութիւն, մեր վերնատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Գաւան վրդ. Ալեանեան:

— Նախատեսակին ի Ա. Թափոր Նախագահեց Գերը. Տ. Կիրակ Նպար:

● Բշ. 4 Դեկտ. — Ընծայմն Ա. Աստուածածնի: Առաւատեալ, Գերը. Տ. Դաւիթ Նպար. Սահակեանի գլխաւորութեամբ. Միաբան Հայրեր ինքնաւարտեց ի յան Գեղարեղմանի ձորը և շարաւարտուող մուշք գործեցին Ս. Առաւատածածնայ Տաւար, որ Տիրամօր Ս. Գերեղմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուց: Խաւար պաշտանի քարոզեց և Կիւլլադի Կիւլլադեանի և իր քարոզատանի ներկեցեց համար կատարուած հոգեհանդիսաւոր տարեկան պաշտամունքին Նախագահեց Գերը. Հանդիսապետ Սրբազան:

● Եր. 9 Դեկտ. — Ս. Գր. Մանեկեանի Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Ռազմիկ վրդ. Գոյնեանն:

● Կիր. 10 Դեկտ. — Հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Մայր Տաւարի Աւագ Սեղանի վրայ, հայրենական երկրաւորութեան տարեկան առիթով: Պատարագեց և հոգեւունջ քարոզ ժր խօսեցաւ Պատր. Փախաւոր Գերը. Տ. Կիրակ Նպար: Լուսարարապետ Սրբազան Նախագահեց երկրաւորութեան համար կատարուած հանդիսաւոր հանդիսաւոր պաշտամունքին:

● Բշ. 15 Դեկտ. — Նախատեսակին ի Ս. Թափոր Նախագահեց Գերը. Տ. Դաւիթ Նպար:

● Եր. 16 Դեկտ. — Ս. Թաղեոսի եւ Բարդղիմէոսի առաքելոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Վանիկ վրդ. Մանեկեան:

● Կիր. 17 Դեկտ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարսութիւն, մեր վերնատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Անուշաւան վրդ. Զղջեանն:

● Եր. 22 Դեկտ. — Նախատեսակին ի Ա. Թափոր Նախագահեց Գերը. Տ. Սեան Նպար:

● Բշ. 22 Դեկտ. — Թղթիկն Ա. Աստուածածնի: Առաւատեալ, Գերը. Տ. Սեան Նպար. Զարեղեանի գլխաւորութեամբ Միաբան Հայրեր ինքնաւարտեց ի յան Գեղարեղմանի ձորը և շարաւարտուող մուշք գործեցին Ս. Առաւատածածնայ Տաւար, որ Տիրամօր Ս. Գերեղմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուց Գերը. Հանդիսապետ Սրբազան:

● Եր. 23 Դեկտ. — Ս. Կիւլլադայոսի Մանեկեանի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ա. Թափոր, Ս. Մակարայ մատարան մէջ, անցնող Հինդաւորի զուգարկիւմ Ս. Մակար Գեղարարի

(Հաղթան Գրիգորյան) տառիկն առթիւ: Ժամամարտն էր Հոգը. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան: Վերաբերումը կատարուեցաւ գաւիթին մէջ գտնուող Ս. Նիկողայոսի սեղանին վրայէն:

● Գիր. 24 Դեկտ. — Լուսինեղան Ս. Յակոբայ պանոս: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Ս. Կարապետի խորանին վրայ: Ժամարտն էր Հոգը. Տ. Գովհանաս Վրդ. Շէրդեթեան:

● Ուր. 28 Դեկտ. — Նախատանգին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերը. Տ. Դաւիթ Սոյ:

● Շր. 30 Դեկտ. — Ս. Յակոբայ Սմբնայ Նայ-րադեհին Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարտն էր Հոգը. Տ. Գուսան Վրդ. Ալեանեան: Վերաբերումը կատարուեցաւ զատին մէջ ուղարկին նկարով շտկուած խորանին վրայէն:

● Գիր. 31 Դեկտ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութեան, մեր վերնատան մատարան մէջ: Նախարարն էր Հոգը. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Գողտեան:

***

Աւելորդ չենք նկատեր հոս տեղեկ պահել մեր ընթերցողները Ս. Աթոռէն ներս գարեւու հոլովումով գոյացած կարգ մը աւանդաւթիներէն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարտն էր Հոգը. Տ. Գուսան Վրդ. Ալեանեան: Վերաբերումը կատարուեցաւ զատին մէջ ուղարկին նկարով շտկուած խորանին վրայէն:

● Գիր. 31 Դեկտ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութեան, մեր վերնատան մատարան մէջ: Նախարարն էր Հոգը. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Գողտեան:

Նեղու սովորութիւնը (որ արդէն ուրիշ ոչ մէկ տեղ կը կատարուի) և Ս. Ստեփանոս մատարան Պատարագը կը յետաձգուի Նարայն օրուան — Ս. Նիկողայոս հայրապետի տոնին:

Փոխմանը յայտնել նաև թէ Սորատեղեկաց Տեսուչները ևս ունին իրենց նստավայրերը յանձնուած Տանարներուն մէջ Ս. պատարագ մատուցանելու մասնաւոր օրեր: Այսպէս, Ս. Յարութեան Տանարի Տեսուչը, բացի Կարեւոր տներուն Ս. Գերեզմանին վրայ մատուցած իրաւունքի Պատարագներէն, Տիրամօր Վերափոխման յաջորդող Կիրակիին կը պատարագէ Տանուչները: Ս. Յարութեան Տեսուչը, Ս. Աթոռէն մատարան մէջ: Իսկ Գեթեմանի Ս. Աստուածածնայ Տանարի Տեսուչը երկիցս, Յովակիմ — Աննայի և Յովսէփ Աճաճոր տաներուն առթիւ, կը պատարագէ Տանարի տանողաշարքի կողքին գտնուող Հայր Յովսէփի գերեզմանի սեղանին վրայ: (Յոյներ ալ հանդիպակաց, յուսնապատկան Ս. Յովակիմայ և Աննայի սեղանին վրայ կը պատարագեն երկիցս, մին՝ Ս. Աննայի Ննջման օրը (25 Յուլի/7 Օգոստ.), միւսը Տիրամօր ծննդաց տոնին (8/22 Սեպտ.): Ասկէ զատ, Ս. Աճաճնայ Տանարի Տեսուչը ըլլալով նոյն ատեն Տեսուչը Համարաձման դրաստեղանոյն, ինք կը մատուցանէ Զիբինեաց խորան վրայ գտնուող յիշեալ սրբալիայի իբրան միակ Պատարագը (միւսները կը մատուցուին մատարան մօտ լարուած վրանին պակ)՝ ԱՄԵԹ Գահոյ Համարաձմանի առթիւ, Նսկուսէն ետք, Նարայն, գիշերաձմարին:

— Գահին մը խօսք ալ Ս. Աթոռայն յատուկ հագնակցութեամբ մօտին — Տարուայն ընկածքին երկցա կը յշտատակուին Գիւրդէնեանք, առաջինը Սարգիս զօրավարի տանին, մեծաւնուն բարերար Գալուստի հոր անուան տան օրը ըլլալուն, երկրորդը Թարգմանեաց խոհատներեան տանին՝ Գալուստի, տիկնոջ և ծնողաց հոգիներուն համար, իսկ երրորդը՝ Տիրամօր Ընծայման տանին՝ Կիւլլապի Կիւլլակեանի և Գերեզմանեանին շէնքից կողքին: Մեղգոնեան Նղայրները կը յիշատակուին Խաչվերանին, մինչ Ս. Թ. Վարդաբանի բարերարուն Գոյնեցի Աղաւնի ձգվանիքներն ու պարագաները՝ Ս. Հրեշտակապետաց օրը, իսկ Ս. Աթոռայն երանաշնորհ Պատրիարքները՝ իբրեւ յաջորդները Տեսանեղործ: Դաւթի մարգարէի և Յակոբայ Տեսանեղործ մեծ առթին:

Պ Ա Շ Տ Ո Ն Ա Վ Ա Ն

● Շր. 12 Հոգի. — Երեկոյեան, Սպանիայ ազգային տանին առթիւ, Սպանիայէն Ընդհանրապետութիւն կողմէ, Հիւսիսարարտարանի մէջ տաւած ընդունելութեան ներկայ հղան Գերը. Լուսարարապետ Տ. Գարեգին Արքեպոս, Գերը. Տ. Սիւսե Սոյ, Հոգը. Տ. Ռազմիկ Վրդ. և Տիրա Գերեզմանի:

● Բշ. 16 Հոկտ. — Հրէից Յուդքութի (Տաւաւարաւարաց) տօնին առիթով, վսեմ. Գաւառապետ Թէտի Գուլէշի կողմէ, Դաւթի բերդին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Գերշ. Տ. Գրեթի Եպս., Լոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրգ. և Տիար Գ. Հինգլեան:

● Գշ. 17 Հոկտ. — Ամերիկայաց բազմամասնա Առաջնորդ և Ս. Ռախտի Միաբան Գերշ. Տ. Քարթու Արքեպս. Մանուկեան ժառանգեց Ս. Աթոռ, ուր մնաց երեք օրեր: Հինգշաբթի օր, Սրբազանը ախտի Ս. Գատարագ ժատոց Գեթեմանի Ս. Առաւածածնայ Տաւարան մէջ:

— Նոյն օրը, Ամեն. Ս. Գատարագ Լոյրը, հետն աւելնալով Լուսարարայտն Գերշ. Տ. Գարեգին և Գատր. Փոխանորդ Գերշ. Տ. Գիւրգի Սրբապետները, Լատանաց Գատարագաւան երթալով, ցաւակցութիւն յայտնեց Գատարիւրը Միշէլ Սապպահի, Նազարէթի մէջ պատահած իր մօրը մահուան տխուր առիթով:

● Գիւր. 22 Հոկտ. — Կէօթէ առիթ, Նոթր Տաիի եկեղեցւոյ մէջ, Ն. Ս. Յովհաննէս-Պօղոս Բ. Գապի Գահակալութեան 11րդ տարեդարձին առթիւ, Գաղական Նախիրակին կողմէ մատուցուած հանդիսաւ Ս. Գատարագին և Մաղթանքին, և յաջորդող ընդունելութեան ներկայ եղան Լուսարարայտն Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս., Գերշ. Տ. Գիւրգի և Տ. Գաւթի Եպիսկոպոսներ և Տիար Գեորգ Հինգլեան:

● Բշ. 23 Հոկտ. — Ամերիկեան Հիւպատոս Գր. Ռիլքոք տացելեց Ս. Գատարագ Լօր:

● Բշ. 30 Հոկտ. — Անթիլիանի Միաբան և Կիրորոս Առաջն. Փոխանորդ Լոգշ. Տ. Եղիշէ Ե. Վրգ. Տաւարանին ժամանեց Ս. Աթոռ, ուր մնաց մէկ շաբաթ:

● Գշ. 31 Հոկտ. — Երեկոյեան, Լուսարարական եկեղեցւոյ մէջ Reformation Dayի առիթով ատարուած արարողութեան և յաջորդող ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Գաւթի Եպս., Լոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրգ. և Տիար Գեորգ Հինգլեան:

● Գշ. 1 Նոյմ. — Լոգշ. Տ. Ռաբէն Վրգ. վերադառնեց ժամօրհնոյ իր պաշտօնը, Տ. Անուշաւան Վրգ. Եպիս. - Լոյսֆայի Լովուսութեան գործերով զբաղուած ըլլալուն:

● Զշ. 7 Նոյմ. — Ռումիական Օրթոտոքս Եկեղեցւոյ Նոր Լովիկ իր Նախագահին հետ իր առաջին պաշտօնական այցելութիւնը տուաւ Ամեն. Ս. Գատարագ Լօր:

● Ուր. 10 Նոյմ. — Լոյսատանէն ժամանած երկու Նորապարտեղ տացելեցին Մայր Տաւար և Գատարագաւան:

● Բշ. 13 Նոյմ. — Մայր Աթոռի Միաբան և Ռումիական Առաջնորդի Կղանկեան Լոգշ. Տ. Զարեկ. Ե. Վրգ. Գարեգին ժամանեց Ս. Աթոռ, ուր մնաց քսան օր:

● Գշ. 14 Նոյմ. — Հելլէն Նոր Հիւպատոս

Գր. Միշէլ Փափակեալ իր առաջին պաշտօնական այցելութիւնը տուաւ Ամեն. Ս. Գատարագ Լօր:

● Գշ. 22 Նոյմ. — Ռախտի Միաբան Լոգշ. Տ. Գաւթի Ե. Վրգ. Երեցեան Ամերիկայէն ժամանեց Ս. Աթոռ ուր մնաց քսան օր:

● Եշ. 30 Նոյմ. — Երեկոյեան, St. Andrews Dayի առթիւ (Աղգային Տօն Սկսւման), Սկսւման եկեղեցւոյ մէջ կատարուած արարողութեան ներկայ եղան Գերշ. Տ. Գաւթի Եպս., Լոգշ. Տ. Գաւթի Վրգ. և Տիար Սահակ Գաւթեան: Լոյր Գաւթի մենեղեցի Ռ. Բախիբը սուրբ եկեղեցին: Յետոյ ներկայ եղան Նախագահի արարին մէջ տրուած ընդունելութեան:

● Գիւր. 3 Դեկտ. — Կէօթէ ետք, Գերշ. Տ. Գաւթի Եպս. և Ապոթարագ մահ Լոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրգ. ներկայ եղան Քէյօ Սահաբի մէջ Յոյն-Կաթոլիկներու Եպս. Լուսիկ Լուսիկի կողմէ կատարուած Առաւածարանական ձեւարանի մը հիմնադրութեան արարողութեան:

● Գշ. 19 Դեկտ. — Լոգշ. Տ. Տ. Անուշաւան և Ռազմիկ վարդապետներ ներկայ եղան Բեթղէմի ժոտայայտը, Լատինաց Գատարագին կողմէ Մայրանոցի մը (Maternity Hospital) բացման հանդիսութեան:

● Գշ. 26 Դեկտ. — Լատինաց Ս. Սահակեան տօնին առիթ, Դոմինիկեան Լոյսերու համաժողով (St. Etienne) եկեղեցւոյ մէջ մատուցուած Ս. Գատարագին և ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Լոգշ. Տ. Անուշաւան Վրգ. Զղշեան:

● Գշ. 27 Դեկտ. — Տարեկանի առիթով, Իսթայէի Գետութեան Նախագահ Վսեմ. Լոյսիմ Հէրցոցի պարտաւերին մէջ կայացած քրիստոնէական համայնքայական առաջնական ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Գատր. Փոխանորդ Գերշ. Տ. Գիւրգի Եպս. Գարեգին (Ամեն. Ս. Գատարագը հեռու էր քաղաքէն):

● Եշ. 28 Դեկտ. — Երեկոյեան, Հրէից Դաւառական տօնին առիթ, Գաղաքապետ Վսեմ. Թէտի Գուլէշի կողմէ Գաղաքապետարանի սրահին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Գերշ. Տ. Գիւրգի Եպս., Լոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրգ. և Տիար Գեորգ Հինգլեան:

— Այսօր տեղի ունեցաւ Բեթղէմի Սուրբ Մնէղեան Տաւարի ընդ. աւելը, ի ներկայութեան Միաբանութեան անդամներու մէջ տօնին: Մաքրութիւնը անցաւ առանց միջադեպի:

● Եր. 30 Դեկտ. — Երեկոյեան, Միառ ընդուն Զորմիսիան վանքի եկեղեցւոյ մէջ կայացած խաղաղութեան միջնամասնչային ազգայնացութեան ներկայ եղան Գերշ. Տ. Գաւթի Եպս., Լոգշ. Տ. Գաւթի Վրգ., Գաղաքեան Տիար Սահակ Գաւթեան և Սարկապետներ: Սրբապետը բրաւ հանդիսայն պատշաճ ժողովարարողութեւն, իսկ Լոյսաւորը իր պաշտօնային մենեղեցի Վոյս ի Լուսային Ռ. Բորեթի առաջ:

Տ Ա Ր Ե Կ Ա Ն Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

ԵՐՈՒՍԱՂԵՍԻ ԿԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

1 9 8 9

Ա) Ելեմուկան

	Նոր Շեֆել
1. — Նոր գիրքերու և թերթերու գնում	5,627.60
2. — «Սիոն»-ին՝ փոխանակուած թերթերու հաշուսյն	120 00
3. — Գիրքերու և թերթերու կազմին	340.00
4. — Ամսականք	3,800.00
5. — Աշխատավարձք	180.00
6. — Գրենական պիտոյք	414.65
7. — Ընթացիկ ծախքեր և առանձին պիտոյք	692.90
8. — Դրոշմաթուղթ և թղթատար	1,136.50
9. — Հեռախօս	265.48
10. — Մանր նորոգութիւններ	337.00
Գումար՝	12,714.13

Բ) Նոր գիրքեր և թերթեր

	Գնուած	Նուր ստացուած	Գումար
1. — Հայերէն	54	303	357
2. — Անգլերէն	137	112	249
3. — Թրանսերէն	32	27	59
4. — Սպաներէն	2	15	17
5. — Գերմաներէն	6	6	12
6. — Արաբերէն	3	3	6
7. — Ռուսերէն		5	5
8. — Իտալերէն	1	3	4
9. — Յունարէն		3	3
10. — Շուէտերէն		1	1
11. — Եբրայերէն		1	1
12. — Հունարերէն	1		1
13. — Այլ լեզուներ		5	5
	236	484	720

ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՅՅԻԱՆ
Քարտուկար

Ֆ Լ Ը Գ Լ Շ Տ Ա Կ Ա Ն Ն Ո Ի Է Ի Ն Ե Բ

Շնորհակալությամբ և օրհնությամբ կ'արձանագրենք 1989 թվականի ընթացքին Ս. Յակոբյանին Մայր Տաճարին և այլ Սրբավայրերում եղած հեծելավազ քաղաքացիական ծախսերը:

1) Տիրուհի Մայրապետ կարապետյանի՝ Ս. Գերեզմանի համար ասեղնագործ ծածկոց մը և դրան ասեղնագործ վարագույր մը:

2) Արտեղիքային՝ Տիկին Նոյեմի Նալչյանյանի՝ Ռաբիէի Ս. Գէորգ Եկեղեցւոյ համար ասեղնագործ սկիւրի ծածկոց մը:

3) Նիւ շէրսիէն՝ Տիկին Զապէի Ասլանեանի՝ սկիւրի ծածկոց մը:

4) Փարիզէն՝ Տէր և Տիկին Տիգրան և Երանուհի Մանուկեաններէ՝ Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աւագ Խորանին՝ 80 հաս սպումսլեղ ժողով, վեց ձեռագ խաչի բռնիչ, ռաբլ սեղանի և գրովի ծածկոց, ինը մասնակցի բռնիչ, տասներկու Ռանալուայի անձեռոց, տասներկու թէք ուրար, չորս սարմա ուրար, երեսուն եմիփորտի մեծ և փոքր խաչեր և զարդեր, վեց եմիփորտի կլորաձև մեծ զարդեր, մէկ հաս պատարագի չապիկ, տասը վեց զոյգ հողաթափ, հինգ սարկուսագոց չապիկի զոյգ մը և ձեռնակ վզնոց և՛ սարմա ուրար, Աւագ Խորանի ձեռագործ գործարար մը, մէկ Աստուծոյ մեծ գրակալի ծածկոց, Սրբաւարարքի գրակալի ծածկոց:

կոց մը, երկու Աստուծոյ փոքր գրակալներ և ծածկոց:

5) Երուսաղէմէն՝ Տիկին Մարի Յակոբեանի՝ Ս. Յակոբայ Աւագ Սեղանին ասեղնագործ ծածկոց մը:

6) Տիրացու Գարրիէլ Նալչյանեանի՝ հինգ քիւրկրամ խուսկ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին:

7) Երուսաղէմէն՝ Տէր և Տիկին Կարապետ և Սաթենիկ Յակոբեաններէ՝ Ս. Յարութեան Գերեզմանի հրեշտակի քարին՝ «քաշէ» ծածկոց մը:

8) Երուսաղէմէն՝ Տիկին Մարգրիտ Ալեքսանդրեանի, ի յիշատակ իր հանգուցեալ ամուսնոյն՝ Ալեքսան Ալեքսանեանի, Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին համար զոյգ մը պղինձէ մինեղով բուրվառ մը:

9) Իսթանպուլէն՝ Տիկին Ագապի Ալիս Բիւրքեանի՝ սկիւրի ծածկոց մը և Աւետարանի բռնիչ մը:

10) Երուսաղէմէն՝ Տէր և Տիկին Տիգրան և Նոյեմի Նալչյանեաններէ՝ Ս. Գլխադրի համար, պղնձեայ երկու աշտանակներ:

ԳԱՐԵԳՈՐ, ԱՐԻՏԵՍ. ԳԱԶԱՆՃԱՆ
ԼՈՒԱԿԱՐԱՐԱԿԱՆ Ս. ԱՐՈՐՈՅ

ՌԻՐԱՐԱԿԻՐ ԵՐԱՎԱՆՆԻՍ ԵՐԷՏԵԱՆ

30 Յուլիս, Ուրբաթ օր, Յրանապետ Սէն Ժողովի հիւանդանոցին մէջ իր մահկանացուն կնքեց Ս. Գարութեան Տաճարի մեր Միաբաններէն Յովհաննէս Երեկեանը, որի յաջորդական տաղանդներու հետեւանքով, զեռ վարձու տարիքը չբոլորած:

Ծնած է Երեւանի (Սիրիայ) 1929 թին և 1977 թին մահած ի շարք Ս. Աթուռ Միաբանից: Աստուծոյ ծառայած է Ս. Հրեշտակապետ:

Համեմատաբար Տիրացուին յաջորդաւորութիւնը կատարուեցաւ 1 Յուլիս, Նաբաթ, Նախատեսակէն ետք, Ս. Էլմիստին մատարան մէջ, Նախագահութեամբ Գերշ. Լուսարարապետ Ս. Հորս — Հանգիստ իր հոգիին:

ՄԱՐԴԱԿԱՆ ԵՐԻՐՈՂԻ ԿԱՐԱԿԱՆԵԱՆ

23 Դեկտ., Նաբաթ օր, իր լուսանապետ հանգիստը մտաւ Ս. Ռիստի վերջին Մայրապետը՝ Տիրուհի Գարապետեան, Բուպէյպէի (Եմառու) ծերանոցին մէջ, ուր փոխադրուած էր քանի մը ամիսներ առաջ իր լուսնայեղ տարիքին և խորիւն անողջութեան համար: Ծնած է Պալիս 1910 թին և 1960 թին մտած է ի շարք մայրապետաց Ս. Աթուռայ:

Յաջորդաւորութիւնը կատարուեցաւ յաջորդ առաւօտեան մամը 11 թին Ս. Էլմիստին մատարան մէջ, Նախագահութեամբ Ս. Հրեշտակապետ Վանուց (որ Մայրապետանոցն է Ս. Աթուռայ) Տեսուչ Գերշ. Տ. Սեան Սպո. Զարիպեանի: — Հանգիստ իր բարի հոգիին:

Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԱԿՑ ԶԱՃԱՐԻՆ ԵՂԱԾ ՆՈՒԻՐԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ (1989)

Տիկին Վարդուհի Օհաննեսյանի՝ մեկ թիթեղ ձեթ:

Տիկին Նոյեմի Նալպասեանի՝ ակիւնի ծածկոց մը և գորբուբայ մը:

Երկուսի եղբայրները Անդրէասեանի՝ երկու գորբուբայներ:

Գիւտ Գօզւոյ ձօմի հագնեամբ զետեղ առթիւ եղած Յուրաքանչեւ խմբի:

	ԵՂԵԼ		ՅՈՒՄՐ
Ստեփան Գաբազանյան	100	Պայծառ Գուլումճեան	100
Տքթ. Ասրիկ Պարագանյան	»	Անժէլ Պապիկեան	50
Յակոբ Թէրզիպանյան	»	Համեստ Սաֆիէ	50
Պետրոս Խարմանտարեան	»	Տիւնա Աճէմեան	40
Ալիկրա Մոմճեան	»	Երուսաղէմայի Հայոց Բարեսիրական	
Յակոբ Մնացականեան	60	Միւսթիւն	20
Շուշան Յակոբեան	»		
Արմենակի Գասապեան	50		Յարգ. Յիմար
Վարդան Պալլճեան	»	Կարօ Պասմաճեան	20
Սանգուխտ Ասլանեան	»	Թակոբ Մէնէշեան	20
Պայծառ Գուլումճեան	»	Նալպար Արսէնեան	10
Վիմ Խալիլ Մէրզեան	»		
Եղիա Տիգրանեան	»	Արամասեմաճէ	
Շուշան Տէր Վարդանեան	»		ՅՈՒՄՐ
Հերմիէ Հաննա-Թումանյան	»	Գէորգ Պէտէվեան	200
Նազգանյան Ընտանիք	»	Պաշտօնայ խումբէն (ձեռագր. Տ. Մե-	
Աղամեան Ընտանիք	»	րոպ եղբայրացոյցի)	200
Մելիքէ Եղիսեան	»	Պաշտօնայ խումբէն	101 \$ 10 մարք
Սիրարիկ Գաբուրեան	40	Կերլ. Տ. Թորգոմ Արքեպ. Սա-	
Փանէթ Պէշեան	30	նակեան	100
Մարի Կիրակոսեան	»	Զօն Նալպասեան՝ Աւստրալիայէն	400
Մարիամ Պասմաճեան	20	Աւստ. Տոլար	
Գրիգոր Էօրտէքեան	20	Սարգիս Զիլիֆեան	100
Անգրանիկ Պաքըրեան	»	Ալֆրէա Նիկոլոսեան՝ Փարիզէն	500
		Յրանա. Յրանք	

Շնորհակալութիւն բոլոր նուիրատուներուն՝ ինչպէս նաեւ այն Տիկիններուն և Օրիորդներուն՝ որոնք ապակեղէններ նուիրեցին նոր սենեակին համար: Ու նաեւ Տիար Լևոն Օհաննեսեանի՝ որ գեղեցիկ պիւժե մը նուիրեց նոյն վայրին համար:

ՀԱՅՐԻԿ ՎԴՐ. ԳԱՆՏՃԵԱՆ

Յետոյ Ս. Անուածածնայ Տաճար

Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴՈՐԱՆԸ ՇՆՈՐՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՍՏԱՅՈՒՆ Է ՀԵՏԵԻԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Աքտորեալները (Զորափորցի և Սմբատ Բագրատունի) — Հրանդ Զ. Նազգանյան, Երուսաղէմ, Վերիվարդ Գուլումճեան, 1989, էջ 79:

Կատարելութեան Ուղին — Սրբուհի Թերեզա Աւիւրցի, Գարգաթ. Հ. Աւետիք Վրդ-Թալաթիսեան, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1989, էջ 210:

- Հայ Տպագրութիւնը եւ Հում (Ժէ. Դար) — Հ. Սահակ Ճեմհեմեան: Հայագիտական Մատենադարան Քաղաքավէպ: Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1989, էջ 207:
- Առձեռն Բառարան (Բ. Հատոր — Հայերէն-Գերմաներէն) — Յ. Է. Լ. Թորոսեան, Վիեննա, 1989, էջ 325:
- Սաղմոսավանք — Ա. Լ. Յակոբսոն, Թարգմանիչ՝ Ս. Ա. Մկրտչեան: (Հայերէն եւ Ռուսերէն), Երեւան, 1984, էջ 20 եւ լուսանկարներ:
- Գանձասար — Անտառի Յակոբեան: Երեւան, 1987, էջ 24 եւ 23 նկարներ:
- Ս. Էջմիածին — (Հայերէն, Ռուսերէն եւ Ֆրանսերէն), Երեւան, 1981:
- Վարդան Արեւելցի (Կեանքն ու Գործունէութիւնը) — Փայլակ Փ. Անթապեան, Գիրք Բ. — Մատենադարան — Հայկական ՍՍՀ Միութեամբների Խորհրդի Առաջին Մշակութային Գիտական Կենտրոնի Ինստիտուտ, Երեւան, 1989, էջ 360:
- Հուսոյ — Վարդ Շիրկաներ: Բանաստեղծութիւններ, Իսթանպուլ, 1989, էջ 200:
- Էջեր Շորհրդ Գատրիարքի Օրագրութենէն — Մաքսուհի Գ. Յակոբեան (Խմբագրող): Հատոր Ա., 1935-1944, Իսթանպուլ, 1989, էջ 270:
- Ուխտագնացութիւն եւ Հովուապետական Այցելութիւն Դաւառի Մեր Եկեղեցիներուն եւ Համայնքներուն — Ծնորդ Արք. Գալուստեան: Իսթանպուլ, 1989, էջ 64:
- Հատրնար — Վահէ Վահեան, Գերմանացիներ: Հրատ. Հ. Բ. Ը. Միւլթեան եւ Վահան Թէքէեան Մշակութային Միութեան: Գէյրուք, 1986, էջ 367:
- Շոր Գերականութիւն — Սիմոն Սիմոնեան եւ Սարգիս Գալեան: Ա. Գիրք — Ա. Բ. եւ Գ. Կարգեբու Համար: Բ. Տպագրութ.: Գէյրուք, Հրատ. Վեհան, 1972, էջ 119:
- Նոյնի Բ. Հատոր, Դ. եւ Ե. Կարգեբու Համար: Հրատ. եւ Թէքէեան, 1972, էջ 193:
- Անկատար Այլով Յրանսահայ Գրական ու Մտաւորական Դէմքերու — Հեռ Սփոյնեան: Փարիզ, 1989: Տպ. Գէյրուք, Կ. Տեհիկեան եւ Որդիք, 1989, էջ 213:
- Գրիգոր — Թաւուր Թաւուրեան: Թերթն Արեւել: Թարգմ. Աւետիս Եսփուհեան: Յրանս, Հրատ. Թաւուրեան, Տպարան Ռազմ, Մարտի, 1989, էջ 270:
- Արմենու — Հեղինակ՝ Նոյն: Վէպ: Թերթն Արեւել: Թարգմանիչ՝ Նոյն: Յրանս, Հրատ. Օֆրիս-Թաւուրեան, Տպարան Լուս-Ժան, 1989, էջ 360:
- Երաժշտական Բառարան — Կոմիտաս Գէորգեան, Փարիզ, 1989, էջ 208:
- Տէրունական Աղօթքը (Բացատրութիւններ) — Յովնան Մ. Վրդ. Տէրութեան: Թորոնթո, Տէմպլ Մատենադար, 1989, էջ 28:
- Աւետարանաւորնէ Գարդնի (Գրակ Բ.) — Հեղինակ՝ Նոյն: Թորոնթո, 1989, էջ 27:
- Մեծ Գահրի Կիրակիները — Հեղինակ՝ Նոյն: Թորոնթո, 1989, էջ 39:
- Գարգ Գերականութիւն — Գեորգ Հանեան: Գիրք Ա., 124 էջ, Գիրք Բ., 126 էջ, Գիրք Գ., 109 էջ: Գ. Այրէս, Արմենիկա Հրատարակչութիւն, 1988:
- Հայ Մտքի Մշակներ (Ե.-Ժ. Դարեր) — Հեղինակ՝ Նոյն: (Հայերէն եւ Սղաներէն), Գ. Այրէս, Արմենիկա Հրատ., 1987, էջ 127:
- Կեանք մը Տողերու վրայ — Թաւուր Եսփուհեան: Բանաստեղծութիւններ, 1988-1989, Արմենիկա, Հրատ. Եսփուհեան Աշխարհ Երաթաթերթի, 1989, էջ 76:
- Congressional Report Card Presidential Candidate Questionnaire — Armenian Assembly of America, 100th Congress (1987-1988) and. Washington, D. C., 1988.
- Nuages et Sable dans ma Paume — Zareh Khakhouni. Traduit de l'Arménien et Post-facé par Marc Nishanian. Poésie sans Frontière. Paris, 1988, pp. 74.
- Das Armenische Initiationsrituale — Gabriele Winkler. Entwicklungsgeschichtliche und Liturgievergleichende. Untersuchung der Quellen des 3. bis 10. Jahrhunderts. — Orientalia Christiana Analecta. Roma, Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1982, pp. 476.
- Il "Prezzo" della Redenzione nelle Liturgie d'Oriente e d'Occidente — Nicola Buz. Roma, Estratto dagli Atti della V Settimana di Studi "Sangue e Antropologia. Riti e Uito", 1984, pp. 1349-1365.

- Armenia a través de su Prosa* — Jorge Sarafian. (Desde el Siglo V Hasta Nuestros Días). Selección de los textos y traducción del Armenio. B. Aires, 1988, pp. 310.
- Armenia a Traves de su Poetas* — Jorge Sarafian. Selección de las poesías y traducción del Armenio. B. Aires, 1983, pp. 278.
- La Edad de Oro* — A. A. Bedikian. En El Siglo V. Introducción en *Perspectiva a la Literatura Armenia*. B. Aires, Methopress Editorial y Grafica, 1969, pp. 177.
- La Fuente de la Luz* — Sarkis Gulludjian. (Biografía). B. Aires, 1986, pp. 222.
- Catolicos Vazken I* (Padre Espiritual de Todos los Armenios) — Diana M. Dergarabetian. B. Aires, Asociacion Cultural Tekeyan, 1984, pp. 54.
- Armenia y la Causa Armenia* — H. Thorossian. Prefacio de Luis Marin. Traducción de Jorge Sarafian. Segunda Edición. B. Aires, Palabra Grafica, 1985, pp. 187.
- Il Tratado de Sevrès y la Cuestion Armenia* — B. Aires, Artes Graf., 1970, pp. 78.
- Karabagh/Artsaj: Apuntes para un Estudio Entohistorico* — Eduardo Karsaclian & Sergio Kniassian. B. Aires, Instituto de Investigation Armenologica, 1988, pp. 21 & mapas.]
- Vahan Tekeyan* — Vida y Obra. B. Aires, Talleres Graficos 'Solis', 1978, pp. 51.
- Ani, Aghtamar et les Villes de l'Arménie Historique* — Takvor Takvorian. Paris, Diffusion Ophrys, 1987, pp. 261.
- Histoire de mes Ancetres* — 3è Edition. St. Lazare, Venise, Imprimerie des PP. Mekhitaristes, October 1985, pp. 83.
- History of My Ancestors* — 2nd Edition. St. Lazzaro, Venice, Mekhitarist Father Printing Press, 1986, pp. 83.
- Modern National Architecture of Armenia* — Karen V. Balian. (In Russian.) Yerevan, "Hayasdan", 1987, pp. 186.
- Teaching as a Social Challenge* — C. Frankenstein (Edited by him). In Honour of Zalman Aranne, Late Minister of Education of Israel. Jerusalem, School of Education of the Hebrew Univ. & Ministry of Education & Culture, 1976, pp. 184.
- The Church of Armenia* — Malachia Ormanian. Her History, Doctrine, Rule, Discipline, Liturgy, Literature and Existing Condition. Translated from the French Edition by G. Marcar Gregory. New York, N. Y., St. Vartan Press, 1988, pp. 226 plus appendices.
- History of Armenian Literature* — James Etmekjian. New York City, St. Vartan Press, 1985, pp. 497.
- Research in Asia Minor, Pontus and Armenia* — William John Hamilton. With Some Account of their Antiquities and Geology. Two Volumes in one Volume. Hildesheim. Zurich. New York, Georg Olms Verlag, 1984, pp. 508.
- The Scarecrow* — Armen Vartanyan. Translated by Arpi Civan. Istanbul, Marlen Printing, 1989, pp. 94.

(Երևանից)

ՍԱՀԱԿ ԳԱԼՍԵՃՅԱՆ
Բարձրագույն մանկագրություն

Ո Ւ Ո Ն

ՅԱՆԿ ՆԻԻԹՈՅ 1989 ՏԱՐԻՈՅ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. —

ՄԱՐՏԻՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ. — Le Testament de Norayr N. Buzandatzı 30, 70	
Յովսէփ Թադեոսեանի նամակը	
Սրժեռն Յակոբեանին	167
«Արեգ» Հանգեսի մասնագիտական ցանկ	210
Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿՆ. — Մանրագրասում	68
Ծղիազար Արեգյա. Սեբաստայի	69
Միխայէլ Թոխատչի գրիչ	208
Յակոբ Վրդ. Կրակկայի	209

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ. —

Գ. ՀԱՐՏԱՐ. — Ամանորին	19
Անվերնագիր	19, 67, 207
Թ. Ծ. Գ. — Ազոբի վրան Հայ Եկեղեցւոյ	133
ԵՂԻՎԱՐԳ. — Հին էջեր	202
ԱՆԵԼ. — ... Եւ ինձ՝ բազմամեղիս ...	204
Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ. — Քառնակներ	206

ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ. —

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — «Հայերէն Զեռագրերի Յիշատակարաններ»	34
«Հայոց Հին եւ Միջնադարեան Գրականութեան Պատմութիւն»	83
«Հայ Գիրքը 1512-1800 թվականներին»	224
Գ. ՀԱՐՏԱՐ. — «Հոգեյոյզ Յոլեր» (Սեպուհ Ծ. Վրդ. Սարգիսեանի)	36
«Երկիր Հոգի եւ Հասցեման» (Ալեք Գլընեանի)	85
«Աւագներու Տակ» (Ներսէս Թամանեանի)	225

ԳՐԱԿԱՆ. —

ՌՕՊԷՐԹԱ ԸՐՎԻՆ. — Վահան Թորոզեց	
եւ իր գրական արուեստը	213

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. —

Ծ. — Նոր ձեռնագրուած եպիսկոպոսներն ու վարդապետները Ս. Արթուր	7
Յարութեան խորհուրդը	61
Թորգոմ Պատրիարքը երկի ու այսօր	114

Գ. Հ. — Անցնող օտրին	14
ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐԿ. — Կրօնական իտալի եւ ռուսի մը կեանքին բարգաւաճման մեծագոյն ազդակը	190

ԿՐՕՆԱԿԱՆ. —

ԱՆՈՒՇԱԿԱՆ ՎՐԳ. ԶՂԶԱՆԱՆ. —	
Նոր ծառուան պատգամը	16
Տեառնընդառաջ	17
ԳԵՌԳ. Ս. ՀԻՆԻՎԻԶԵԱՆ. — Հաւասարութիւն	18
Համբարձում եւ Հոգեգալուստ	64
Խեղաթիւրուած ճշմարտութիւններ 66, 139	
Կրնք Քրիստոնէութեան	
լոյսին օակ	197
Ս. Աստուածածնայ ճօներ	200

ՀԱՅՆԿԱՐԱՐՆԵՐ. —

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — ԺԶ. — ԺԵ. Դարերու Հայ Նկարագրեր	20
--	----

ՊԱՏՐԻԱՐԿԱՆ ՀԱՄԱՐ. —

Օրագրութիւն Տ. Մեսրոպ Պատրիարք Նազնեանի	227
---	-----

ՅԻՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ. —

Անակնկալ եւ տնտնամանի մահ Տ. Թորգոմ Պատր. Գուսակեանի	37
Ընթերցում Պատրիարքի	90
Նորոգութիւն Ս. Յարութեան ճանապարհ	90
Մեկնում եւ վերադարձ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր	179
Նոր ձեռնադրութիւններ	179
Գահակալութիւն Տ. Մեսրոպ Բ. Պատրիարքի	235
Վախճանում Տ. Սահակ Բ. Կաթողիկոսին Կրիկիոյ	235

Ս. ՅԱՅՈՒՆ ՆԵՐՍԷՆ. —

Յուն. — Մարտ	Ամսօրեայ լուրեր	44
Ապրիլ-Յունիս	»	108
Յուլիս-Սեպտ.	»	180
Հոկտ. — Դեկտ.	»	237

Տ Խ Ր Ո Ւ Ն Ի. —

Տ. Հայկապետ Վրդ. Պայրանեան	110
Տ. Տիրայր Մ. Վրդ. Տերվիշեան	488
Անգրանիկ Ծառուկեան	184
Օր. Սիրաբի Տեր Ներսեսեան	184
Ուրարական Յովհաննէս Երեցեան	242
Մայրապետ Տիրուհի Կարապետեան	242

Ա Յ Լ Ե Ի Ա Յ Լ Բ. —

Ե. — Յուսուպասով	23, 80, 220
Ծառայութեան եւ նոտրումի մարդը	126
ՍՅԵՓԱՆ ՄՆԱՑԱԿՆԵԱՆ. — Ակրամար	26
Գ. — Նիկողոսիներու միութեան եօթն- եակը Երուսաղէմի մէջ	38
Գ. Ճ. — Բաղմուսեան հովուապետը	150
Կիւրիճ ԵՊՍ. ԳԱՐԻԿԵԱՆ. — Վերանու- րոգութիւն Ս. Յարութեան Տանարի	40, 86, 175, 231
Տարեկան Տեղեկագիր Ս. Քարգման- չաց Երկրդ. Վարժարանի	92
Ն. ԱՐԲ. ԾՈՒՎԱԿԱՆ. — Գլխնորեան սերունդ	76, 172, 217
Նաւեկ — Մասեան Ողբերգութեան	163
Գ. Գ. — Երջանկայեռասակ Տ. Քարգմ Պատրիարք Գուսակեան	123
ՏԻՐԱՆ ՎՐԻ. Ն. — Սրբազան պերճա- խօսը	134
Յ. ՕՇԱԿԱՆ. — Գրագէտը	137
Շ. Ռ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ. — Մարդը	149
ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ. — Մեծ բարեկամէս հանի մը պզտիկ ուտեր	153
ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ. — Մեծ Հայ դէմք մը	155
ՏԻՂՐԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ. — Քարգմ սեանչիքն	159

ՆԻԿՈԼ ԱՂԱՍԿԱՆ. — Յարգանքի խօս- տեր Տ. Քարգմ Պատրիարքի մահ- ուան տարբիւ	161
ՊՐՈՖ. ՆԻԿՈԼ ԱՅՈՍ ԱԳՈՆՏ. — Տ. Քոր- զով Ս. Պատրիարքի յիշատակին	162
ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՅԻԱՆ. — Տեղեկագիր Կիւլպէնկեան Մասեանադարանի	241
Շնորհաւորական գիր՝ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետէն	2
Շնորհաւորական գիր՝ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանէն	3, 56
Շնորհաւորական գիր՝ Վասիկանէն	4, 57
Շնորհաւորական գիր՝ Քենըրդարիի Արքեպիսկոպոսէն	5, 57
Շնորհաւորական գիր՝ Ռուսաց Պիմէն Պատրիարքէն	58
Շնորհաւորական գիր՝ Ռուսաց Պա- րիարքի վոխանորդէն	59
Շնորհաւորական հեռագիրներ՝ յլուած Ս. Արքունէն	6, 60
Քոհմակայական ձեռնադրութիւն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Ս. Զատիկի փառքը	54
74րդ Տարեդարձ Ապրիլեան Նշանի	91
Տարեկան հանդիսութիւն Ս. Քարգ- մանչաց Երկրդ. Վարժարանի	105
Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի փառքը Լենինականի Ս. Աստուածածին եկեղեցում	195
Քարճաստիւն հոգեւորական հիւրեր մեր մէջ	236
Քաւեպատական նուէրներ	242
Ս. Աստուածածնայ Տանարին եղած նշխարասուրբիւններ	243
Ցանկ՝ Կիւլպէնկեան Մասեանադարանի զոգլիկ սօսցուած գրքերու	48, 111, 185, 243

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ի Թ Ի Խ Ն

ՓՈՒԱՆ ԽՄԱԿԳՐԱԿԱՆ

— Կրօնական իսեայն է ազգի մը կեանքին բարդաւանման մեծագոյն ազգակր	ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐԲ	190
Ամենայն Հայոց Հայրապետ Տ. Տ. Վազգէն Ա. ի քարոզը Լեւոնականի Ս. Աստուածածին եկեղեցում		195

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

— Կիմր Քրիստոնոսեան լոյսին տակ	ԳԵՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԵԱՆ	197
— Խեղաթիւում եւմարտութիւններ	» » »	199
— Ս. Աստուածածնայ տօներ	» » »	200

ԲԱՆԱՍՏԵՂԵԱԿԱՆ

— Հիմ եղեր	ԵՂԻՎԱՐԴ	202
— ... եւ ինձ՝ բազմամեղիս ...	ԱՆԵԼ	204
— Քառեակներ	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	206
— Անվերնագիր	Գ. ՃԱՐՏԱՐ	207

ԲԱՆԱՍՐԱԿԱՆ

— Միմայել Թոխասցի գրիչ	Ն. ԱՐԲ. ԾՈՎԱԿԱՆ	208
— Յակոբ Վրդ. Կրակկացի	» » »	209
— Ճերգը՝ Հանդէսի մասնագիտական ցանկ	Հրատ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ	210

ԿՐԱԿԱՆ

— Վահան Թորոքեանց եւ իր գրական արուեստը	ՌՕՊԷՐԹԱ ԸՐՎԻՆ	213
Գլանորեան սերունդ	Ն. ԱՐԲ. ԾՈՎԱԿԱՆ	217
Յուշապատում	Ե.	220

ԴՐԱԽՈՍԱԿԱՆ

— Շէյ Գիրք 1512-1800 թվականներին	Ն. ԱՐԲ. ԾՈՎԱԿԱՆ	224
— Ճաւանդու Տակ	Գ. ՃԱՐՏԱՐ	225

ՊԱՅՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

— Օրագրութիւն Տ. Մեսրոպ Պատրիարք Նաւեանի		227
Վերանորոգութիւն Ս. Յարութեան Տաճարի	ԿԻՐԻՆՂ ԵՊՍ. ԳԱՐԻԿԵԱՆ	231

ՅԻՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

— Գահակալութիւն Տ. Մեսրոպ Պատրիարք Նաւեանի		235
— Վախճանում Տ. Սահակ Կարողիկոս Խալապետի		235
Բարձրաստիւն հոգեւորական հիւրեր մեր մէջ		236

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

— Եկեղեցական-Քեմական		237
— Պատգամական		239

Յարեկան Տեղեկագիր Կիւլիկեկեան Մասնագործանի ՍՈՀԱԿ ԳԱԼԱՅԵԱՆ		241
Բարեպաօսական նուերներ		242

ՏԵՐՈՒՆԻ

— Ուրաւակիր Յովհաննէս Երեցեան		242
— Տիրուհի Մայրապետ Կարապետեան		242

Ս. Աստուածածնայ Տաճարին եղած նուիրատուութիւններ		243
---	--	-----

Յանկ՝ Կիւլիկեկեան Մասնագործանի կողմէ հասցուած գրքերու		243
---	--	-----

Յանկ նիւրոյ 1989 տարւոյ		246
-------------------------	--	-----